

прича
о

Сретену
Маришу

РАДОВАН ПОПОВИЋ

111

Радодан Поповић

ПРИЧА О СРЕТЊИ
МАРИЈИ

ПОКЛОН
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ
СРПСКЕ

Београд, Мат. Српске
1904

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Литература српска

Књига I

Радован Поповић

**ПРИЧА О СРЕТЕНУ
МАРИЋУ**

Библиотека Матице српске
1996

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Посебна издања

Књига 1

Уредник

Миро Вуксановић

Нови Сад

РЕЧ УРЕДНИКА

У свакој школи постоје професори, најчешће строги, што их ученици дуго памте и о њима причају, и смишљају, различите приповести. Када је реч о Филозофском факултету у Новом Саду, такав је био професор светске књижевности, есејиста и преводилац Сретен Марић. Нисам, нажалост, имао прилике да га слушам на предавањима, али сам од његових студената и колега чуо читаву збирку занимљивих прича и анегдота о њему. И Марићева усмена реч остала је запажена и упамћена. Као и реченице из његових књига.

Моји сусрети са Сретеном Марићем десили су се у његовим високим годинама. Наиме, чим сам дошао у Библиотеку Матице српске, занимао сам се за судбину Марићеве библиотеке о којој се доста говорило. Знао сам да се професор Марић, коју годину раније, договорио са руководством Ужица да се тамо, у лепој старој згради, у центру града, смести његова књижница у целини, а у другом делу исте куће да буду изложене слике његове сестре Лизе Крижанић. То је био његов поклон завичају иако је такво осећање искључиво везао за Субјел код Косјерића, где је до последњих година живота одлазио и о којем је лепе лирске странице написао. Међутим, Ужичани нису у потпуности испунили његове захтеве (у томе је био упоран, тражио је без устручавања, понекад и дрско) и показали су оно што је лако објаснити – библиотека од петнаестак хиљада књига, на неколико страних језика, била је Ужичанима, заправо, леп поклон који им ипак ствара тешкоће, не толико што не би могли легат одржавати колико су се питали ко ће га и како користити. То би се, наравно, догодило у сваком нашем малом граду и по томе Ужичани нису никакав изузетак. Знао сам, такође, да је било разговора између професора Марића и ранијег руководства Библиотеке Матице српске око преузимања његове донације, али и да је све завршено на томе. Стога сам хтео да још једном проверим Марићеве намере и судбину његове библиотеке. У томе ми је помогао Зоран Стојановић чију сам књигу разговора са Марићем читао као сведочанство о изузетном српском интелектуалцу који оригинално промишља уметност и живот и чија свежа мисао остаје у нама.

Тако сам се и нашао у Марићевом дому, у Фрушкогорској улици, у Новом Саду. Тамо сам затекао човека врло сличног представи што сам је створио по његовим текстовима и причама о њему: дрчан и отмен старац, са муштиклом и кратким цигаретама, без филтера, спортски одевен, у патицама, тврд у лицу, одвећ директан у обраћању да би се брже наметнуо саговорнику, проницљив и непросејан у причи, церемонијалног и подешеног геста, муж који ужива да његова Францускиња слуша сваку реч као да је први пут чује и да му пред гостом унапред погађа ситне жеље. У Марићевим речима одмах сам запазио како се у њему срећно спојила ерска мудрост и европска ученост и да се у тим координатама, ретким у наших људи који најчешће неспретно наглашавају једну од својих особина, догодила она врста духовне надградње која има пун смисао и која импонује. У његовом казивању стално су се смењивале, боље речено мешале, оштра непосредност и намерна уздржаност, као спој наслеђеног и наученог опхођења са људима. По начину уговарања посета, уз редовно проверавање сатнице иако није имао никаквих обавеза, по сачекивању пред вратима и у гостинском салону, лако сам видео да је реч о човеку који је свесно прихватио старински стил држања до себе (вероватно научен док је био у дипломатији), па је његов посетилац увек морао мало причекати да би, ваљда, сусрет боље упамтио, у себи, макар и с љутњом, припремио разговор и унапред обуздао своју непосредност. Тако се, заправо, покушава сакрити оно што је очигледно, а зато да би касније и настајале овакве реченице.

Марић је време, по годишњим добима, проводио у Француској (Париз, Ла Мадлен), Новом Саду и Субјелу, па му је, можда, тај трolist живота и доносио осамљеност коју је често помињао. И код њега сам уочио исто оно што се дешава познатим интелектуалцима, нарочито када су у старости – због њиховог претераног бирања саговорника и устезања оних што би волели да их посете, они остају сами и потиштени. Сретен Марић је редовно пратио шта се догађа у нашој култури и неизбежној политици и о њима говорио, најчешће, са негативним предзнаком. Такав критички однос према окружењу формирао је у прикривеној жељи да буде питан за савет, а пошто је то ретко ко радио, он је ствари посматрао с неповерењем. Међутим, његове примедбе биле су тачне, промишљене, и доста њих се касније обистинило у општој несрећи коју је на време препознао.

Тражио ми је да му донесем моје књиге што сам и учинио. За *Градишћу* је рекао да такав завршетак књиге нигде није прочитао, а поводом *Немушћоџ језика* испричао чудну, помало нестварну причу како је једног лета возио, кроз камењар, од Цетиња према

Његушима, па је, изненада, морао уставити кола како би сачекао да читаво јато змија пређе преко асфалта, јер су, на врућини, жедне, кренуле у потрагу за водом. (Нека ми не буде замерено што сам због ове слике поменуо своје књиге.)

Иако се Сретен Марић, у доба наших сусрета, ближио деведесетој, реч му је била оцеђена и прецизна. Ако му се и догађало да понавља исту причу, то је чинио са једнаком тачношћу, с истим напоменама и гестовима, као што нам се иначе дешава када приповедамо оно што је у нама сазрело као целина и што га бирамо за казивање како бисмо оставили повољнији утисак. У причу је, вешто и неосетно, уметао и податке из свог живота до којих му је било стало да буду упамћени, као и податке о својим књигама и преводима. Све је, дакле, у његовој причи било речено с намером и све пажљиво измерено.

На Марићевом радном столу редовно су стајали допола исписани папири, раширени и притиснути белим облацима из планинске реке. Мени је и та слика показивала моје основно запажање о томе како се у Сретену Марићу додирују изворност и ученост.

Увек је, у разговорима са гостима, седео испод властитог портрета, уоквиреног и обешеног на зиду, на којем су убедљиво истакнуте његове мушке црте лица, одлучност и строгост. И то је било намерно тако удешено како би се пред посетиоцем допуњавали старац и његов портрет из ранијих година, како би се, ипак, видело колико самог себе цени, уз сугестију да то чини и саговорник. Радо је, у стану, показивао старе иконе на стаклу, слике његове сестре Лизе и супруге Никол која се редовно, и увек спонтано, одушевљавала професоровим понашањем и казивањем.

Све то, и доста занимљивости још, испуњавало је дом Сретена Марића, али нигде нисам видео да је све било тако покривено књигама, у реду који може само посебна љубав створити. Цела његова библиотека (да поновимо: од петнаестак хиљада књига, на неколико језика), годинама скупљана пробирљивим укусом, остављала је свечан утисак. Књиге су у његовој кући добиле главно место, у лепо израђеним, дрвеним полицама. Коричио их је у кожу и књиговезачко платно, са исписима у златотиску. Тај посао му је новосадски књиговезац Цоцек радио тридесетак година. Ретко је ко од наших људи тако неговао култ књиге и то радио с толико пажње као Сретен Марић. Отменост Марићеве библиотеке доказ је отмености његовог духа. Природно је што се бринуо шта ће бити са његовим књигама, овде и у Француској, и што је желео да све за живота утаначи и види како ће оне бити смештене и коришћене. Поштовао сам ту његову жељу и одмах смо се споразумели, потписали уговор о Донацији Никол и Сретена Марића, преузели

књиге из Ужица и Француске и половина његове књижнице налази се у Библиотеци Матице српске. Опоруком је оставио да се, после његове смрти, тако смести цела његова библиотека. Сада ће му жеља бити испуњена.

2

Има три године откако је у Француској сахрањен професор Сретен Марић и исто толико откако је, тим поводом, написан први део овог текста, овде штампаног без икаквих измена. У том времену, у Библиотеци Матице српске, свакодневно смо радили да уговор о Донацији Никол и Сретена Марића у свему што је наша обавеза буде примењен. Професорова удовица, истовремено, у потпуности поштује заједничку жељу и брине се да њихов легат редовно пристиже у Библиотеку Матице српске. Додуше, значајан део Марићеве библиотеке још се налази у његовом дому, у Паризу и у Новом Саду, јер његова Никол, са необичном оданошћу, тачније речено: љубављу, заиста ретком и без остатка, хоће да што дуже чува илузију да је онде све онако као када је њен супруг био жив. Зато пажљиво, шкрто, бира и одваја књиге, када год дође из Француске у Србију (а то ради често и не осврће се на мучне политичке прилике), па, иако успорено, Донација Марића добија своју пуноћу. У њој је, у Библиотеци Матице српске, већ смештено 9.574 књиге. О том драгоценом поклону посебно брине библиотекарка Драгица Мијовић. Пре њеног доласка у Библиотеку Матице српске, када смо потписали уговор о Донацији, то је радила Љубица Бошковић. Драгица Мијовић, пролећа 1990, припремила је, заједно са дародавцима, књиге из Ла Мадлене и Париза за њихово пресељење у Матичину Библиотеку, а после тога свака од њих, укључив и оне које су преузете из Ужица и из новосадског стана Марићевих, стручно је обрађена, по савременим правилима библиотекарства. Тако се данас у компјутерској бази налазе прегледни подаци о примљеним публикацијама Донације Марић, а када се она комплетира, то ће бити изузетно значајна збирка за научне и културне раднике.

Драгица Мијовић је приредила и грађу за библиографију Сретена Марића.

3

Библиотека Матице српске, у знак поштовања и захвалности свом донатору, објављује, као посебно издање, књигу *Прича о*

Срејшену Марићу. Књигу је написао Марићев пријатељ и сарадник Радован Поповић, познати *Полићки* новинар и уредник, писац који је дао леп прилог историји српске књижевности тако што је објавио малу библиотеку књига о нашим најистакнутијим писцима – Андрићу, Црњанском, Дучићу, Исидори, Вељку Петровићу, Меши Селимовићу, Растку Петровићу, Бранку Ћопићу... Све те књиге Поповић је урадио истим поступком. Он прича причу, о српским писцима, на читљив, прегледан и провокативан начин, у вештом укрштању биографских података са одломцима писама, сећања и својих запажања. Радован Поповић, тако, у хронолошком реду ниже пробрана парчад затурених текстова, уобличава их у компактну целину и тиме доноси битне чињенице, као допуну, и као објашњење, књижевног учинка оних о којима пише. Поповићеве књиге, крцате подацима што их је открио у архивским и приватним збиркама, допуњене финим илустрацијама, у нашој издавачкој продукцији имају наочит знак, онакав као што га је већ замотрило читатељство у народима са дугом културном традицијом. Изворност грађе и њена презентација дају Поповићевим књигама драж првине. Такве књиге и опомињу садашње телепејцерске генерације да оно што је брзо и практично не мора увек бити и наследницима корисно. Оне, те књиге, заправо показују колико писмо (дописивање) може бити заводљив траг ако остане од људи заслужних за националну културу. При том, разуме се, није реч о завиривању у приватност, већ је реч о дослуху са духом тих људи и временом у којем су били, о малим огледалима у којима често можемо и део себе препознати, о верном сведочењу и обнављању. У то нас уверава и књига *Прича о Срејшену Марићу*. Из ње Сретен Марић, онакав као што је био, опет долази међу нас. Читалац ће се уверити да за то има доста разлога. Пред њим је лик ироничног интелектуалца и својеглавог хедонисте, професора светске књижевности и ванредног есејисте, српског европејца и косјерићког Француза.

Миро Вуксановић

Вопросы, связанные с деятельностью органов государственной власти, являются предметом изучения государственного управления. В настоящее время в России наблюдается тенденция к усилению роли государства в экономике и социальной сфере. Это связано с необходимостью обеспечения стабильности и развития страны. Государство должно эффективно управлять процессами, происходящими в обществе, и обеспечивать реализацию интересов граждан. Важным аспектом государственного управления является взаимодействие различных органов власти. Это требует четкого разделения функций и полномочий, а также налаживания сотрудничества между ними. Только при таком подходе можно обеспечить эффективное управление государством и достижение поставленных целей.

Вопросы, связанные с деятельностью органов государственной власти, являются предметом изучения государственного управления. В настоящее время в России наблюдается тенденция к усилению роли государства в экономике и социальной сфере. Это связано с необходимостью обеспечения стабильности и развития страны. Государство должно эффективно управлять процессами, происходящими в обществе, и обеспечивать реализацию интересов граждан. Важным аспектом государственного управления является взаимодействие различных органов власти. Это требует четкого разделения функций и полномочий, а также налаживания сотрудничества между ними. Только при таком подходе можно обеспечить эффективное управление государством и достижение поставленных целей.

Вопросы, связанные с деятельностью органов государственной власти, являются предметом изучения государственного управления. В настоящее время в России наблюдается тенденция к усилению роли государства в экономике и социальной сфере. Это связано с необходимостью обеспечения стабильности и развития страны. Государство должно эффективно управлять процессами, происходящими в обществе, и обеспечивать реализацию интересов граждан. Важным аспектом государственного управления является взаимодействие различных органов власти. Это требует четкого разделения функций и полномочий, а также налаживания сотрудничества между ними. Только при таком подходе можно обеспечить эффективное управление государством и достижение поставленных целей.

Није смрт најгора, а животи без смрти је незамислив, губи сваку чар. Најгора је крајкоћа животиа... Довољно ми је, кад се пробудим и усћанем, да видим како сунце сија, ња да се озарим...

Срећен Марић

Почетком шездесетих година прочитао сам изјаву Добрице Ђосића да у Новом Саду живи Ужичанин др Сретен Марић, професор светске књижевности на Филозофском факултету, и да је то један од најзначајнијих и најобразованијих српских интелектуалаца.

Крајем јануара 1969. дошао сам у Нови Сад из Сарајева (онде сам две године био дописник *Полиџике*) за сарадника овога листа из главног града Војводине. Коју недељу пре мога доласка Ели Финци је, приказујући Марићеву књигу *Гласници аџокалиџе у Полиџици*, написао да је њен аутор човек широке ерудиције, поуздан и да пише „на марићевски начин – у дијалогу!”

Ко је, у ствари, тај човек о коме шира јавност ништа не зна или је за њега једва чула?

Распитујем се у Матици српској – кажу да је веома начитан, безобзирни циник, бије га глас да је хедониста, сатир, строг професор...

Успева ми да га нађем на факултету и да уговорим састанак за сутрадан у подне. Његов кабинет је једноставна мала соба: сто, столица и на зиду гравира Рембоа... Стасит шездесетогодишњак, просед, кошчат, проницљивог погледа – леп човек. Пуши „голоаз” у муштикли, и то – ломећи цигарету на два дела. Пропитује ме дрско, лукаво пита ко сам, одакле сам, шта ме у новинарству

интересује, кога имам на селу... Онда ми прича о своме селу – Субјелу, код Косјерића, са таквом љубављу као да је тамо Мисир... Ја сам запањен – био сам онде пре десетак година: ништа нарочито, лежи на падинама Дивчибара, час проплати час шуме, видик који пуца према Црнокоси и Варди, црква и школа на једној заравни... Марић каже да је ту његова постојбина, тамо су његови преци и он не пропусти ни једну годину, у пролеће или у јесен, а да не сврати и не проведе неко време у Субјелу. Фасцинирала ме је његова прича о селу, моралу, обичајима, јелу... Скреће ми пажњу на то да је Нови Сад затворена средина, да дошљаке не прихвата оберучке... Дао ми је кућни телефон и рекао да му се јавим – у комшилуку смо; дели нас стотинак метара – он је на Лиману I, а ја на Лиману II.

Тако сам почео да „откривам” ко је та необична и драгоцен личност у српској култури – један од најбољих зналаца светске књижевности у Срба у овоме веку, пре свега западне и класичне.

*

Сретен Марић ће своје детињство много година касније описати Драгославу-Зири Адамовићу, уреднику *Полиџике*:

„Отац и мајка, учитељи у Косјерићу, где сам и рођен на самом почетку овога века, имали су – што тада није била реткост – богат и чист језик, били људи начитани. Широки ормани усечени у зид, пуни књига и часописа, *Босанска вила*, *Српски књижевни гласник*, *Дело*. Мајка и тетке причале су о Еми Бовари, Наташи Ростовој, Ани Карењини као о живим знанцима. Брзо сам почео да читам – шта дохватим, често крадомице. Тако сам прочитао међу другим књигама и *Један разорен ум* Лазе Комарчића и зато умало да нисам добио батине! А сва деца у школи знала су напамет сијасет народних песама. Читали су их свечано и развучено, сричући... Сећам се некаквих издања песмарица са илустрацијама: Марко (Краљевић), Милош (Обилић) и изнад њих вила у дугој белој спаваћој кошуљи... Срећна је околност да су ми родитељи били релативно 'добро стојећи'. Тако сам већ у првом разреду имао приватног учитеља француског језика... Тетке су и нехотице допринеле мом 'културном развоју'. Тако сам другу тетку и њеног вереника – из истих разлога – често пратио у Београд, у позориште. Видео сам све што је тада било на репертоару. Ишли бисмо у малу ложу са два места и додатном столицом за мене... А лети би на волујским колима путовали, ми деца и наше ствари, до појата на Дивчибарама, где су Марићи имали имање и колибе...”

Чајејина 1882: породица Срејена Раковића; фамилија Срејена Марића по мајци

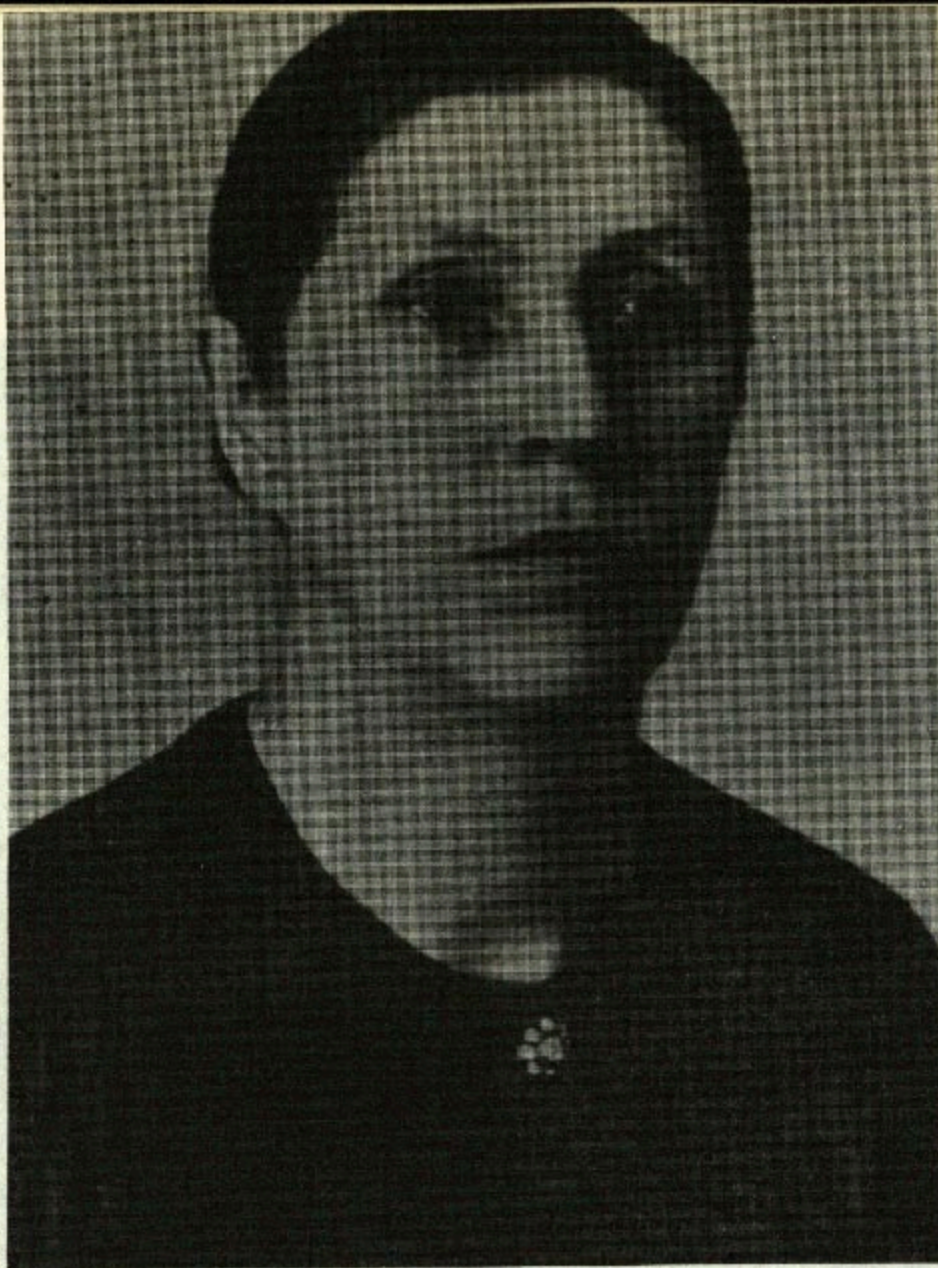
А Сретен Марић је рођен 20. фебруара 1903. године од мајке Јелене и оца Стаменка, учитеља из Субјела. У своме селу је завршио и четири разреда основне школе школске 1912/1913, са одличним успехом из свих предмета: из науке хришћанске, српског језика, српске историје, земљописа, основа природних наука, рачунице, цртања, краснописа, певања и гимнастике.

Било је то време када је написао и прве приче и прве песме...

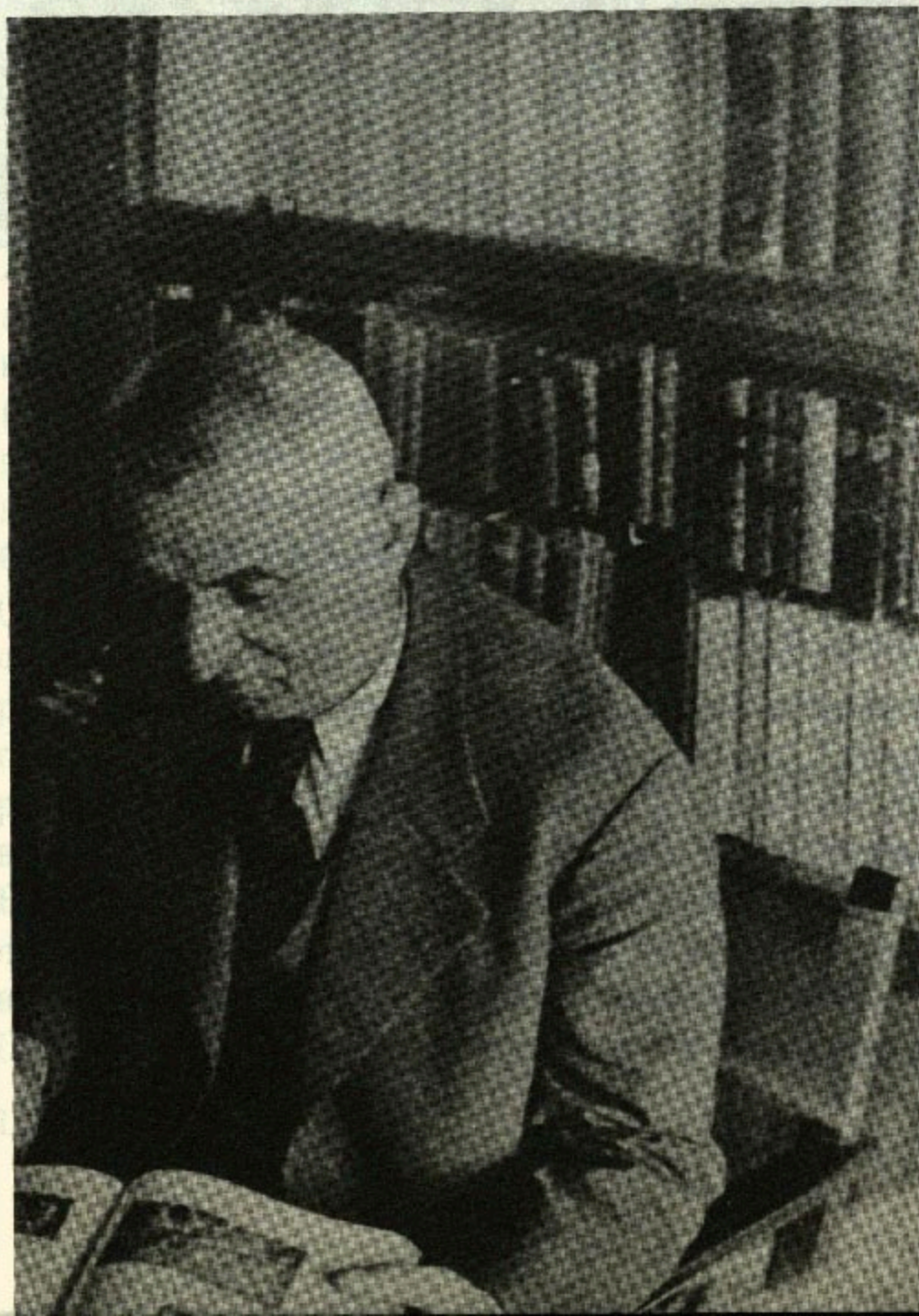
Родитељи ће се са службом преселити у Београд.

Сретен је растао са сестром Лизом, потоњом сликарком, супругом карикатуристе Пјера Крижанића, и братом Драгославом, будућим правником, стручњаком за међународно право и високим чиновником у Министарству спољних послова Југославије.

Једном приликом је рекао:

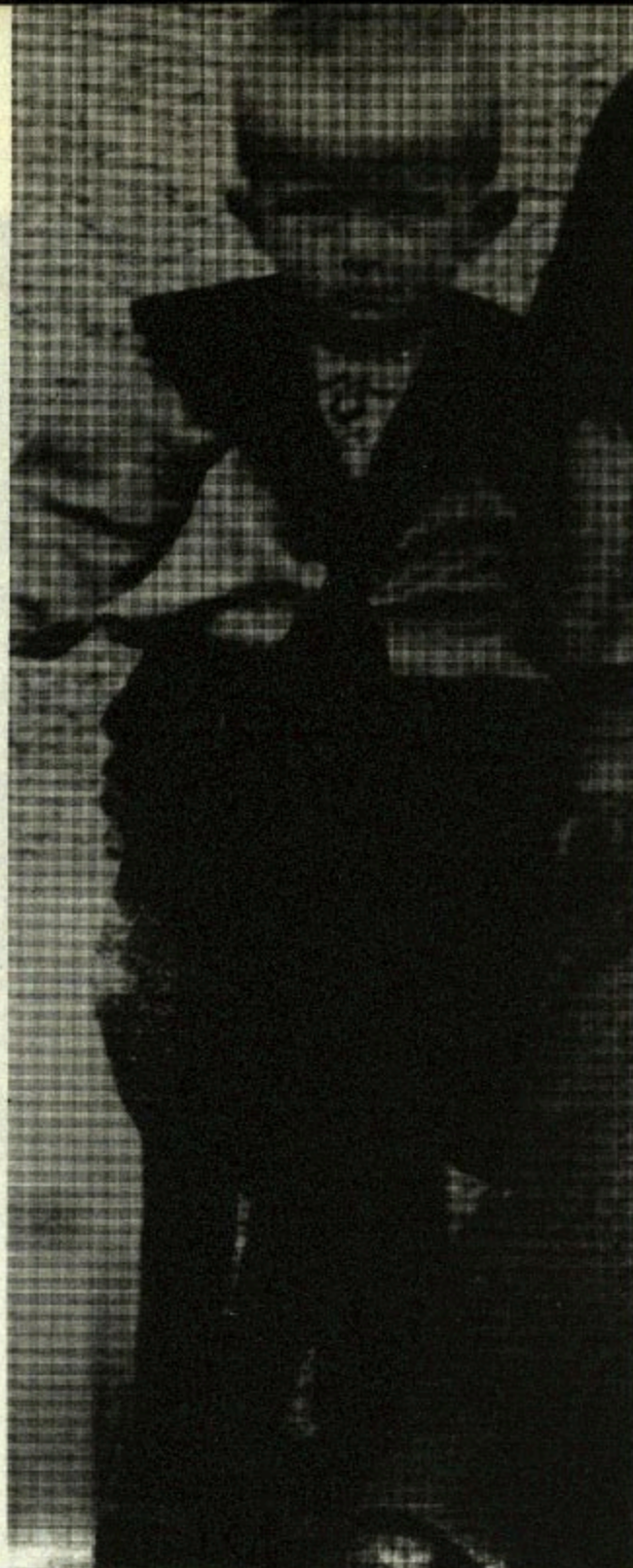

Мајка Јелена

Отац Сјаменко

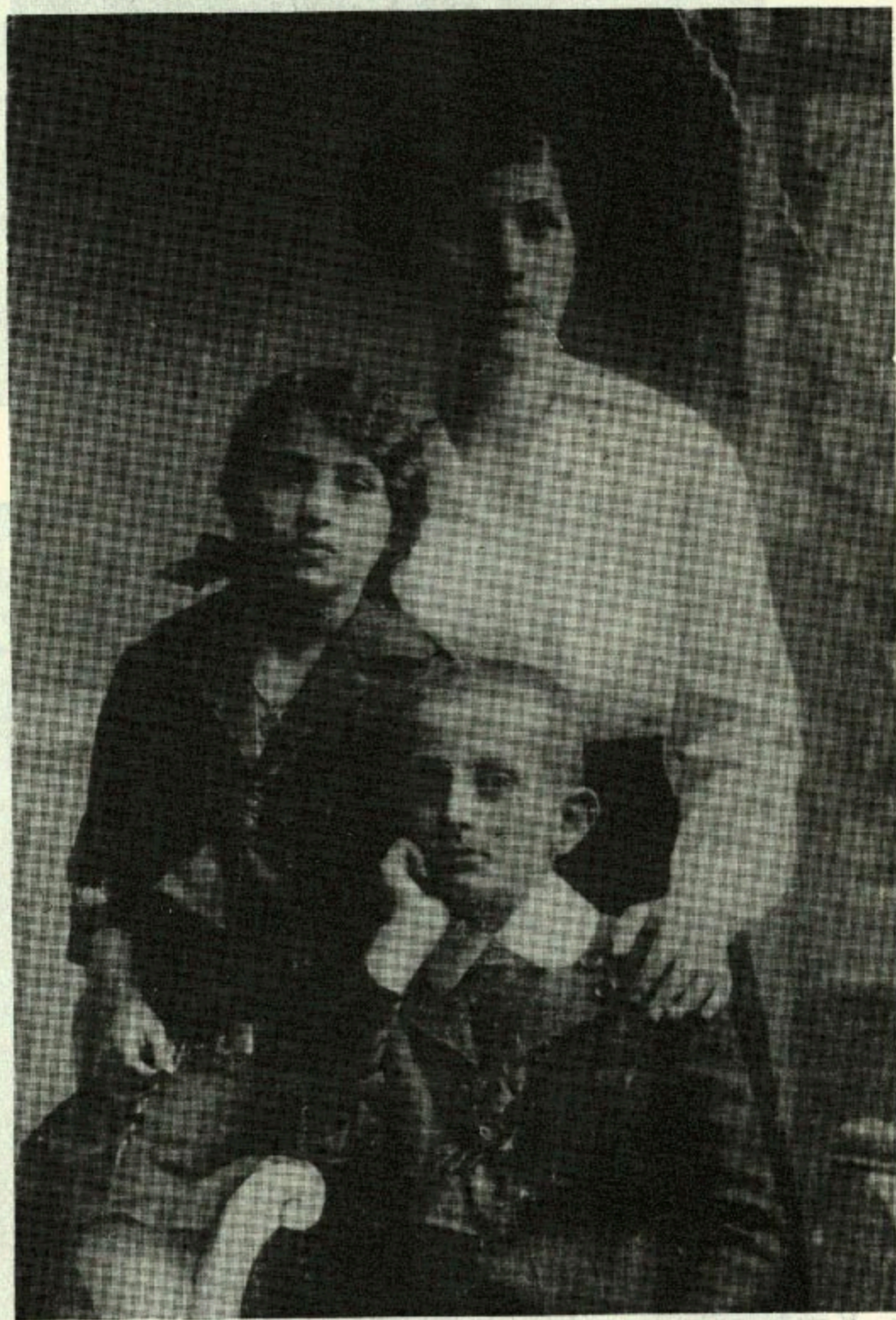
Срејшен Марић – ђак њрвак

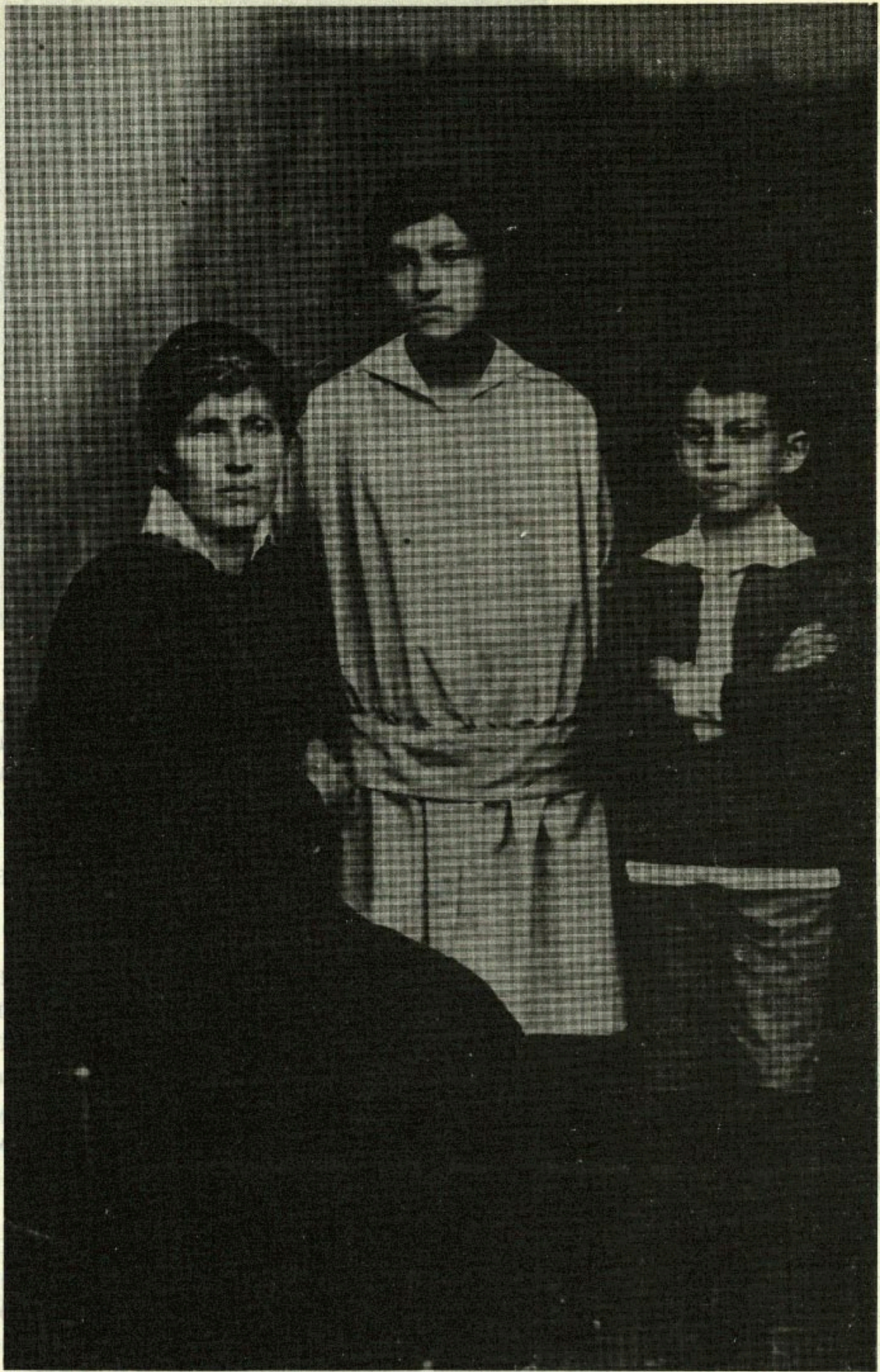
„Од како су ми родитељи напустили Косјерић, центар мог живота постао је Субјел, село негде на пола пута између Косјерића и Дивчибара, родно место очево. Кад год ми се дала прилика, а и кад није, одлазио сам тамо: из Француске, из Немачке, из Београда, из Скопља. У Субјел, у Мађер (заселак) – код тетке Марије, на Златибор – код стрине Милојке Јевремовић, под Градину – код Раковића. По оцу и по мајци имао сам блиске рођаке по целом округу Ужичком. Крстарио сам свуда, и читао док ме очи не заболе, на ливади, под старим храстом. Не знам има ли лепшег краја на свету, а и краја где се боље једе и боље говори! Ако је језик огледало културе, ако се без речи не мисли, наши дедови били су културнији од нас. Имали су богатији језик... У мојој кући су биле врло живе и политичке традиције, радикалске по оцу, социјалистичке по мајци. Кроз сан се сећам чика Стојана Протића и Андре Николића. Боље се сећам Туцовића (Димитрије) и њихове куће у Ужицу. Тетка са којом сам најчешће одлазио у Ужице и која се касније удала за Недељка Дивца, шетала би се са њим или са

Живком Топаловићем, тада младим надобудним социјалистима. Морао сам да је пратим, јер се није пристајало девојци да сама с момком шета – ни корзоом.”

А у Београду: из првих разреда гимназије у сећању ће му остати скаутске вежбе на бедемима Калемегдана, у сећање ће му се посебно дубоко урезати говор неког старог бркатог генерала, одмах после атентата Гаврила Принципа на надвојводу Фердинанда и његову супругу Софију у Сарајеву, крајем јуна 1914. Отац Стаменко је мобилисан почетком 1915. године, отишао је на фронт; мајка Јелена је са два сина и кћерком остала препуштена судбини.

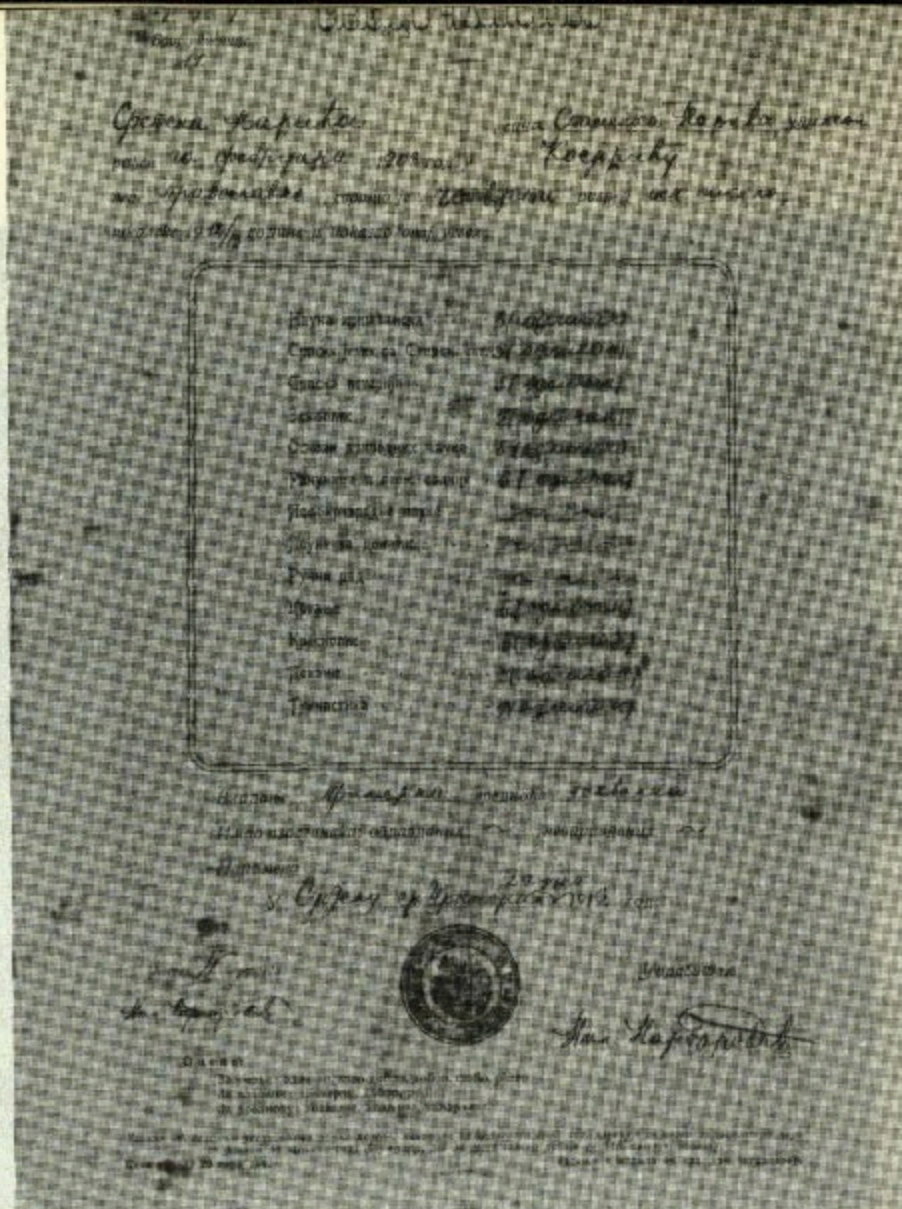

Београд 1912: са мајком Јеленом и сесиром Лизом

Јелена Марић са кћерком Лизом и сином Срејеном

*Сведочанство о
завршеном
четврћом
разреду основне
школе (1913)*

У драми која је задесила српски народ најближа родбина је предложила да Сретен, као најстарије дете, крене са тетком, мајчином сестром Косом која ће се касније удати за др Недељка Дивца, родом Пријепољца, познатог биолога, преводиоца Дарвина, једног од социјалистичких првака Србије. Тако су на измаку 1915. преко врлети Албаније кренули дванаестогодишњи дечак и његова двадесетједногодишња тетка:

„Сећам се ноћи, на врх Рожаја. Снег, мраз. Примили су нас у велику колибу крцату војске. Ложили су огромне цепанице сирове буковине. Дим је био неиздржив. Изјутра, кад смо кренули, било је војника које су други водили. Нису више од дима видели. Поред пута су лежали смрзнути војници крај утрнутих ватри. У Андријевици смо за длаку избегли покољ; у Скадру и Сан Ђовани ди Медуа су нас бомбардовали из ваздуха... У Сан Ђованију сам видео огромну америчку лађу како тоне на који километар од обале, погођена из подморнице...”

Тако је сувоњави субјелски дечак сурово sazревао, али под окриљем тетке коју је обожавао. Заједно са њом наставио је ратну одисеју – из Албаније ће стићи у Бриндизи – ноћу, рибарском лађом, а онда у Рим, где ће остати три месеца; потом ће 1916. године допутовати у Француску... Остаће у овој земљи, учећи и завршавајући лицеј, до 1920. године. Тада се вратио у домовину.

У Француској ће са страху читати Бодлера, Рембоа, Малармеа, Аполинера, симболисте... Већ раније га је одушевио Алфред де Мисе.

Ево дописне карте, коју мајка Јелена преко Црвеног крста пише сину из Ужица, 23. јуна 1917:

„Мили мој сине и слатка моја Косо,

Шаљем вам нашу фотографију, ранија није била добра па смо са овом задоцнили. Није само мамин премили најстарији син порастао већ и ови двоје.

Пресрећни смо кад помислимо на састанак са вама. Уживајте и проводите се. Искористите све што се може, а за нас ни најмање не брините, ни у чему не оскудевамо. Силно вас воле и милион пољубаца шаљу вам Драгица (Лиза), Драгослав и ваша мама Јелена.”

*Срејен Марић (лево)
у Лиону (1916)*

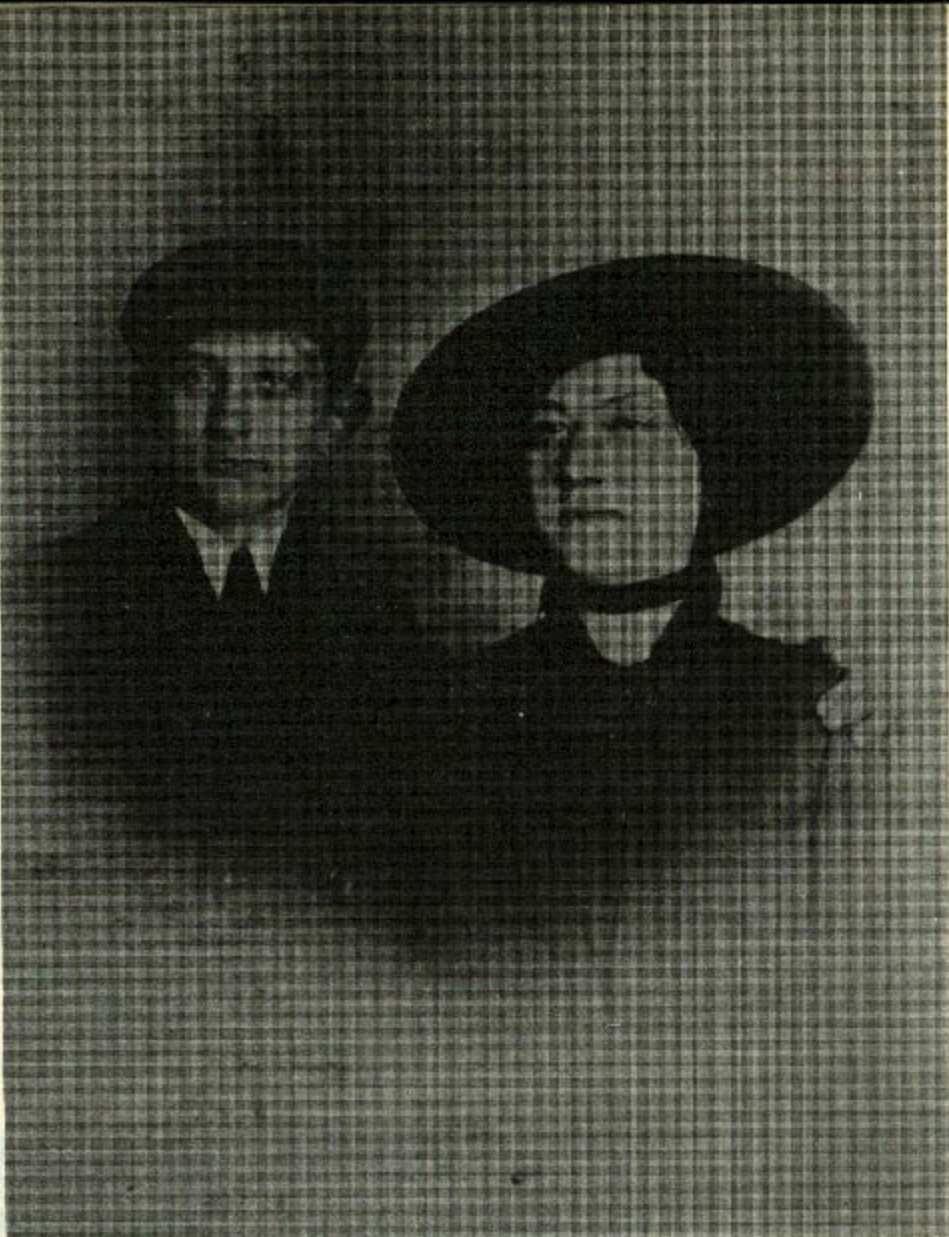

Марија Милова
је одушевно Афирма

преко Грешног крста

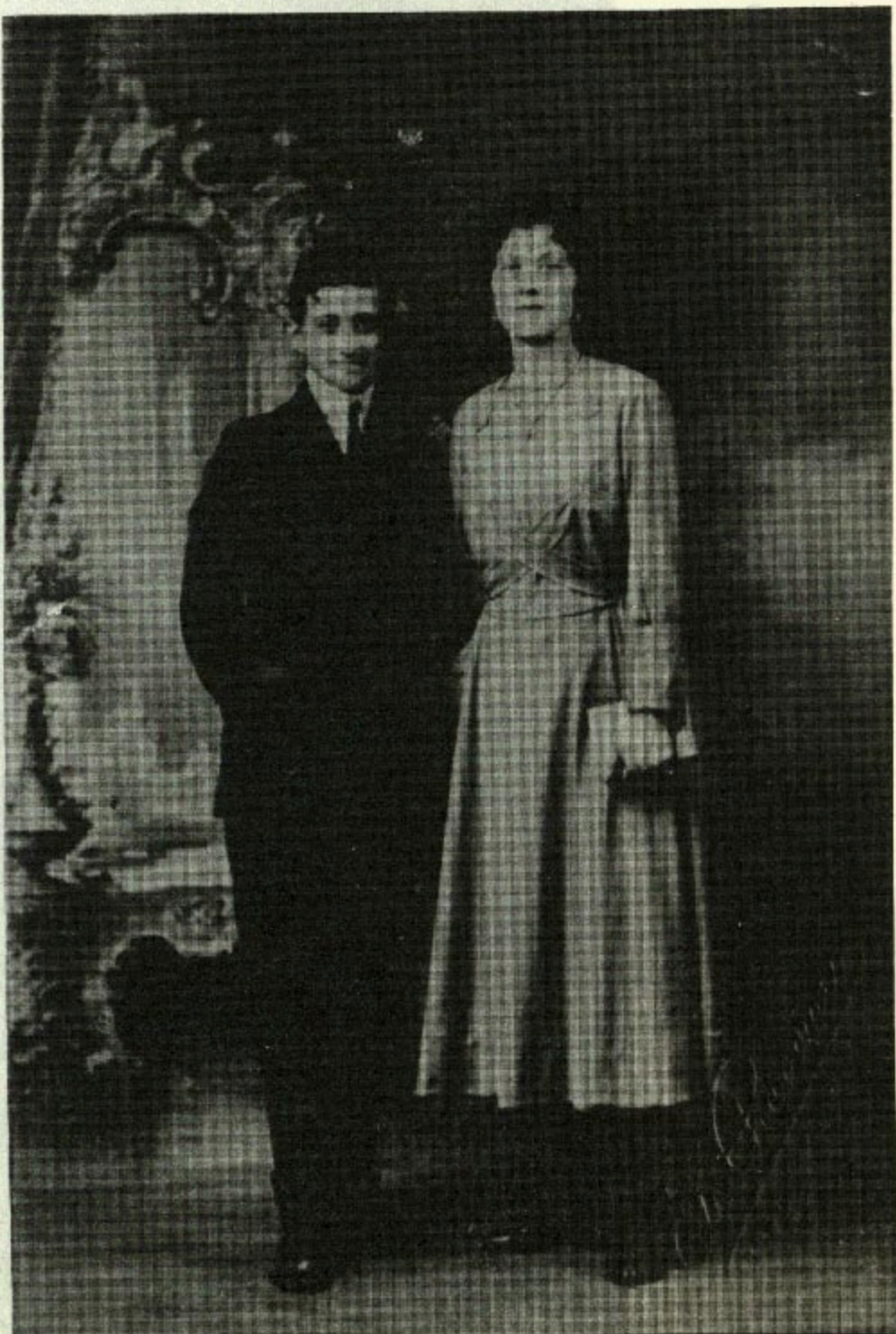
Ово је прво видео због
што је било добро да смо

живели са вама. Уживање
у свему је било велико.
Велико је било и њихово
душевно стање и велико

Са шећком Косом Дивац

*Коса Дивац са сестрићем
Срејеном Марићем*

Они су у долини Лоаре, у месту Сент Етиенор, у лицеју за српске дечаке, а затим у Лиону и Кану, док је отац породице Стаменко Марић доспео на Крф – комесар је резервне болничке чете. Супруга му пише 6. јуна 1918. преко Црвеног крста у Женеви:

„Мили мој Стаменко, бојећи се да ћеш добити ону прву (разгледницу), ево шаљем ти и ову другу преко гђице Љубице Мирковић. И син и ћерка су ти одлични ђаци. Честитај им јер ће их то много задовољити.

Пожурите јер више овако без вас не можемо. Љубе те и грле сви, твоја Јелена.”

*

У српску престоницу се вратио као седамнаестогодишњак са завршеним лицејом, и 1921. године уписао студије књижевности на Филозофском факултету. Чим је дошао, 5. марта 1921. упућен је у Вршац, у четврти коњички пук, у Школу резервних официра, одакле ће изаћи 5. децембра, као резервни коњички потпоручник.

„Тада је Београд био духовно необично будан. Књижевници, професори, сликари, састајали су се у кафанама, дискутовало се у бескрај... За мене, провинцијског бруцоша, Београд није имао те чари... Отишао сам у Немачку која је тада доживљавала свој последњи велики културни процват, слушао чувене професоре, покушавао да продрем у духовна збивања. У Београд сам навраћао на испите. Остао сам у Немачкој док ме сулуда инфлација, а онда и девалвација марке нису отерале.”

Слушао је у Минхену предавања филозофа Мајера, дружио се са будућим угледним српским сликарима Иваном Табаковићем и Недељком Гвозденовићем.

Трагова тог дружења има и у преписци двојице сликара: Гвозденовић у лето 1924. тражи од Табаковића Марићеву (београдску) адресу, а овај му из Загребa одговара: „Писао сам му и ништа, ама баш ништа. Чудан човек!”

Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду у јесен 1925. године: из упоредне књижевности на писменом је добио десет, а на усменом седам, из опште историје на писменом девет, на усменом осам, из историје уметности на усменом испиту је добио девет...

И сваке ферије, нарочито летње, Сретен Марић је најчешће проводио у завичају, у Субјелу и на Златибору, читајући Достојевског, али и Марксов *Капитал*..., дела Лукача, Корша, Вебера, Дилтаја... Да напоменемо – Марић је између два светска рата први код Срба преводио филозофске расправе Ђерђа Лукача.

Млади официр
Срејен Марић
(1923)

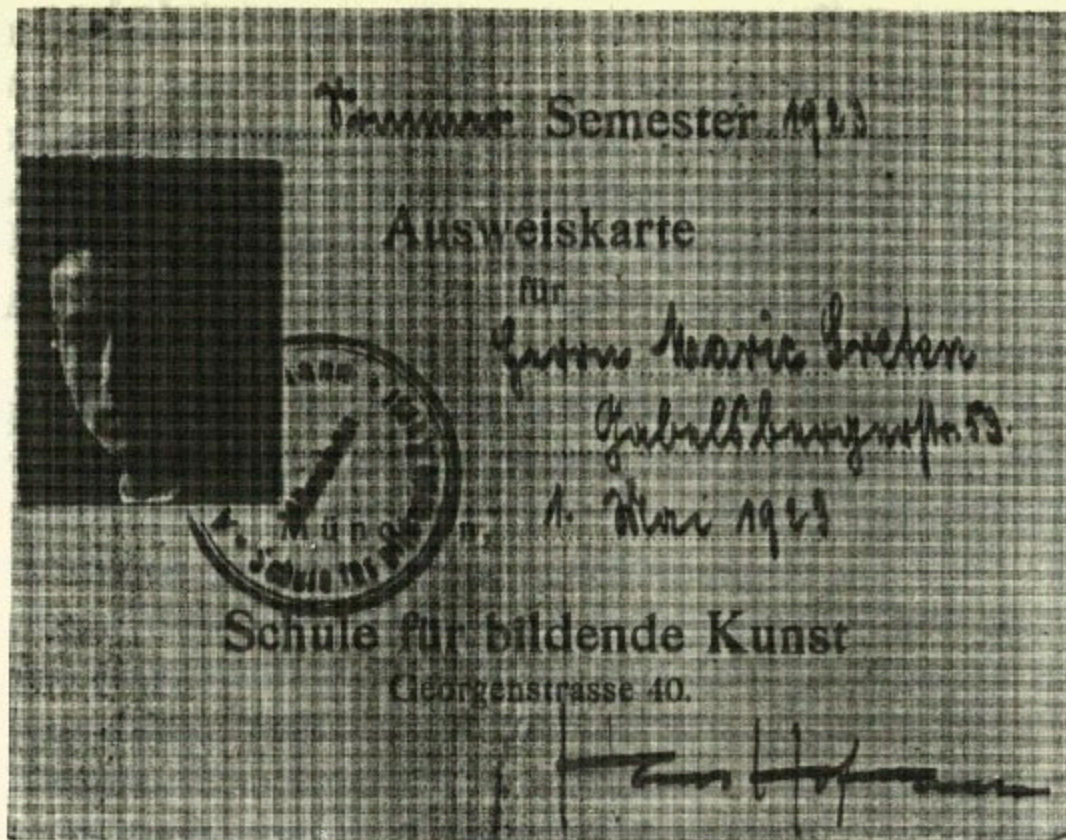
А по свету је студирао углавном „од очевих продаваних ливада” на Дивчибарама и у Субјелу...

*

Школске 1926/1927. постављен је за суплента Мушке гимназије у Скопљу: потом је премештен у Ђевђелију. Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца га је 2. фебруара 1926. указом поставило за суплента у Скопљу, а почетком јесени је морао да отпутује у Ђевђелију, на сами југ Македоније.

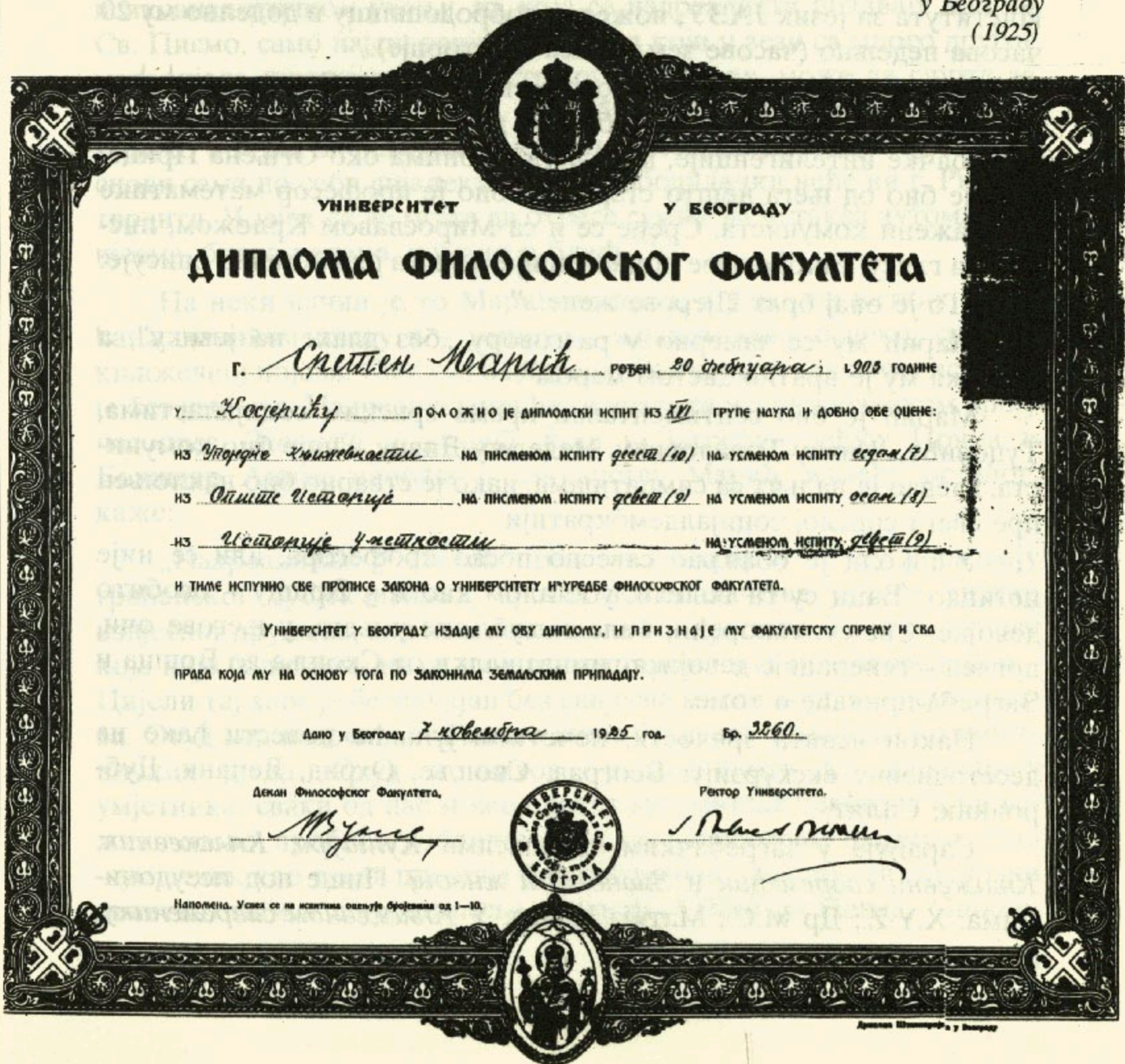
Те године његова сестра Драга-Драгица-Лиза, како су је из милоште звали, једна од најлепших девојака у Београду, венчава се са Петром-Пјером Крижанићем, сликаром-карикатуристом. Једним од највећих у српској уметности. И Лиза је сликар, иако је завршила филозофски факултет.

Сретен Марић одлучује да напусти професуру и 1928. године креће у Француску, у Париз и у Лион. Намерава да спреми докторску тезу, а истовремено пише књижевну хронику у лионском листу *Le Progrès*. У овом се граду, где је раднички покрет имао светлу традицију, одлучује за докторат управо из историје: *Histoire du mouvement social sous le Second Empire à Lyon*. Докторску тезу ће објавити у Паризу и посветити је родитељима.

Минхен
 1923:
 студентска
 легијимација

Диплома
 Филозофског
 факултета
 у Београду
 (1925)

У Скопљу се 9. фебруара 1930. венчао са Зорком Јовановић. Тај брак међутим неће бити дугог века.

Потом се вратио у Београд и затражио посао. Министарство просвете Краљевине Југославије поставило га је 28. марта 1931. за професора Државне реалне гимназије у Вршцу. На посао се јавио 30. марта. Др Сретен Марић предаје француски језик у I, II, VI, VII и VIII разреду гимназије. Разредни старешина је у VI разреду. Крајем новембра је положио и професорски испит из опште и националне историје, као главног предмета, и југословенске књижевности, као споредног предмета.

Овде се скрасио једва две године, а онда је затражио премештај – почетком фебруара 1933. је ученицима гимназије, на пригодној свечаности, одржао предавање о личности и значају Штросмајера за југословенство, а 27. фебруара је премештен у Прву класичну гимназију у Загребу. Дужности је разрешен 12. марта, а 24. марта му је директор чувене загребачке гимназије Стјепан Мусулин, преводилац са класичних језика, касније академик и директор Института за језик ЈАЗУ, пожелео добродошлицу и доделио му 20 часова недељно (часове земљописа и историје).

Предаје у гимназији и истовремено се укључује у јавни живот главног града Хрватске; посебно се дружи са тзв. левим кругом загребачке интелигенције, пре свега са онима око Огњена Прице, који је био од њега нешто старији, а био је професор математике и запажени комуниста. Среће се и са Мирославом Крлежом, писцем на гласу, такође леве оријентације, који га једноставно описује:

„То је онај брат Пјерове жене...”

Марић му се замерио у разговору „без длаке на језику”, а Крлежа му је вратио „истом мером”.

Марић је био сентименталан према српским социјалистима, Туцовићу, Живку Топаловићу, Недељку Дивцу – није био комуниста, гледао је на њих са симпатијама, иако је стварно био наклоњен пре свега српској социјалдемократији.

У школи је обављао савесно посао професора, али се није истицао. Баци су га волели, уосталом као и у Вршцу – особито девојке. Све су, такорећи, биле заљубљене у њега, у његове очи, поглед – генерације девојака-гимназијалки од Скопља до Вршца и Загреба причаће о томе.

Након испита зрелости, почетком јула ће повести ђаке на десетодневну екскурзију: Београд, Скопље, Охрид, Дечани, Дубровник, Сплит...

Сарађује у загребачким часописима *Култура*, *Књижевник*, *Књижевни савременик* и *Знаоси и живои*. Пише под псеудонимима: Х.У.З.; Др М.С.; Матија Ненад. У *Књижевном савременику*,

на пример, 1936. објављује текстове: *Енџелс као књижевни теоретичар и критичар*, *Проблеми ликовне уметности*. У *Књижевнику* пише о душевном карактеру Хрвата, приказује изложбу Стојана Аралице... У *Алманаху савремених проблема* (1936) пише о Марку Ристићу и поводом његовог *Предговора за неколико ненаписаних романа* каже:

„У тој својој критици негативних особина социјалне литературе и приказа њене преоријентације, Ристићев чланак је користан, нарочито код нас гдје су извјесна површна, полуписмена схватања пријетила да направе пустош. Уопће, кад год не говори о својој специјалној слабости, о надреализму, Ристић са својим великим образовањем, својом ријетком упућеношћу у савремене проблеме, зна да каже пуно тога корисног и потребног. У томе смислу желити је да се његова ријеч чује и прими... Сам г. Ристић је рекао да једна надреалистичка пјесма може да користи само њеном аутору и, можда, још једном пјеснику какав је и он. Ми тврдимо: никоме. Ако је збиља истински аутоматска, једна пјесма представља, по психоаналитичком учењу, на које се надреалисти позивају као на Св. Писмо, само најсировији материјал који у вези са много другог материјала, протумачена од стране стручњака, може да служи за душевно ослобођење. Сама по себи она вриједи таман толико колико и један забиљежен сан, ма какве бабе сан. А да су бабски снови сами по себи дијалектички, ослободилачки неће ни г. Ристић тврдити. Човјек се не може да отресе сумње да је таква аутоматска пјесма, благо речено, помало и блеф...”

На неки начин је то Марићево прво, и једно од ретких обраћања домаћем писцу и – уопште – изјашњавања о некој српској књижевној појави. Свој суд о надреализму и надреалистима исказао је без увијања. Надреалистима ће се вратити и у октобарском броју часописа *Знаоси и живои*, који у Загребу уређују Прица и Божидар Аџија; пишући о сликарству Марић, између осталог, каже:

„Надреализам у ствари представља крајњу тачку у развоју грађанског субјективизма, протестно повлачење у себе унутар извјесног друштва, али не и излазак из тог друштва. То је умјетност која није солидарна ни са ким, ни са старом ни са новом средином... Цијели тај хаос је безначајан без свијесне мисли која га – осмишљава. Отуд код надреалиста много више текстова тумачења но умјетничких дјела. Отуд и њихова неспособност да дефинирају умјетника: сваки од нас може писати аутоматске текстове и биљежити снове; проблем уобличавања у комуникативну форму отпада – умјетник као такав престаје бити потребан – настаје патентирани дилетантизам и широко поље за блеф...” (Матија Ненад, *Сликар-*

сиво у ћорсокаку, „Живот и знаност”, Загреб 1937; Матија Ненад је један од Марићевих псеудонима).

О уметности, о савременом хрватском сликарству, Марић тврди:

„Наши умјетници несумњиво имају талента, а њихова дјела су ипак само музеј провинцијалног града са клубом француских пријатеља. Постоји ли код нас збиља јаловост непосредног самониклог стварања?”

У Загребу се 14. маја 1936. венчава са Јелицом Шварц, лепом Јеврејком са Пантовшчака.

Летње ферије проводи на путовању – по Аустрији, Француској и Немачкој.

Сесџра Лиза Марић-Крижанић

Насловна
сйрана
докйорске
дисерйације
(1930)

SRETEN MARITCH

DOCTEUR ES-LETTRES

HISTOIRE

DU

MOUVEMENT SOCIAL

SOUS LE SECOND EMPIRE

A LYON

PARIS

LIBRAIRIE ARTHUR ROUSSEAU

ROUSSEAU & Cie, Editeurs

14, RUE SOUFFLOT ET RUE TOULLIER, 13 (v^e)

1930

„Теорија надреализма као систем је неодржива. Али то не значи да је њихово конкретно умјетничко дјело без значаја, не значи чак ни да је стварно стриктно по теорији. И није. Двије најбоље надреалистичке књиге: *Le paysan de Paris* и *Нађа* нису никако аутоматски текстови, а слике Dalia и Chigica представљају компромис између чисте теорије и захтјева умјетности. Не може се прије свега сметнути с ума да је надреализам дао неколико првокласних умјетника. Врло невјерно искоришћујући Freuda, рационално испитујући извјесне ефекте ослобођене имагинације, њихово умјетничко експериментисање потсвијесног и ирационалног довело их је до врло значајних открића...” (Матија Ненад, *Сликарсйво у ћорсокаку*, „Живот и знаност”, Загреб 1937).

„Има нечег парадоксалног у стању наше послератне ликовне умјетности. Никада умјетност код нас није стајала на тако високом ступњу као данас, а можда никада није мање значила. Смијемо без претјеривања рећи, да је мало земаља, које се могу подичити таквим сликарима какви су наши, али ипак, ако искрено говоримо, ниједна сликарска изложба није претстављала датум у нашем културном животу, ниједна слика – догађај...” (Матија Ненад, *Сликарсйво у ћорсокаку*, „Живот и знаност”, Загреб 1937).

Вршац 1933: разредни сѝарешина IIIa разреда Државне г̀имназије

Наредне школске летње ферије проводи на путовању по Италији – ишао је бродом до Бриндизија, па у Рим и Фиренцу. Одушевљен је Тосканом и Умбријом, подједнако и пределима и споменицима прошлости.

У Загребу су 1938. године објављена *Одабрана њисма* Карла Маркса у преводу Сретена Марића (под псеудонимом Др. С. Јелић, а у издању „Културе”).

„Са педагошког гледишта модерна умјетност је можда најбоља школа за увођење у умјетност уопће... Модерно добро сликарство можда је непосредније но ма које друго. Толико да је енглески критичар Fry, кад су му се послје дуго година колебања отвориле очи за модерно сликарство, изјавио да су господа била против модерног сликарства међу иним и зато што је оно тако разумљиво да за њ не треба као за старо ни митолошких, ни историјских нити ма каквих предзнања, да га и обична слушкиња може исто тако доживјети као и најпоткованији оксфордски студент... У Паризу је критика успјела да кичерској публици наметне праву умјетност. Данас се тамо више не може десити да какав Bougereau ужива све части док Сézanne остаје непризнат, данас се тамо снобовски плаћају прави мајстори као Matisse и Picasso...” (*Књижевник*, Загреб, 11/1938; „Наше ликовне изложбе и публика”).

Ушао је у интелектуални загребачки круг – једнако га уважавају писци, као и сликари и вајари. Примљен је и у слободну зидарску ложу „Максимилијан Врховац”, у којој су угледни загребачки професори свеучилишта, адвокати, трговци, инжењери... међу њима и водећи сликари Марин Тартаља и Томислав Кризман, затим историчар уметности др Грга Новак, композитор Марко Тајчевић...

*

Затражио је и добио премештај у Београд. Постављен је за професора Друге мушке реалне гимназије, а потом Шесте мушке. Постао је стални сарадник *Српског књижевног гласника*: у априлу и мају 1939. објављује есеј *Од Давида до Сезана* и оглед о славном енглеском писцу Хакслију – „пустињаку са фордом и динамомашином”...

У *Гласнику* води „Уметнички преглед”, сада под својим именом: др Сретен Марић

У школи предаје историју и књижевност. Директор Шесте мушке гимназије овако оцењује његов рад:

„Одличне стручне спреме са обилном општом културом... Имао је великог успеха како у настави тако и у васпитању својих

ученика... Искусан наставник са већ израђеним педагошко-методским поступком. Предавања су му јасна и веоам занимљива. Строг али правичан. Марљив и ревностан у служби. Предан своме позиву. Ради на својој струци. Бави се историјом уметности, у стручним листовима сарађује... Национално поуздан.”

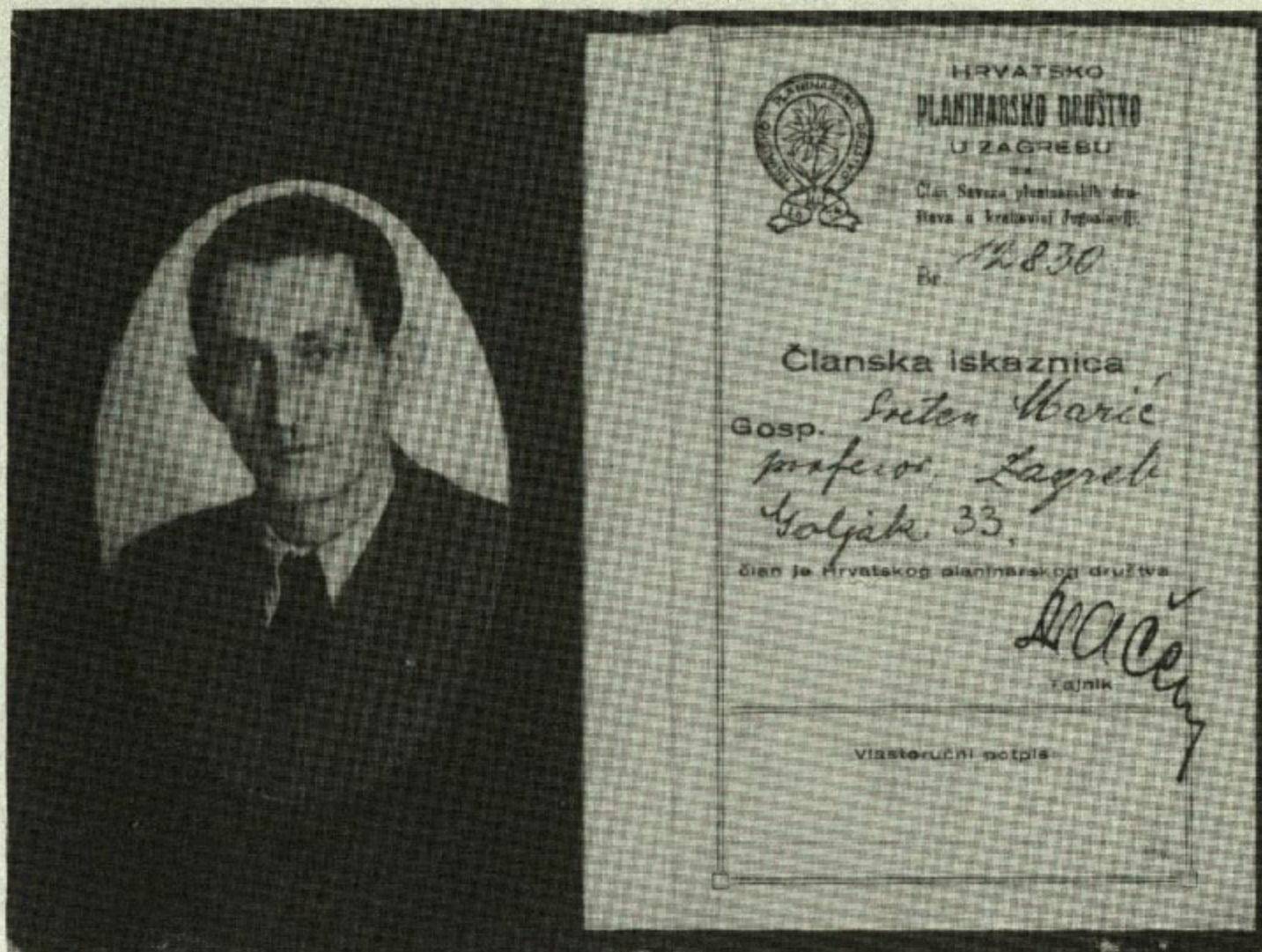
Уочи Другог светског рата (1940–1941) Сретен Марић хоно-рарно предаје историју светске драмске књижевности на Позоришном одсеку Музичке академије у Београду (композитор Петар Коњовић предаје визуелне елементе глуме, а Страхиња Петровић глуму).

Јелица и Сретен Марић су купили кућу у Београду у улици Краља Александра (данас Булевар револуције). Ту су му били мајка, отац, сестра, брат, онда драга тетка Коса, са којом је препешачио Албанију, и чија је он био слабост – давно, у Лиону, она му је купила први фотографски апарат, а после одело, кошуље... Сретен, галантан на речима и духом, једнако је пленио и „уједао” околину. Мајка није наседала његовој галантности – била је снажна личност, уосталом као и отац – једно и друго стамени и патријархални. У фамилији се причало да су Марића жене својим мужевима одвајкада прале ноге, двориле их док једу и да су им угађале у свему... Сретен је жудео за таквим односом у браку. Његова Јелица је била лепа и богата, поносита жена. У Београд је као мираз, поред новца којим су купили кућу, донела и сандук са сребром и тубама платна, оног скупог. Кад је почео рат и Београд бомбардован, њихова кућа је страдала. Из рушевина су извукли сандук са драгоценостима и пренели га у подрум Дивчевих. Њих двоје су ту живели са мајком и Лизом (Пјер је побегао на Златибор и онде се сакривао преобучен у сељачко одело, а отац Стаменко је отишао у Косјерић). Јелица је у почетку рата обилазила околна села и доносила храну, посвећујући се Сретену, без остатка. Била му је одана и привржена; његова фамилија и пријатељи су је као Јеврејку чували од погрома, све док се то могло, а онда су јој помогли да се пребаци у партизане. Марић ће се за време рата потуцати по Београду (уништен је његов дом са лепим намештајем и библиотеком), или ће одлазити у Косјерић и Субјел излажући се опасности да страда од четничке или од партизанске руке. Једноставно, он се клонио сваког покрета, сваке идеологије. Када му је уочи Другог светског рата Коча Поповић предложио да приступи Комунистичкој партији, будући да је лево оријентисани интелектуалац, одбио је са индигнацијом:

„Не, не интересује ме ваш покрет и не говори ми шта радите... Ја сам кукавица и, ако ме полиција притегне, све ћу рећи...”

(Коча му то после рата неће заборавити.)

Загреб: чланска картица Хрватског планинарског друштва

Загреб: професор Класичне гимназије (1936)

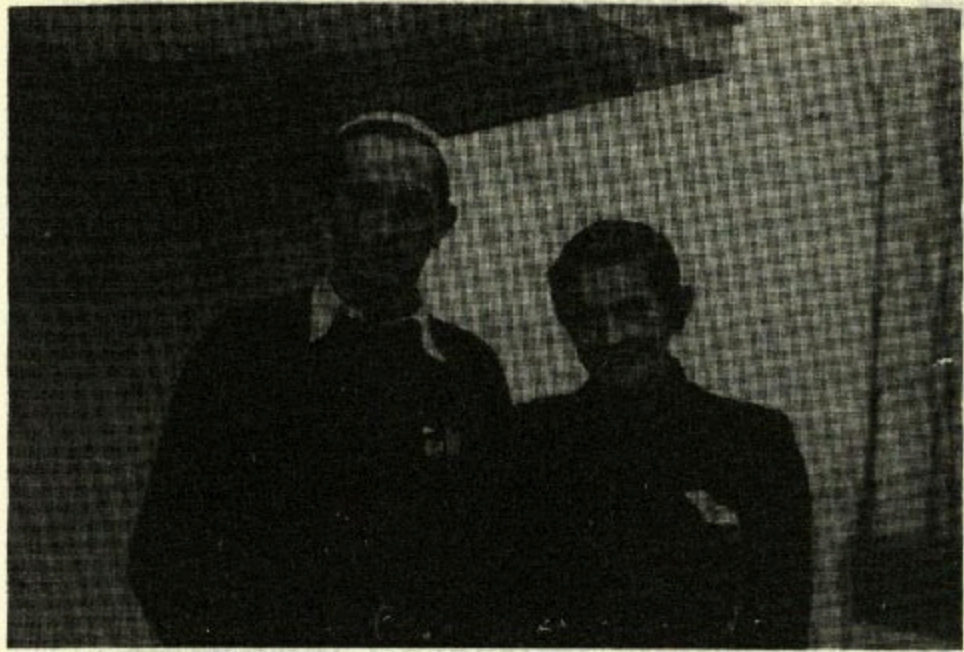

На Дивчибарама 1936: Срејен Марић коси

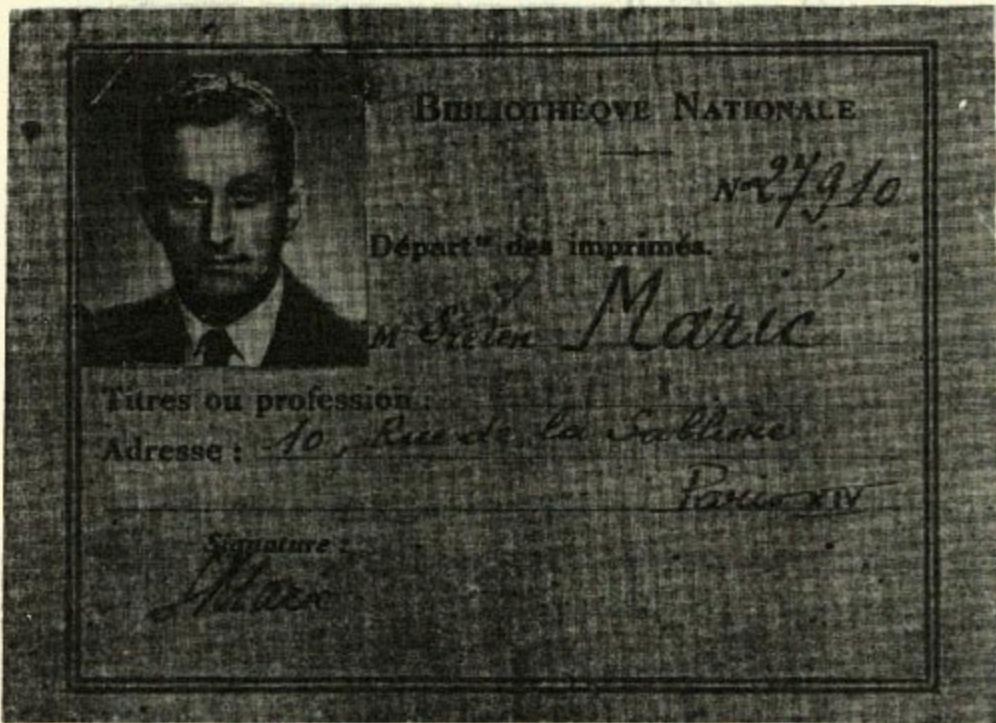
„Београд, 27. март 1941, дивно, сунчано пре подне. Поранио сам у Мањеж, где сам одскора предавао на позришном одсеку Музичке академије. Вече пре тога, на раскрсници где је сада 'Београђанка', срео сам два мала тенка и неколико војника у ратној опреми. Питам поручника који је с њима шта то значи. Он ми одговара: 'Бранимо част земље.' Разумео сам.

Сад, овог јутра, пред Мањежом, чују се неуобичајени звуци, нешто слично буци коју сам ослушкивао на јесен 1914. године у Ваљеву, пуном војске, када се одасвуд безнадно пуцало из пушака на аустријски авион који је мирно, сигурно, кружио над градом... Људи трче са Врачара према Теразијама, одакле бука и долази.

Из улице, која поред Четврте мушке гимназије и Цветног трга силази на ондашњу улицу Краља Милана, избија стар, отворен камион, окреће и он према Теразијама. Вичу и као да вичу и мени. Погледам: из камиона ми машу моји ученици из Шесте мушке гимназије. Рекло би се цео мој седми разред. Међу њима и Жујовић, син Сретенов. Поздрављају ме... Од њих први пут чујем разговетно шта каже необични ритам тог звука који се као талас морски од стене разбија градом: 'Боље гроб него роб.'

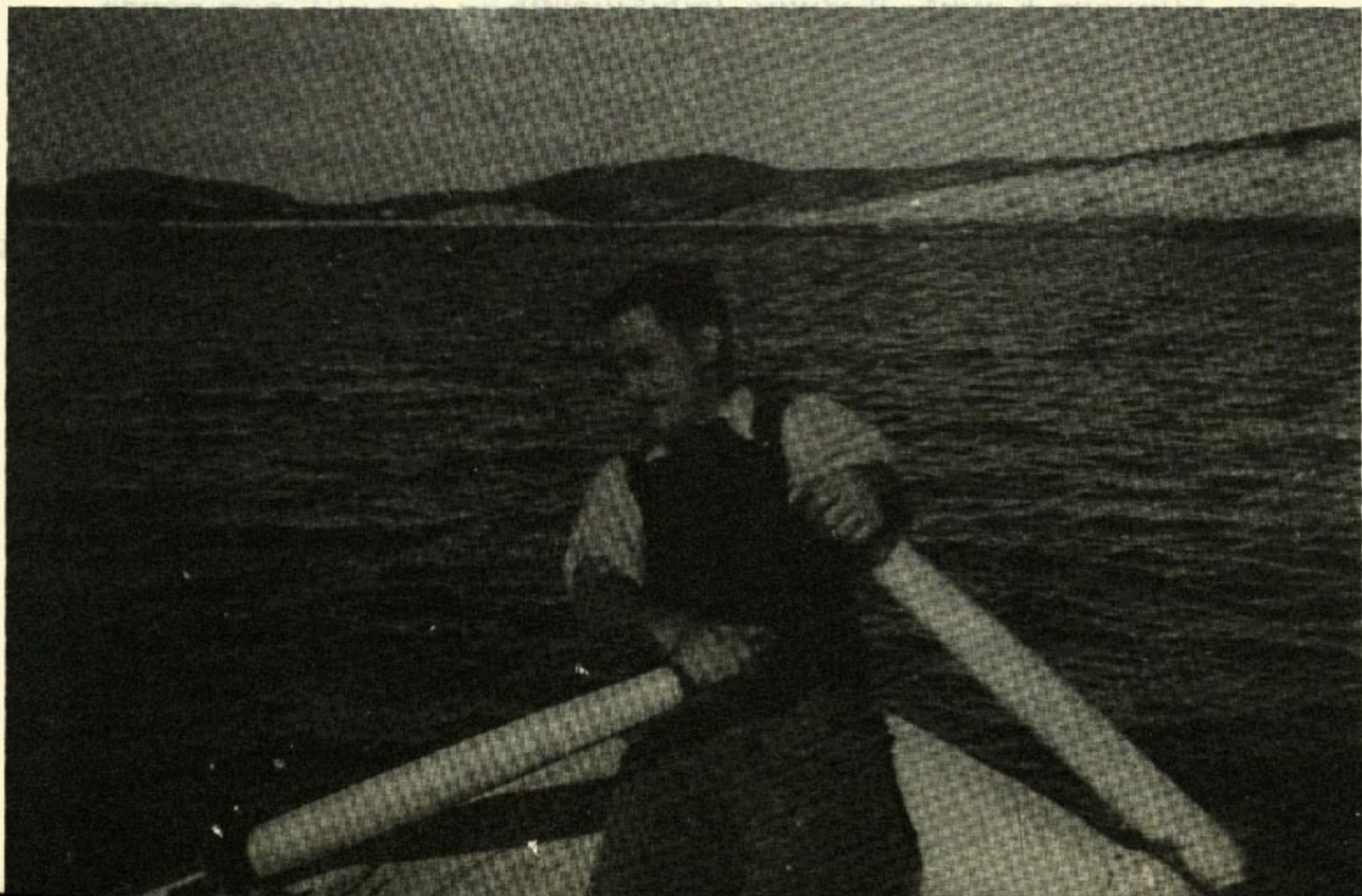

Са суйружом
Јелицом
на Јадранском
мору
(1939)

Чланска
карта
Националне
библиотеке
у Паризу

На Мљеџу, уочи Другог свејског рајта

Претрнуо сам... Вратио сам се кући под Пашино брдо. Да средим своје рукописе и остало пре но што кренем у своју мобилизациону јединицу, у Загреб. И тако, брижљиво слажући своје драге рукописе (које ће четири године касније мени драги амерички бомбардери, још не знам зашто ни по чијој жељи, претворити у прах и пепео), размишљао сам, размишљао све до зоре. За чудо, тада, 27. марта ниједног тренутка нисам размишљао, као што ћу размишљати коју годину касније: да ли мој поручник, да ли моји ђаци, а пре свега они који стоје иза њих и који их подстичу на овај луди протест, на овај силовит изазов Хитлеру и његовој војној сили, да ли они добро чине свом народу, да ли није мудрије покушати, као што је чинио кнез Павле, да страшно зло, које се спремало, бар за сада одгодимо...

Моје мобилизационо место резервног коњичког потпоручника југословенске војске било је – Загреб. Ту сам се вратио после неколико тешких ратних догодовштина на граници. У Загребу сам дочекао и улазак немачких трупа..." (Међај, Ужице, 21-22, 1989; Сретен Марић: Уводна реч за разговор С. Марића и Д. Ђосића са редакцијом часописа).

Успева некако да се домогне Београда, потом и Косјерића.

Ускоро, кад протутње први месеци окупације, вратиће се у престоницу.

За време рата Сретен Марић је предавао на Музичкој академији, заједно са осталим професорима: Петром Коњовићем, Смиљом Мандукић, Милошем Московљевићем, Винком Витезицом, Александром Илићем, Станојлом Рајичићем... Његови студенти су, између осталих, били Радош Новаковић, Соја Јовановић, Бора Ханауска, Бата Миладиновић, Неда Демоло, Олга Михаиловић, Мира Траиловић, Дана Милошевић, Мића Томић, Михаило Паскаљевић, Мирјана Коцић, Љубица Јанићијевић...

Са професуром ће наставити и после ослобођења Београда када 20. окробра 1944. буду дошли партизани. Марић ничим није био оскрнавио своје име: сретао се и дружио са људима од пера (онима што су одбили сарадњу са Немцима и квислинзима) – били су то углавном разговори са Марком Ристићем, Ивом Андрићем, Петром Коњовићем...

*

На измаку децембра 1944. у Уметничком павиљону на Калемегдану отворена је прва изложба српских сликара, посвећена рањеним борцима. У божићном броју *Полијшике* 1945. Сретен Марић замера сликарима што нису одразили „савремена крупна

историјска врења”, а 10. марта на Народном универзитету VIII реона држи предавање о прваку радничког покрета у Србији Светозару Марковићу, поводом 70-годишњице смрти. Светозару Марковићу се, по њему, десило оно најлепше што се може десити једном социјалисти: да буде превазиђен – и остварен.

Из Државног издавачког завода Југославије траже његово мишљење о књигама, пре свега из светске књижевности. (Овај завод ће међу првим књигама објавити Андрићеву *Травничку хронику*.) Марић 15. маја 1945. говори на отварању прве књижаре совјетских књига у Београду, у име Друштва за културну сарадњу Југославије са Совјетским Савезом (присутни су и министар за просвету у влади Југославије Владислав Рибникар и совјетски амбасадор Садчиков). Министарка за просвету у влади Србије Митра Митровић поставиће га за хонорарног професора Академије ликовних уметности у Београду, предмет – историја уметности. И даље ће предавати у драмском студију Музичке академије.

Жена Јелица је референт Народног одбора. Са њима живи и његов отац Стаменко, коме је близу осамдесет година. Мајка Јелена станује са сестром Лизом.

Нова власт уважава његово познавање светске књижевности и културе уопште. Он је један од ретких интелектуалаца који добро говори француски, енглески, руски и немачки језик.

Прекао је с енглеског на српски *Гуливерова путовања* Донатана Свифта, а Издавачки завод Југославије је књигу одмах објавио. Милан Богдановић је у првом броју *Наше књижевности* написао да је ова књига објављена у колу светских класика „у добром и сигурном преводу др Сретена Марића”, а Исидора Секулић је у *Лейоису Мајнице српске* била изричита:

„Превод доктора Марића је литерарно зналачки рад и језички здрав рад. Шио је преводилац тај текст споља, али другом руком га непрестано пипао изнутра...”

*

У пролеће 1947. Сретен Марић је стигао у Париз – упућен је на рад у југословенску амбасаду, као саветник за културу. Амбасадор је један од оснивача надреалистичког покрета у Срба – Марко Ристић.

Има 44 године и веома предано се посвећује дипломатији. Дobar зналац француског језика и културе, Сретен Марић нема проблема у схватању и тумачењу савремених догађања у културном животу Француске. Његове депеше и извештаји Министарству спољних послова Југославије узорни су и одударују од чиновничке

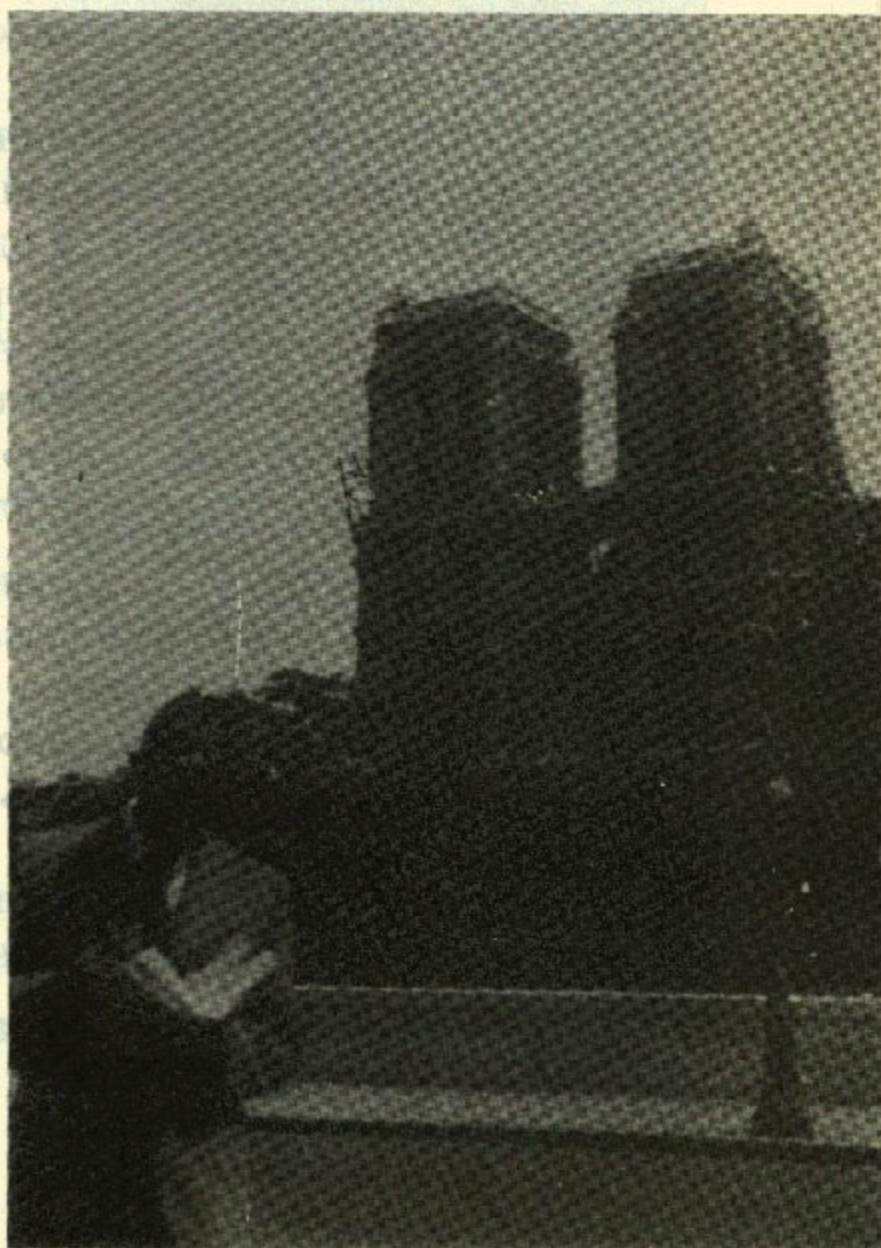
лексики и чиновнички баналних судова и оцена. Његов извештај о ликовној уметности у Француској и дискусијама о Ждановљевом говору (августа 1946) те о говору Л. Казановеа на XI Конгресу Комунистичке партије Француске у Стразбуру одиста је есеј какав у Министарство до тада није стигао:

„Став политички напредних уметника и интелектуалаца у Француској према проблемима односа уметности и друштва, социјалног реализма и уопште према свим питањима која се у тој области данас једном напредном интелектуалцу намећу, начин како се та питања у левој штампи третирају, односно игноришу, све је то препуно застрањивања, контрадикција и недоследности. У исто време када постављају захтев за реалистичком уметношћу леви часописи величају апстрактну уметност, кубизам и експресионизам... У питању реализма влада највећа конфузија... У приватним, неодговорним разговорима, наилази се на још већу збрку појмова. Ни само званично ступање у Партију не значи за једног уметника обавезу прихватања, продубљивања и примењивања у свом стварању марксистичко-лењинистичког схватања. Типичан је у том погледу случај Пјера Емануела, познатог младог католичког писца, који треба ускоро да буде примљен у Партију, а који тврди да ће само један напредан католик бити у стању да напише дело које ће дати прави и потпуни одговор и на земаљско рационалне и на трансценденталне метафизичке проблеме данашњице... Само у Паризу има данас преко 20 хиљада сликара, што са члановима породице, трговачким посредницима, критичарима итд. представља читаву гласачку армију и указује на извесне стране проблема који се другде не виде тако јасно... У таквој средини, из познатих разлога, влада данас у Француској једна индивидуалистичка, формалистичка уметност, једно чисто хедонистичко и декоративно сликарство. То је објективно посматрано апсолутно реакционарна уметност, празна од сваке стварности. И поред повременог јадиковања многих теоретичара, па и самих уметника, на све већу штурост и импотенцију те уметности, и поред чињенице да тај правац већ 30 година не даје ништа ново, и да већ 40 година, после данас већ седамдесетогодишњака Матиса и Пикаса и њихових савременика, није дао ни једно име од значаја, него се упоредо са идејним осиромашавањем грађанског друштва, само 'развијао' у смислу све веће садржајне празнине и формалног понављања, тај правац данас има за собом највећу, скоро стопроцентну већину француских сликара, без обзира на њихову политичку припадност. Покрет апстрактне уметности и тзв. 'peinture littéraire' (која се по својим резултатима скоро не разликује од прве) сада искључивије владају у француској уметности него пре рата...”

Срејен Марић: поглед са цркве Нојрдам у Паризу

*Париз
– испред цркве
Нојрдам*

Дружи се са сликарима и писцима (од тада датира његово пријатељевање са једним од највећих француских песника у овом веку Пјером Еманиелом), али се ближе упознаје и са филмом – од 17. до 22. септембра 1947. присуствује Међународном филмском фестивалу у Кану. Известиће своје претпостављене у Министарству спољних послова да је „организација Фестивала била врло слаба”, да је „утрошено врло много на прилично неукусне пријеме и коктеле”, да су „водане 'звезде' улицама” итд., тако да је он имао „више утисак филмског вашара него фестивала”.

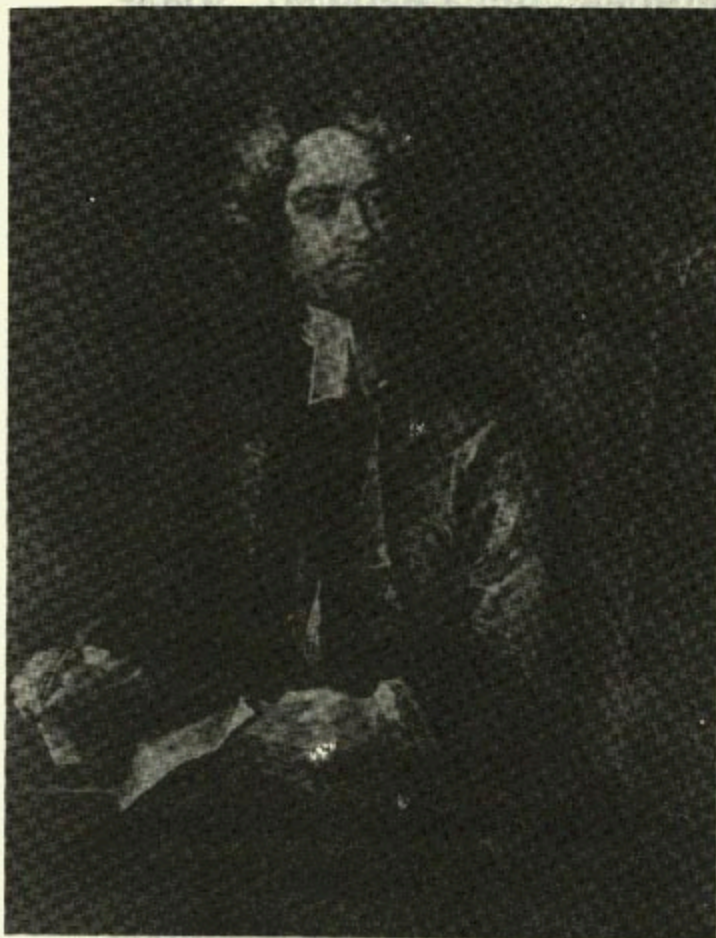
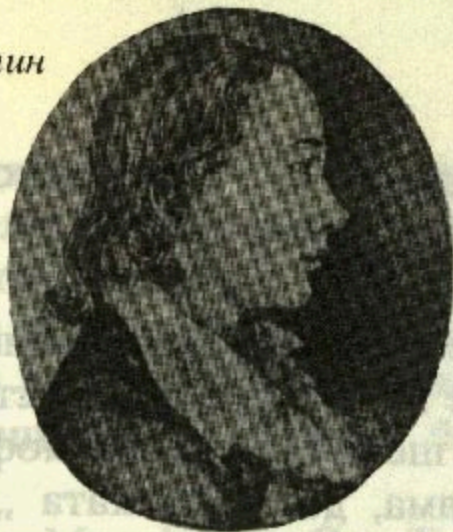
Дипломата Сретен Марић информиче претпостављене и о стању славистике у Француској, истичући као пријатеље Југославије професора са Collège de France Henry Iallon, да нам је „доста наклоњен професор славистике Vaillant”, а остали „гледају на нас са неповерењем, неки чак и непријатељски”, а председник Института за славистику проф. Мазон врло је, каже, „угледан научник-слависта, али је пријатељ Масарикове Чешке, човек који је за време револуције био у мисији француске владе у Лењинграду и остао тамо, колико смо обавештени, више од две године”.

У Марићевим дипломатским извештајима може се сагледати шта све један интелектуалац у дипломатији ради и како ради:

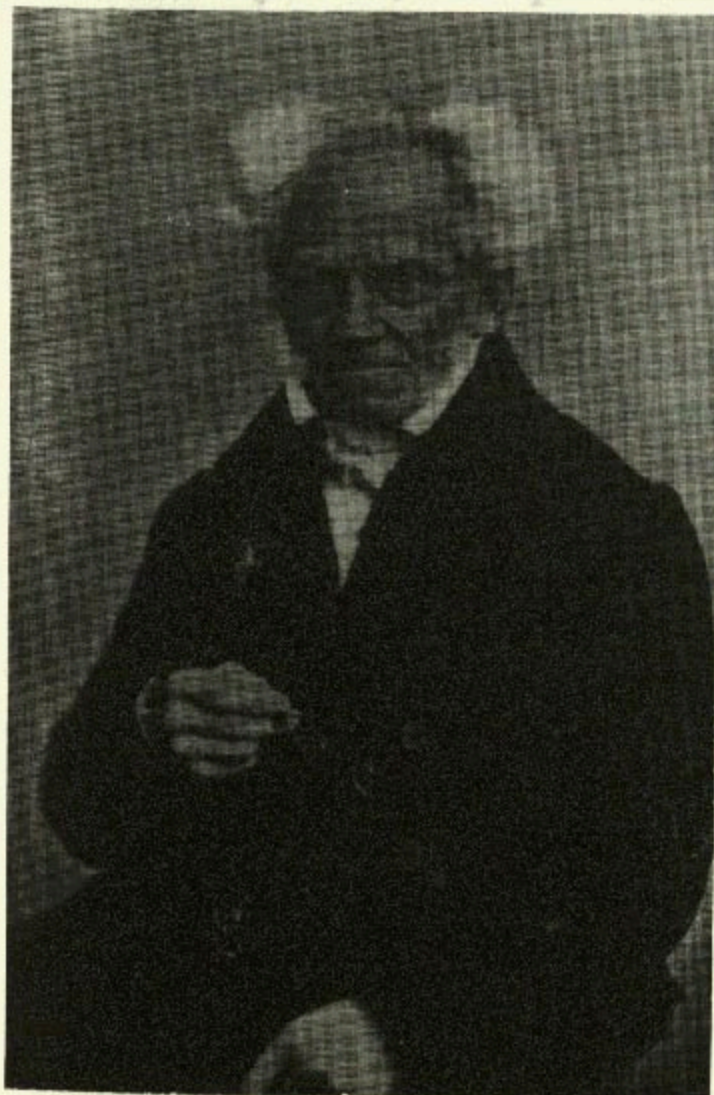
„Комунистичка партија и лева штампа за последња два месеца нарочито наглашавају своје пријатељство и везаност за тзв. авангардистичку уметност, нарочито за њене главне претставнике: Пикаса и Матиса. Приликом отварања Јесењег салона, Морис Торез (шеф Комунистичке партије Француске) се фотографисао пред једном Матисовом сликом, и то је објављено у 'L'Humanité'-у. У једном редакцијском чланку, уредник часописа 'Lettres françaises', Клод Морган, ограђује се од руског става према данашњем француском сликарству. Његово резонување је да су прилике у СССР-у једне, а у Француској друге. Арагон (угледни француски писац), као прву ствар после повратка из Русије, штампа једну песму – дитирамб у славу Матиса. Елијар (такође писац надреалистичке оријентације) публикује своје рефлексije о генију Пикаса итд. итд...”

Сретен Марић је, заједно са амбасадором Марком Ристићем, те јесени организовао долазак у Југославију више познатих француских писаца (међу њима су Луј Арагон и Елза Триоле). Пол Елијар је написао предговор за поему *Јама* Ивана Горана Ковачића, а припремљени за објављивање су преводи Андрићеве *Травничке хронике* и *Нечистије крви* Боре Станковића. Марић се жали на недостатак пропагандног материјала, па амбасадор Ристић вели „да је саветник Марић приморан да напамет даје податке штампи”.

Сретен се са Јелицом растао пре одласка у Париз.

*Донаїан
Свифт,*

*Артур
Шойенхауер*

Маріин Хајдеґер

У фебруару 1948. у Београду је умро Сретенов отац Стаменко – живео је сам. Сахрањен је на гробљу у Субјелу. Сретен ће му подићи прави споменик-крајпуташ.

У мају 1948. је стигао из земље пропагандни материјал – ево какав: чланак о развоју наше кинематографије, студија о Отону Жупанчичу, три комплета, по шест комада, грамофонских плоча народних и партизанских песама, десет плаката „Југословенско приморје”, омот нотног материјала, филмови „Деца народа”, „Балканијада”, „Кораљари и спужвари” и „Славица”...

Марић је прихватио обавезу да за француски („напредни”) часопис *Pensée* уређује двомесечну рубрику „Југословенска ревија”, а на иницијативу *Travail et Culture* одржао је позоришним стручњацима Париза предавање о југословенском позоришту – говорио је о „развоју позоришта код нас од партизанских позоришта до данас, о нашој публици, о систему рада и изнео статистичке податке о данашњем стању у поређењу са стањем у старој Југославији”.

У септембру је известио Министарство иностраних послова да је за време петнаестодневног летовања у Сен Тропеу имао прилике да дође „у везу са доста француских комуниста из Париза и Ст. Тропеа као и са неким угледним политичким личностима ван КПФ”. У извештају говори и о атмосфери у којој су југословенски дипломати у то доба живели:

„Од париских комуниста имао сам разговоре са Cachinovim сином, хирургом Charlesom, који је пратио оца у Југославији, са Cachinovom ћерком, познатим адвокатом Jасquieгом, са чувеним хирургом комунистом Leibovici, професором Брунеом, итд. За разлику од потпуног избегавања у Паризу, били су љубазни, позивали ме на излете, купање итд. Дискусију о резолуцији су непрестано избегавали (реч је о Резолуцији Информбироа). Само једне вечери, код Jасquieга, где су се били окупили око петнаестак њих отпочео је разговор о томе и продужио се дубоко у ноћ. Закључак је био да је око један сат у ноћи један од присутних изјавио да се мора признати да ја имам јаче аргументе, на што је одговорено да је ЦК СКП-б сигурно ипак паметнији. Утисак је увек исти: одговорни руководиоци покушавају не бирајући аргументе да убеде сваког у тачност Резолуције, остало чланство слуша са неверицом. При повратку кући тројица таквих су ми рекла да би и они имали аргумената за поткрепљивање моје тезе; кад сам их запитао зашто су ћутали, избегли су одговор.

Професор Бруне ми је причао да је у његовој ћелији, у Boulogne sur Seine (предграђе Париза) дошло поводом Резолуције до оштрих размимоилажења, да је под притиском секције дошло до гласања и да је гласала тачно половина за а половина против Резолуције.

Као пример каквим се све аргументима служе наводим да је секретар те ћелије објашњавао 'издајство' Југославије међу осталим и тиме што је маршал Тито као 'стари официр од каријере склон тиранији, и неспособан да схвати суштину социјализма' итд. Случајно се ту нашло и два-три члана који су нешто мало боље били обавештени па је секретар био приморан да тражи друге 'аргументе'..."

У то време Марић је у Сен Тропеу са Никол Челебоновић, кћерком јединицом сликара Марка Челебоновића, такође саветника у амбасади у Паризу. Била је то јединствена интелектуална амбасада у новој Југославији: на њеном челу је песник и есејиста Марко Ристић, први саветник Челебоновић, други саветник Марић.

Сретен је 1949. године посебно ангажован на организовању велике изложбе југословенске средњовековне уметности у Паризу – организује долазак најпознатијих француских сликара-кописта за „скидање” наших фресака, контактира са француским властима из Министарства културе, али и са нашим властима, са Крлежом као писцем предговора каталогу...

Последњег дана августа Сретен Марић се по трећи пут оженио – брак са Никол Челебоновић склопио је у Амбасади ФНРЈ.

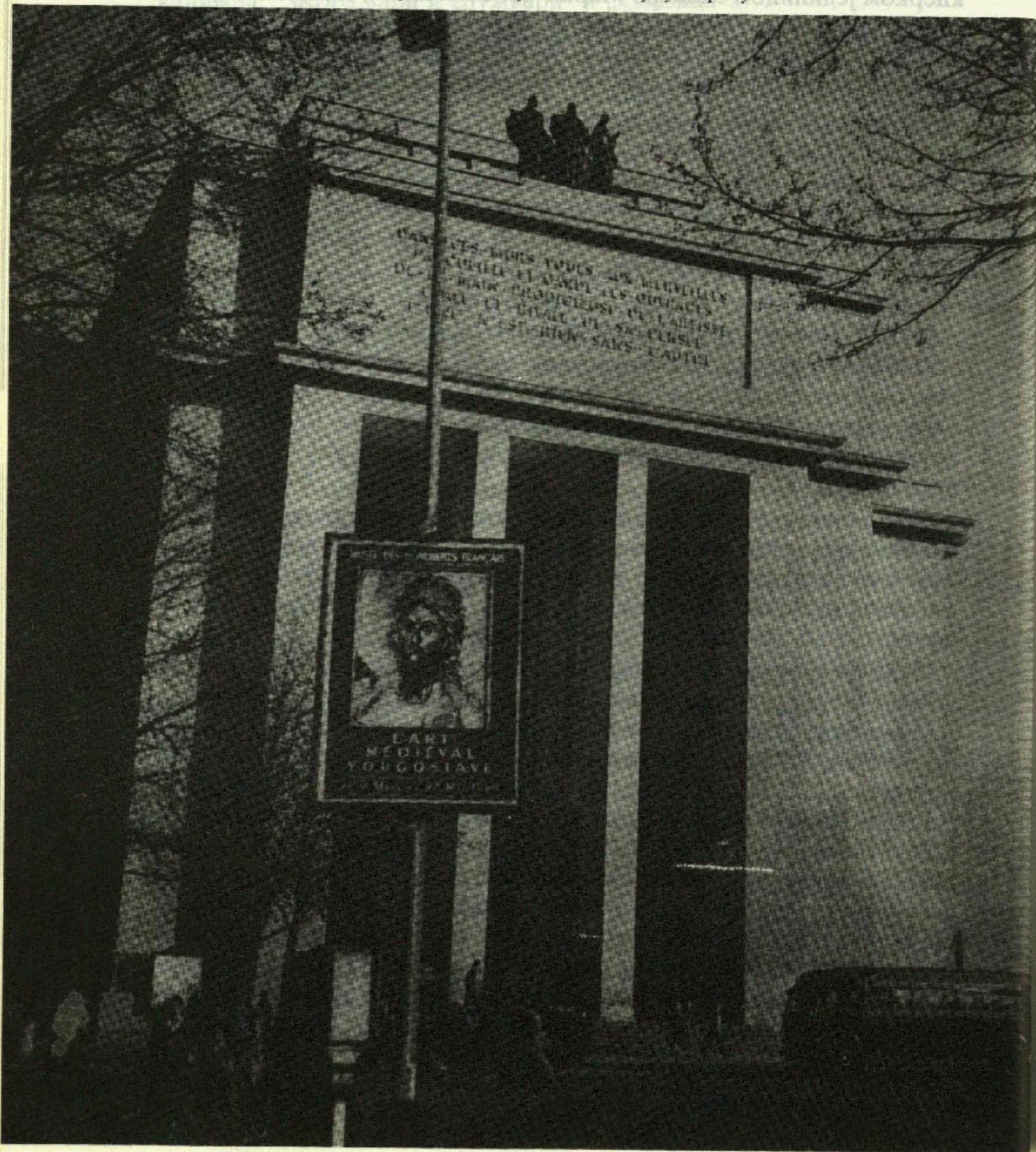
Марић ради и на организовању изложбе француског сликарства од Делакроа до Курбеа у Београду – успео је да најодговорније људе у Лувру убеди да, између осталог, за изложбу у Београду дају пет ремек-дела, а остале слике су из других париских музеја и из провинције.

У децембру 1949. Марић обавештава Министарство иностраних послова и Министарство за науку и културу, на чијем челу је Родољуб Чолаковић, да се очекује „дотур” икона у Париз и да је амбасада интервенисала „за визу друга Крлеже”, а затим напомиње:

„Што се тиче каталога, нема никаквих промена. Заједно са другом Штихом прегледали смо део каталога који је саставио Љубинковић (Радивоје, историчар уметности из Београд). Био је предугачак, са сувише естетских анализа, често несигурних, и са претерано смелим судовима. Он сада тај текст скраћује и преправља. Бабић (Љубо, загребачки сликар и професор) прерађује свој део каталога и узео је на себе да настави и богумилски део. Друг Цанкар, који се налази моментално у Паризу, саставља словеначки део. Сви ти делови треба до 18. јануара да буду готови. Ми се надамо да ће дотле доћи и друг Крлежа да прегледа и да имприматур. Могуће је да ће каталог, тако импровизиран и несистематизиран, бити местимично неуједначен и непотпун, недовољно конкретан (Љубинковић, на пр. нема никаквих података о скулп-

тури православних манастира), али то је под овим условима неминувано... Друг Бабић је пре четири дана одабрао фреску за афишу. Кад смо је предали штампару он је изјавио да је та фреска сасвим неподобна за афишу пошто 70 одсто површине те фреске сачињава неиздиференцирана беличаста мрља од шалитре. Данас предајемо другу фреску за афишу. То је једна женска фигура виђена en face из манастира Нерези коју је опет предложио Бабић..."

Изложба југословенске уметности у палати Шајо у Паризу

Лиза Марић-Крижанић:
„Моја мајка”, уље,
Народни музеј
у Београду

Марић је 19. децембра 1949. обавестио највише институције у земљи да је у Париз, на железничку станицу, стигло четрнаест вагона, а да је и петнаести прешао границу (заостао је због „упаљене осовине”) те да „се сандуци и остали материјал током дана пренесе из вагона у палату Шајо, тако да ће се изложба југословенске средњовековне уметности моћи, како сада ствари стоје, отворити почетком фебруара, како је већ договорено”. Марић предлаже да изложбу отвори Жокс, генерални директор Дирекције за културне везе при француском Министарству иностраних послова:

„То је човек који и по свом положају и по личном угледу има све што је потребно да тај посао репрезентативно обави. Тиме истовремено избегавамо да нам се за то не наметне какав радикал-социјалистички ресорни министар деголовских настројења и вишијевске прошлости...”

Овај извештај је парафирао лично Мирослав Крлежа, који је као супервизор изложбе допутовао у Париз, заједно са супругом Лепосавом. Наравно, ту је још један супервизор: писац Бојан Штих, инструктор Управе за агитацију и пропаганду ЦК КПЈ.

Примакао се и дан отварања изложбе: амбасадор Марко Ристић обавестио је депешом министра Родољуба Чолаковића да је Сретен Марић био код Жокса, генералног директора Дирекције за културне везе француске владе, и да је он прихватио да отвори изложбу југословенске средњовековне уметности. Они су се договорили и да се „не држе велики говори, и да говори не буду написани”.

Марић је обавестио југословенско Министарство иностраних послова:

„Другови редигују каталог и сви интензивно раде на томе. Вероватно да ће тај посао бити готов до суботе 28. јануара... Илустрације за каталог већ се клиширају... Датум отварања изложбе за сада је фиксиран за 24. фебруар...”

Изложба је, ипак, отворена тек 8. марта 1950. године у палати Шајо. Наишла је на широк одјек у француској културној јавности:

„Фреске, које украшавају храмове у Охриду, Нерезима, Милешеви, Сопоћанима, показују до које су пластичне сигурности и до које висине допрли, још у једанаестом и дванаестом веку, ти претходници Ђота, ослобођени бизантског формализма. Муражи нису ништа мање узбудљиви, нарочито 'богумилски' саркофази, те загонетке, које археолози још нису решили...” (Le Figaro littéraire) .

Главни аниматор француске јавности био је Сретен Марић – захваљујући његовим веома добрим везама са новинарима и критичарима, музеалцима и историчарима уметности, ова изложба је била до тада најозбиљнији продор наше културе на Запад. У одбору за организацију изложбе, поред Марка Ристића, били су Александар Белић, Андрија Штампар, Мирослав Крлежа, Вељко Петровић, Иво Андрић, Антун Аугустинчић, Маријан Детони, Сретен Стојановић и Франце Кидрич. На отварање изложбе дошло је око 1.500 званица, тако да је „посета превазишла сва очекивања”, како је у депеши претпостављеним известио Марко Ристић, а амбасадор је „на малу закуску” позвао двадесет пријатеља Француза.

Ваља имати у виду да посао саветника за културу у југословенској амбасади није био ни лак ни једноставан. То показују и тешкоће на које је Марић наилазио приликом припремања београдске изложбе дела Делакроа и Курбеа, двојице најзначајнијих француских сликара прве половине XIX века. Он је о томе писао претпостављеним у Београду крајем априла 1950:

„Директори музеја су нам и сада велика сметња. Додајте томе да су ти директори углавном реакционари за које Југославија претставља црвени крај света, да за покретање слика из провинцијских градских музеја треба тражити одобрење градске управе која је у највећем броју случајева или деголовска или комунистичка т.ј. према нама непријатељска... Директор сликарске галерије Лувра рекао нам је да ћемо добити 'осам ремек дела из Лувра и око четрдесет ремек дела из провинцијских музеја која изаберемо' (дословно). Кад је требало да дође до извођења овог новог пројекта, старе тешкоће нису биле уклоњене а поред њих су се појавиле све нове и нове... Сада нам је званично саопштено да је изложба спремна и предата нам је дефинитивна листа дела... Изложба ће бити лепа, узета сама за себе, скромна али врло пристојна, она је далеко испод оног што је било првобитно замишљено. Кривицу за то сносе овдашњи реакционари и француска амбасада у Београду...”

Била је то још једна Марићева велика победа – 3. јуна 1950. у Уметничком музеју у Београду, непосредно после изложбе модерног француског сликарства, отворена је изложба великих француских сликара XIX века: Ежена Делакроа, Жана Короа, Теодора Русоа, Жана Милеа и Гистава Курбеа.

Те изложбе, сви ти организациони послови су одвратили Сретена Марића од основних интересовања – литературе и филозофије – и он се одлучује да напусти државну службу. Дошло је и до промена у амбасади – Ристић је враћен у земљу, а за амбасадора је дошао Срђа Прица, кога је он познавао још отпре рата из Загреба (за саветника за културу постављен је песник Милан Дединац).

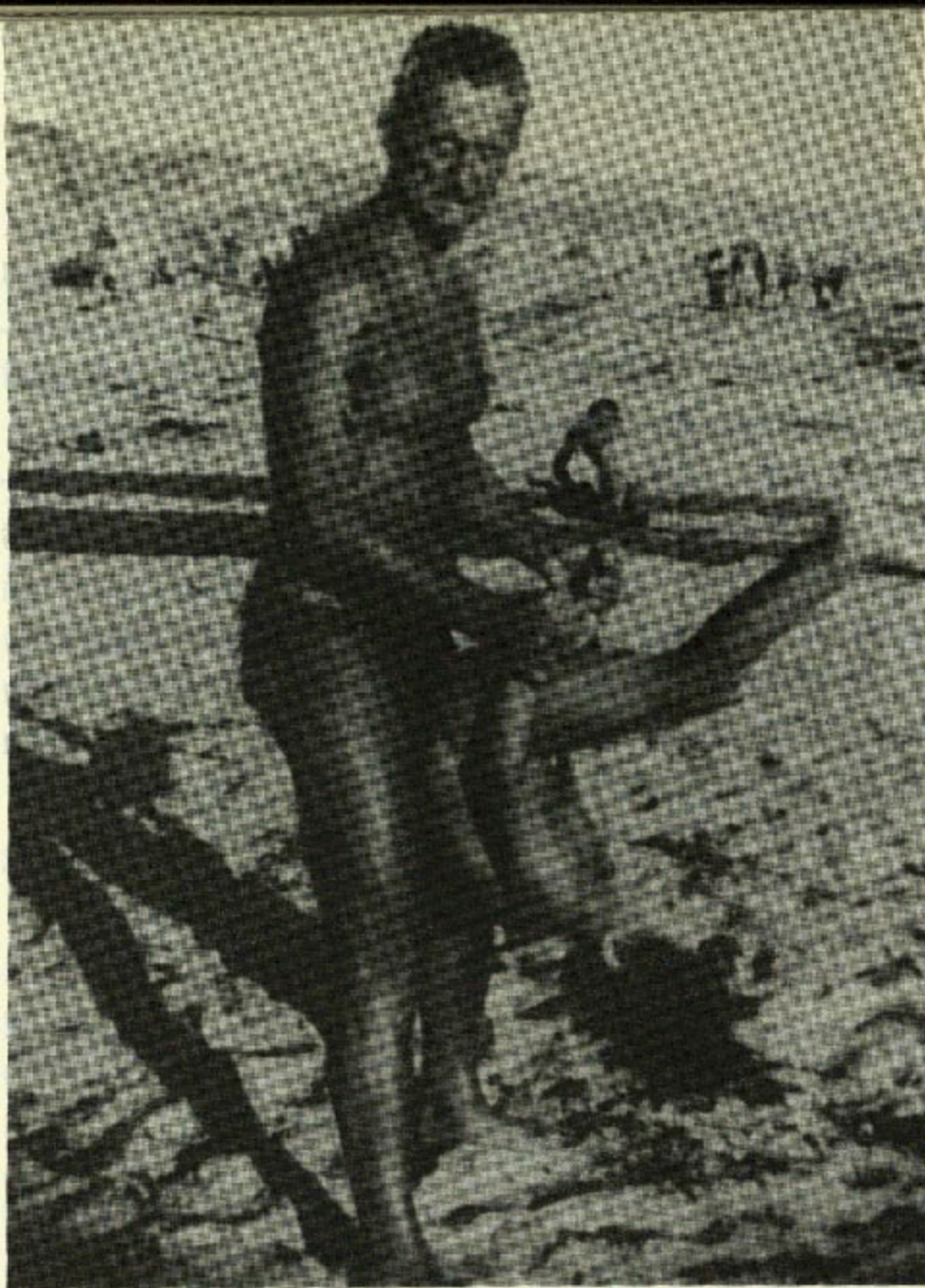
Децембра 1951. године родила се Марићева кћерка Катарина.

За живот зарађује превodeћи разне текстове на француски језик за часопис *Questions actuelles du Socialisme*, и уређујући ово гласило.

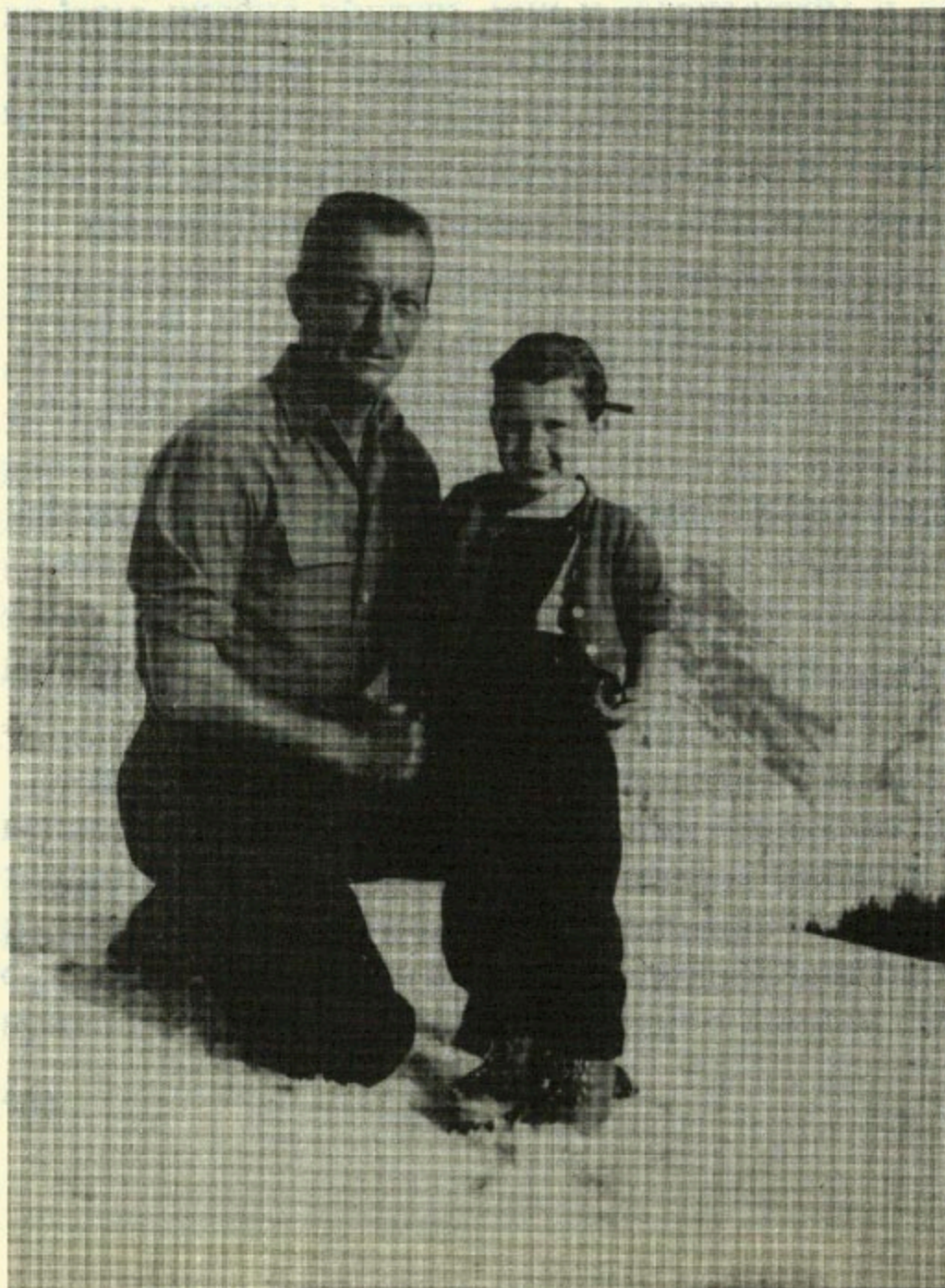
Са српског на француски језик превео је дело Марина Држића *Дундо Мароје*.

Ускоро ће се разићи и са Никол Челебоновић.

У његов живот улази Никол Лалик-Хевиленд, млада новинарка, удата за једног од најугледнијих чланова Покрета отпора, пријатеља Де Гола и веома угледног човека у француској престоници Блок-Маскара, са којим има девојчицу Натали. Никол је кћерка Сузан Лалик, водећег костимографа Комеди франсез, уметнице која је представљена у свим позоришним и општим енциклопедијама. Њен деда је Рене Лалик, чувени дизајнер бижутерије и кристала.

Са кћерком
Кайарином
у Оребићу

Срејен
Марић
са кћерком
Кайарином
(1955)

Са Никол је дошао и у Београд, одвео је у Субјел, а она је свим срцем заволела људе и пределе његове постојбине. Од нове животне сапутнице, са којом ће остати до краја живота, Марић тражи и она ће то прихватити са љубављу – да научи да кува као његова мајка, као његови рођаци у Косјерићу...

Научила је да готови сарму, пилав, ћуфтета, да кува качамак, припрема слатко од шљива, јагода и купина, да пече црни хлеб... Никол је прихватила и његове пријатеље који су повремено навраћали у Париз: Васко Попа, један од најистакнутијих младих песника Југославије, дошао је почетком септембра 1954. године са Хашом... онда Иво Андрић... па Душан Матић... У богатој Марићевој библиотеци Попа ће оставити свој траг – на првом издању своје знамените збирке песама *Кора* написаће посвету: „Драгоме Сретену Марићу, јаблану у пламену који видим увек кад скренем поглед на своју младост...”

Иво Андрић ће у Париз доћи 1956, у време када су Никол и Сретен купили стан у строгом центру Париза, на острву Сен Луј (62 rue Saint Louis L'île). Уредили су га према својим склоностима, веома рафинирано: старе вредне књиге, слике, предмети, намештај... Андрић је у Париз допутовао поводом изласка на француском језику његовог романа *Травничка хроника*, а Марић ми је тај његов боравак и њихово дружење овако описао (у писму, марта 1976):

„Био је заказан ручак у чувеном ресторану 'La Régousse', на кеју des Grands Augustins. Био сам са Андрићем и не сећам се више с ким негде на Saint Germain des Prés. У одређено време кренули смо низ улицу Бонапарте ка кеју. Нас двојица смо били у тако живом разговору, да сам га, кад смо стигли на кеј, и не мислећи, повео у лево, уместо у десно, ка ресторану. Приметили смо грешку прилично касно, и, наравно, стигли смо у ресторан са десетак минута закашњења. Иву је то поразило. Нисам га никад видео тако љута. У ресторану су нас чекали чувени француски романсијер Жорж Диамел, познати критички коментатор древних и француских класика Морис Ра, директор издавачке куће 'Le Club des bibliophilie de France', и још неки други. Нико није ни приметио наше закашњење, али се Иво није одљутио ни смирио за цело време обеда. Није могао ни да говори. Кад би му се неко лично обратио, почео би нешто да мрмља, а онда би бацио срдит поглед на мене, па заћутао. Ја сам се сналазио како сам знао. Морис Ра, који је пре тога разговарао са Ивом и чуо како се он суверено споразумева на том језику, приметио ми је касније како је чудно да човек који зна неки страни језик, час њима влада, час га потпуно изгуби.

...У Паризу сам позвао Иву на ручак. Nicole и ја још нисмо били венчани. Рекао сам јој ко је Иво, замолио је да све најлепше спреми и да се и сама што лепше обуче. Да му учинимо почаст. Ручак је био одличан, Никол дивна, вино и разговор опојни.

После ручка Nicole се опростила. Хтела је да нас остави насамо. Устао је и Иво, који је за све време није ни једном погледао, и на растанку, и опет спуштена погледа:

'Nicole, vous avez de très belles chaussures...' (Никол, имате врло лепе ципеле...)

Он се од ногу даље није усудио ништа да размотри..."

Посећује га млади, модерно оријентисани критичар, Зоран Мишић, уредник часописа *Дело*. На његов ће позив у овом гласилу, после десетак година одсуствовања из Београда, објавити одломак из студије о Џонатану Свифту:

„Свифт није сав одређен својим добом, јер је сваки човек сусрет једног доба и једне нарави, али је несхватљив ван њега, као уосталом што је и круг коме је припадао несхватљив без противничког круга... Ниједан писац у 18-ом веку није имао као Свифт то осећање одвратности према крви, према сексу, према утроби, уопште према човеку као физиолошком бићу..."

Било је то 1957; већ почетком наредне године штампаће у *Делу* оглед *Метифизички роман* у коме, пре свега, расправља о Сартру. За Марића Ж.П. Сартр је човек „са многоструким и на први поглед хетерогеним талентима”, а његова „многострукост је запањујућа”. Марић у српску периодичку уноси дах Европе – његови есеји су лепо писани и врло читљиви, а њихов писац је изванредно обавештен о томе шта се догађа у књижевности и филозофији Запада.

Да, у Паризу је упознао још једног српског интелектуалца – професора књижевности, историчара литературе и рецензента НИН-а Живорада Стојковића, који је на измаку педесетих година секретар Српске књижевне задруге. Сретен Марић се 28. октобра 1958. године из Париза обраћа Књижевном одсеку СКЗ:

„Желео бих да у следећем редовном колу Српске књижевне задруге изиђе једна збирка мојих есеја, одабраних тако да у извесном смислу чине целину. Сви би обрађивали исту тему – проблематику романа. У обзир би дошли следећи радови: *Свифт* (у штампи као увод у одабрана дела Свифта, издање 'Нолит'; један одломак тог есеја изишао је у париском часопису *Critique*, август-септембар 1956. год.; други у београдском *Делу*, мај 1957. год.); *Стендалова естетика* (објављен као предговор изабраним странама Стендала о *Умешности и умешницима*; издање 'Култура', 1957); *Буке и ѿомама*, студија о Фокнеру (*Дело*, јануар-фебруар, 1956); *Доживљај прошлости у романима Лалића и Ђосића* (на

француском у *Critique*, мај 1957); *Метифизички роман*, студија о егзистенцијалистичком роману са тезом (*Дело*, фебруар 1958), *Ај-сѝпракѝни роман*, студија о савременом 'авангардистичком роману' у Француској (ускоро излази у *Делу* и у *Critique*). Томе бих додао за Задругино издање један уводни есеј о *Роману на Заѝаду од 18-ог века до данас*.

...Цела књига би износила око 250-270 страница Задругиног формата.

Сматрао бих за част да ова књига изађе у издању Задруге, за чије ме сиво плаво коло везују тако далеке и битне успомене..."

Писмо је послао из Париза, непосредно пред долазак у Београд. У Београду ће посетити Задругу и разговарати са Војиславом Ђурићем, једном од челних личности Задруге, и секретаром Живорадом Стојковићем, који ће му потом и написати неколико речи:

„Воја и ја смо се поново састали због твог писма и више смо него спремни да све буде онако како смо се разговарали оно вече утроје. Само, Књижевни отсек се не може састати пре краја овог месеца па ћеш према томе дотле чекати на званичан одговор Задруге. Молим те да то уважиш. За последње вече у Београду које си провео сам, не жалим те... Много си размажен и ја не волим што волим такве пријатеље..."

„Нолит” 1958. године објављује *Приче о бурейу* Џонатана Свифта (сатире и други одабрани списи), у избору и са предговором С. Марића.

Марићу је било стало да његову прву књигу огледа и есеја објави Српска књижевна задруга. Зато пише секретару Задруге Живораду Стојковићу на измаку зиме 1959:

„Шаљем ти понуду за Књижевни отсек. Надам се да је срочена по правилима. Српске текстове имаш. Ако је баш потешно да пошаљем и онај један француски, послаћу.

Молим те издејствуј да ми се одговори одмах шта сте решили, да бих могао на време отпочети редакцију. Исто тако нека ми одговоре и за друге предлоге, о којима је било реч са Војом (Ђурић). Ја већ преводим Монтења. За то што не би примила Задруга ја бих већ сад тражио друге издаваче, ма да би ми било жао, јер ти знаш колико сам ја везан за Задругу, за чијег ме члана ниси уписао! Потсећам те да се ради о следећим књигама: Избор и Монтењевих есеја, са есејем о Монтењу... Све са предговором...

Кад помислим да ми је тако тешко око срца кад се сетим твоје високе постављене њушке, а да ти не знам ни жену, ни кућу, ни да ли у кући имаш деце или мачке, или библиотеку. Мука ме ухвати, нарочито кад се још присетим да сам ходао сам по киши, до поноћи, пред полазак.

Поздрави друга Претседника и пиши Сретен.”

Стојковић одговара 6. марта 1959:

„На првој седници Књижевног отсека који је разматрао издавачки план СКЗ у 1959. години, прочитано је ваше писмо у вези са књигом есеја о роману, коју нам предлагете за издање Српске књижевне задруге. Књижевни отсек вас моли да нам поднесете комплетан рукопис ваше књиге, јер своју одлуку о штампању Управни одбор може донети само на основу рецензије читавог и потпуно припремљеног рукописа. То је одувек бло правило ове куће и ниједан изузетак досада није учињен, нити би се могао чинити. Молим вас да ово најбоље схватите.

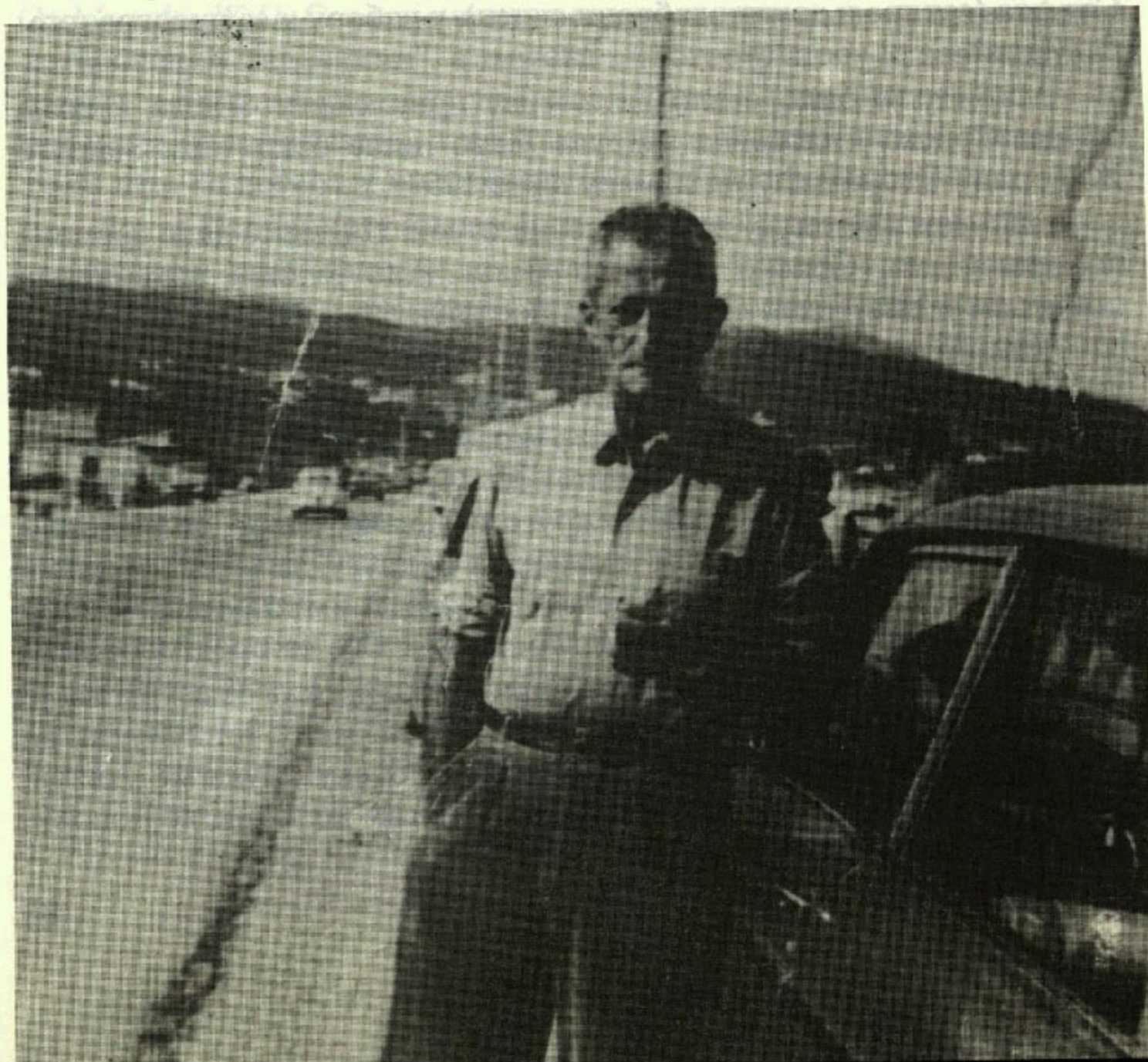
Од есеја које сте навели у свом писму код нас се налазе само ови ваши текстови: Џонатан Свифт, Стендалова естетика и Метафизички роман.

Чим добијемо остале текстове, ваш рукопис ће одмах бити дат на реферате, да би Књижевни отсек могао донети своју одлуку.

С поштовањем и поздравом...

П.С. За неколико дана послаћемо вам писмо са молбом да нам за едицију Светска књижевност извршите избор есеја XX века.”

У Прованси 1963. године

Док траје та преписка са Задругом, у којој Марић губи време верујући обећањима председника (Војислава Ђурића, шефа Катедре за светску књижевност на Филозофском факултету и првог човека СКЗ), у двоброју *Дела* за август - септембар 1959. објављује веома запажени *Зайис о смеху*:

„...Још древни Хезиод тврди да је бог шале син Сунца и Ноћи; отуд се размишљање о смеху одувек тако природно оркестрира у барокно антитетичне периоде. Зато није чудо што су непотпуне и једностране све теорије смеха. Ко тој појави приђе без система, изгуби се у бескрају; ко јој приђе са системом, покрије само колико му се систем простире, а кад покуша да све обухвати, даде формулу која је примењива и на сто других ствари. Као уметност уопште, комика се не да ухватити у мрежу једне теорије, и наука до дан дањи не зна да нам каже шта је смех.

Многи песници и филозофи, од Платона наовамо, углавном су зло мислили о смеху: да је израз охолости, безобзирна афирмација безразложне супериорности, нешто чега васпитан човек треба да се стиди. За Верлена је смех антипоетски, а по Бодлеру, ми се смејемо јер је сатана у нама... По Бодлеру, онај ко је савршено добар и савршено срећан тај се не смеје, и зато у рају, пре првог греха, и пре Каиновог недела, човек је био пун радости, али се није смејао... Фројд мисли уствари исто што и Бодлер кад тврди, као да никад деце није видео, да 'дете нема никакво осећање за комично'. За све те песнике и филозофе смех је ствар свирепа и вулгарна. Једино што нам дозвољавају да практикујемо, у достојанству и без гриже савести, јесте осмејак...”

У Паризу су га, једног лепог дана, у његовом дому посетила два млада интелектуалца из Београда – уредници студентског књижевног листа *Видици* Данило Киш и Милош Стамболић. Рекли су му без околишења да су читали неке његове текстове, да су још у Београду чули да је интелектуалац особитог кова и пожелели су да га упознају. А њему је било драго и пријатно да проћаска с двојицом младих духовно радозналих људи.

Почетком децембра 1959. пише Стамболићу:

„Већ одавно каним да вам пишем. Одлажем из малодушности – немам куражи да се извињавам.

Нисам вам послао обећани чланак из следећих разлога (који за вас вероватно нису никакви, али људи су различити, као и њихове ситуације): Био сам га написао, т.ј. прву редакцију, и већ је испао прилично дуг, а да кажем све што ми се поводом теме вртело по глави, требало га је још раздужити. То, наравно, није био разлог да га не сажмем, или бар да вам не пошаљем један одломак. Али сам због тога оставио посао на неколико дана, да се слегне, што

никад није добро. Почео сам да размишљам. И, разумљиво, увидео да не треба да вам достављам, јер бисте га ви вероватно публиковали. А чланак је и нехотице испао такав да би изазвао дискусије. Оно што ја свакако желим да избегнем из једног за мене битног разлога: дискутује онај ко је *иу*, на лицу места. Издалека је неелегантно дискутовати, и бесмислено, и сигуран промашај. Јер човек који није *иу*, не зна, у ствари, о чему се ради. Издалека се само извештава. И то је у основи оно осећање поред осећања да сам се преселио, али да ми је корен остао тамо, да нисам ни у свом ваздуху; због којег толико завидим онима који су до колена у блату наших ораница.

Лакнуло ми је на души кад сам смогао да вам ово напишем.

Ја ћу за који месец у Београд. Потражићу вас и Киша. Жао ми је што смо тако кратко разговарали, и нарочито, што сте ви тако мало говорили, обојица. Сетих се да ни ви нисте одржали своје обећање што се тиче слања листа. Али то је мање озбиљно.

Срдачан поздрав..."

Живорад Стојковић пише Марићу крајем априла 1960:

„У овогодишњем, 53 редовном колу, Српска књижевна задруга објављује Винаверов препев *Велико завештање Франсоа Вијона*. За овакву једну књигу треба нам предговор о Вијону, и Књижевни отсек Задруге, на својој седници од 24. IV. одлучио је 'да се замоли Сретен Марић за уводни есеј о Франсоа Вијону као личности и појави у француској поезији'. Овај закључак донет је са највећим поверењем у Марића као есејисту, али и са једном забринутошћу у погледу рока, с обзиром да књига излази из штампе почетком октобра о.г."

Задруга га моли да предговор пошаље најкасније до 15. јула, Стојковић у писму додаје:

„Молим те, молим да до краја недеље добијем од тебе одговор који ће ме много обрадовати и моју упорност за ову сарадњу твоју са Задругом охрабрити. Ако је истина да у мају долазиш у Београд, онда још мирније могу спавати са мојом лепом жељом да у друштву Вион-Винавер, буде у Задругином издању Сретен Марић."

Марић му одмах одговара:

„С.К.З. је отмена госпа и зна да су њене ћуди заповести. Зато и наручује у роковима ланчане, фабричке производње ствар кујунџијску, пипаву, која сате и дане не броји. Шта да ради овако еснаф-човек какав сам ја, васпитан у поштовању традиције и отмених госпи, него да се ћуди повинује. Пошаљи уговор на потпис.

Али, ако је Задруга госпа без приговора, задругари су обични смртници као и ја, па једва чекам да те видим у Београду и да ти кажем шта мислим о твом годишњем ћутању. Ни сав твој чувени

и колико злоупотребљавани шарм, ни моја неизлечива слабост према теби, неће ти помоћи. Твој Марић.”

Њихово пријатељско-пословно дописивање се наставља. Стојковић – 16. маја:

„Јуче је прошао 15.мај, а Васко (Попа) ми рече да ћеш ти већ тада бити у Београду. Само зато ниси добио једно велико, велико хвала од мене што ме је твој одговор обрадовао.

Ако не долазиш скоро јави ми да ти пошаљем копију Винавировог превода Вијона и његов поговор са коментарима. Мислим да би било добро да то видиш.

Што се тиче уговора потписаћеш га овде кад дођеш. Али, ја ћу ти га послати ако наредиш. Наши предлози су ови: 19.000 динара по ауторском табаку а обим до два ауторска табака; рок – рекох ти у прошлом писму.

Волео бих да се уместо одговора појавиш овде и да уживам како ме без разлога грдиш. Твој...”

Марић је прихватио обавезу, али рукопис предговора није предао до краја августа. Цела Вијонова књига је одавно сложена, извршена је и коректура. Живорад Стојковић у писму од 1. септембра 1960. преклиње:

„Ни слутио нисам, ни схватити не могу да од тебе још није стигао предговор о Вијону. Кукао бих наглас! Ти и знаш зашто, јер нико у Управном одбору сем мене није веровао да ћеш нам о року послати рукопис.

Не могу ти рећи у каквој се немогућој ситуацији налази читаво Задругино Коло, које је у штампи, поготову Вијонова књига која, преломљена, чека само предговор да би могла ући у машину.

Твоје последње писмо од пре месец и по дана одлучно је обећавало да ћеш о року предати рукопис. Молим те да ми телеграфски одговориш шаљеш или не предговор јер, понављам ти ситуација нам је таква да се хитно решење мора донети, мада овог тренутка не знам какво то решење може бити кад машина чека на књигу са *твојим* предговором.

Ако верујеш, драги Сретене, у којој мери бих волео да ти нисам морао писати овакво писмо онда ће ти бити јасно и шта треба да одговориш мени и како да примиш овакву отвореност од твог...”

У међувремену је предговор стигао.

Секретар Задруге отписује Марићу:

„Са једног пута дошао сам очајан што твог рукописа нема; са овог последњег вратио сам се више него обрадован кад сам видео да се твој текст прекуцава.

Хвала ти и што си морао добијати онаква писма од мене, а богу хвала што је бар оно последње било непотребно. Ја сам чак

срећан што нисам био у праву да ти напишем онако, ја кажем очајничко а ти можеш рећи и непристојно писмо од мене.

Одговарам ти кратко јер ми се на столу налази првих двадесетак страница твог прекуцаног рукописа, и мислим да је најважније засада да наставим читање твог есеја о Вијону.

Колико засада видим, мислим да ће бити неопходно да копију прекуцаног рукописа и сам погледаш, јер врло често морам притицати у помоћ да се која реч дешифрује.

Са много, много поздрава твој...”

Марић одговара 21. септембра:

„Нисам никако рекао да је твоје писмо 'непристојно'. Али само зато што је 'очајничко' схватам како ниси помислио да је морало бити неког разлога мом закашњењу. Је ли ти бар сад донекле јасно колико сам се ја за све то време гризо и једио? Наравоученије: кад имаш поверења, имај га и кад је све стављено у питање.

Авај! Последице се нижу у бескрај... На срећу, не тако катастрофално али због тога опет треће по реду са овогодишњег програма закашњава, и закашњавајући долази у питање наш пут у Србију. Место да кренемо, по програму, у септембру, морао сам одгодити пут за октобар. А онда Никол од 15. октобра на даље није слободна. Испада да не можемо кренути пре половине новембра. А новембар и децембар нису месеци за шетњу колима, ни одавде до Београда, а још мање од Београда до мог села и до манастира... Видиш како се све надовезује. И све је утолико жалосније што нико од вас не долази овамо. Да си одлучнији, ти би узео своју жену за руку и бануо овамо.

Што се тиче прекуцаног рукописа, и ја мислим што и ти. Знам да нисам био у стању да краснопишем као обично. Ако би ми рукопис одмах послао, ја бих га преко ноћи прегледао и сутрадан ти га вратио. То би, са *авионом*, изнело 4-5 дана.

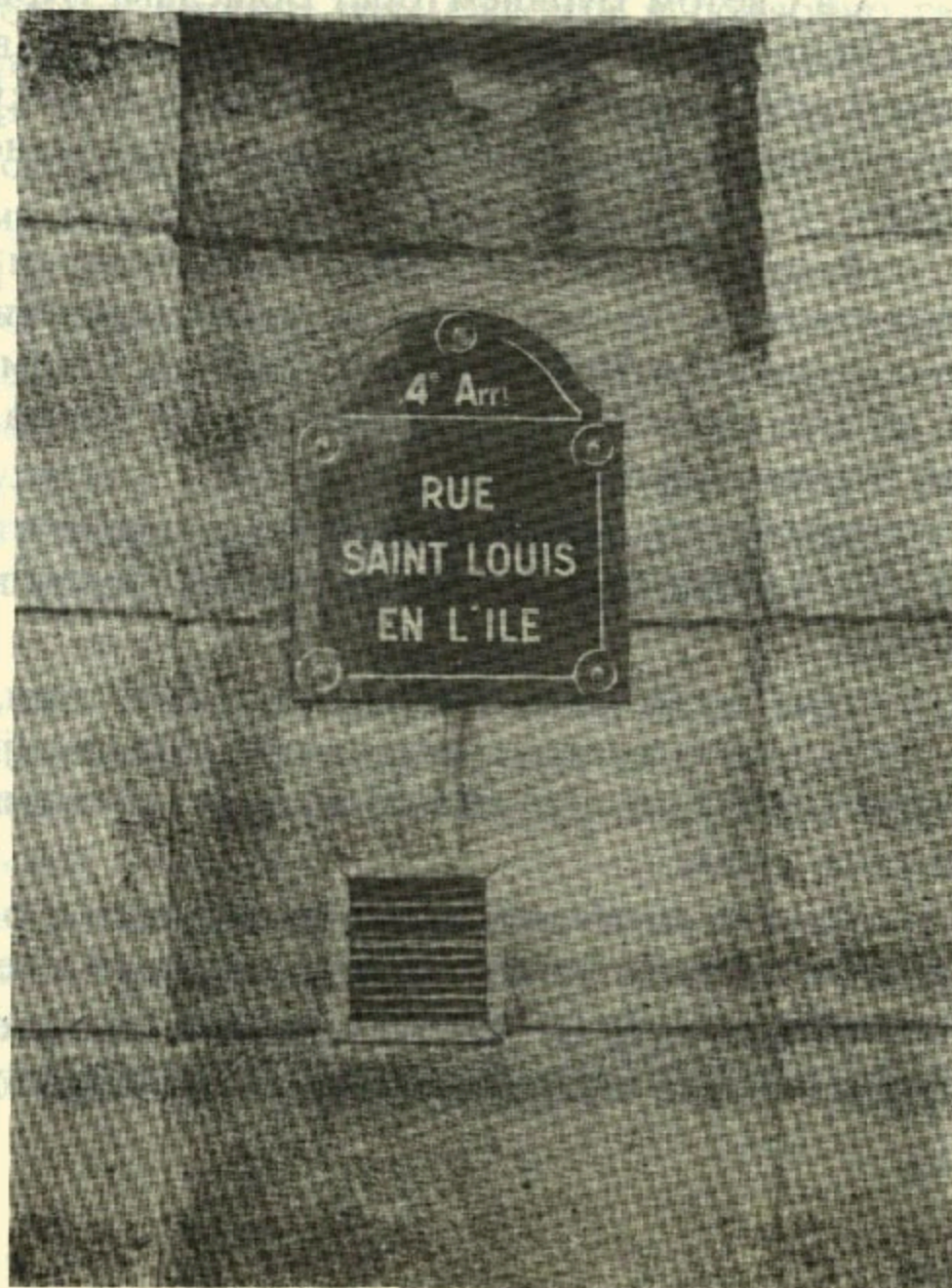
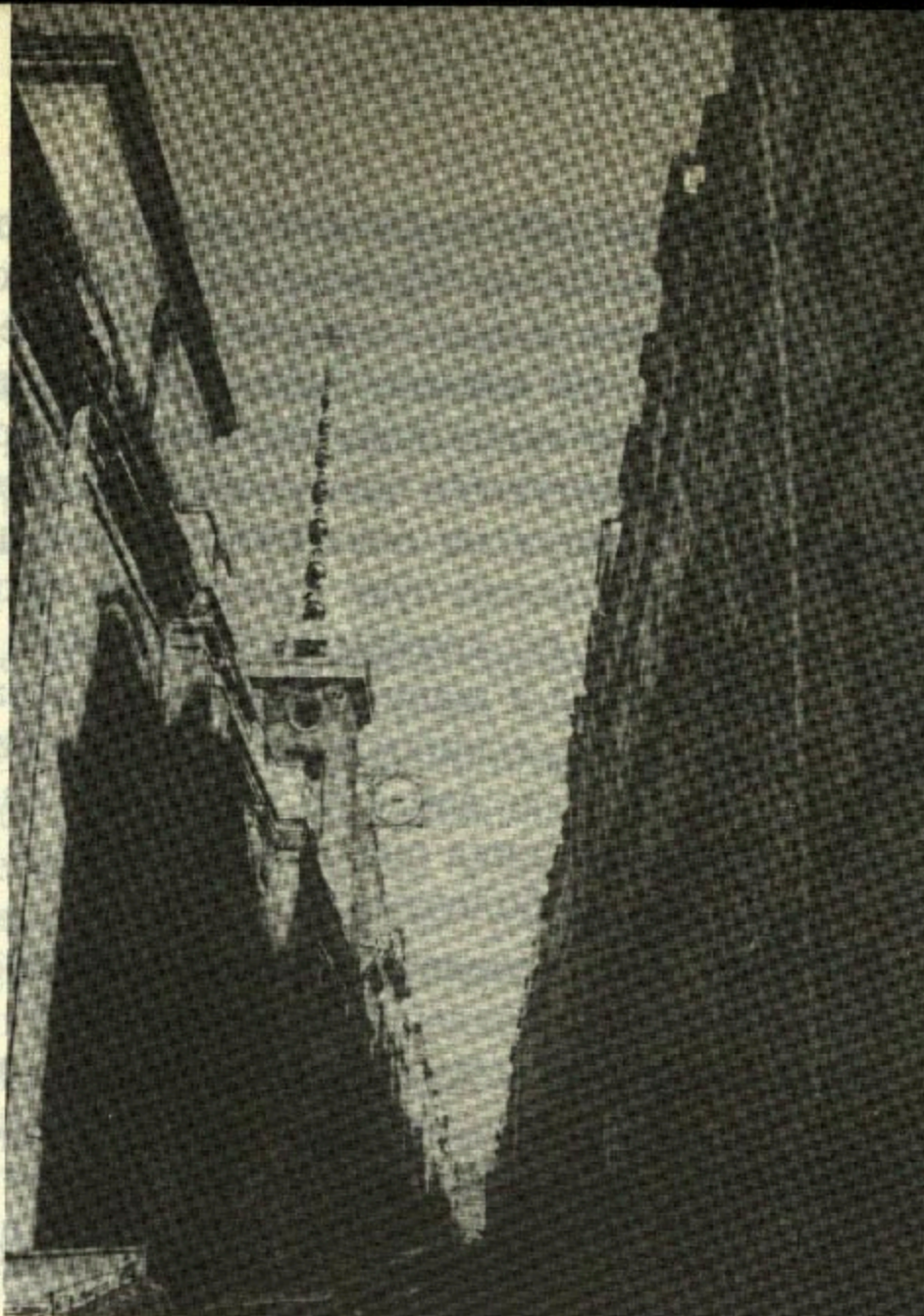
Ако те не мрзи, реци у књижари шефу антикварних куповина, кога поздрави (заборавио сам му тренутно име, но то му не мораш рећи) да задржи за мене целокупна дела Момчила Настасијевића кад наиђе на њих.

Дакле, размисли мало па крени овамо. Прошетао бих вас по Француској, а напричали бисмо се више но у Београду. А пре но што кренеш, напиши ми једно љуцко *дуљачко* писмо...”

Стојковић му је прекуцан рукопис послао да га прегледа и „на означеним местима дешифрује самога себе”.

Велико завештање Франсоа Вијона објављено је у Колу Српске књижевне задруге, избор и препев, поговор и коментари Станислава Винавера, са предговором Сретена Марића:

Париж – улица
и кућа у којој
је живео
Срејшен Марић
(снимио Валијер
Стиолвејк)

„У то глуво доба јавља се Франсоа де Монкорбије, или де Лож, у књижевности назван Франсоа Вијон, за многе највећи француски песник, изузетна појава, без утврђених предака, без наследника, усамљен како се највише може на том послу који је обично резултат напора екипе индивидуалиста. Париски гамен, недоучен студент а онда потукач и члан разбојничке банде 'Шкољка', легенда већ за свог живота, па опет легенда, али друге врсте у модерно доба, Вијон је испевао пуно бљештавих лакрдијашких стихова, да засмеје дружињу по крчмама и бурдељима, и неколико песама о јаду смртног бића и жалу за животом и младошћу, међу најмузикалнијим и најпотреснијим у светској лирици. Први европски велерадски песник и, до данас, уз Бодлера, највећи песник Париза, за многе архитип песника онаквог каквог га је хипостазирао романтика и славио симболизам...”

То је први целовити приказ живота и дела Вијоновог на српском језику.

На Божић 1961. Живорад Стојковић – Марићу:

„...По десети пут, ваљда; хвала ти што си овај предговор написао. И у Задругино име.

На благајни СКЗ чека те хонорар, како ми рекоше од нешто преко 54.000 динара.

Са Светом Ђурићем (брат Војислава Ђурића; управник Народне библиотеке Србије), кога си комплетно завео у Паризу, причао сам о теби неколико вечери. Смишљам ти неку подвалу, тако гадну да нећеш имати куд него да стварно већ једном дођеш и останеш овде.

Разоварао сам и са Младеном Лесковцем (декан Филозофског факултета у Новом Саду, историчар књижевности и дугогодишњи председник Матице српске) о теби поводом Вијонове књиге. О његовим идејама и предлозима за тебе, веома занимљивим, писаћу ти другом приликом.

Као што видиш на тебе се овде мисли и више него што ти се о томе говори. Према томе не буни се што ти пишем само пословна писма.

Јуче ми је јавио Добрица Ђосић – и он, као и Света Ђурић говоре зашто ћутим и не пишем ти о Манасији. Ја те молим за још мало стрпљења, јер ми је обичај да о стварима јављам кад имам шта да јавим.

Са жељом да те у овој години видим и о много чему разговарамо, па и да те доведемо овде, поздравља те Твој...”

У Београду се међу писцима и професорима Филозофског факултета све чешће говори да ће у Београд доћи, да стално живи

– др Сретен Марић. Неки се томе искрено радују, али има и оних који зазиру од његовог доласка, знања и супериорног духа.

Септембра 1961. у Париз су, на Други париски ликовни бијенале, допутовали Миодраг Б. Протић, управник Музеја савремене уметности у Београду, и Добрица Ћосић. Дошли су са супругама. Онда су већ били директор „Просвете” Антоније Исаковић и уредник „Нолита” Зоран Мишић. Наравно, потражили су Сретена Марића:

„Становао је у Cité St. Louis, у древном здању намештеном у манастирском стилу. У дугој уској библиотеци, за дугим рустичним столом, једемо кришке предратног сомуна, пршуту и ементалер, и у чаше сипамо вино непосредно из демижона. Још у међуратним расправама издвајао се Марић смислом за 'кубистичко', тотално, али умногоме и релативистичко посматрање, да би 1945. подржао 'једину истину'; слушајући га, био сам сигуран да се, скептик и изгнаник, кајао што је о Божићу написао онакав политички приказ. (Реч је о чланку *Поводом једне изложбе без дајума* објављеном у *Полицији* за Божић 1945.) Добрица га наговара да се врати, да преузме неку универзитетску катедру... За дан-два води нас Марић својим колима, по киши, у Шантији, дворац породице Монморанси и Конде, на језеру; првобитну зграду проширио је Мансар, а паркове уредио Le Notre, као у Версају, да би најзад, крајем XIX века, војвода од Омела ту сазидао голем дворац и поклонио га Француској академији као музеј Конде, са краљевском збирком слика... Пошто смо се науживали у збиркама, романтичној архитектури, намештају, салонима, видицима... уморни, пронашли смо у близини једну крчму да у њој ручамо. Док киша пљушти, медитирамо о Француској револуцији, о Југославији, Србији, будућности. Говоримо о једној судбоносној разлици, о томе да тековине Француске револуције нису прожеле Хабзбуршку Монархију, дакле ни Словенију и Хрватску, па зато религија у њима није, као у Србији, цивилна – културна, обичај – него идеологија, политички програм, клер. Изостала је секуларизација, битна црта модерности...” (Миодраг Б. Протић, *Нојева барка*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992).

Пријатељи, пре свих Добрица Ћосић и Живорад Стојковић, убедили су га да дође у постојбину и прихвати место универзитетског професора. Ћосић је настојао да Марић дође на Филозофски факултет у Београду, али...

„Ја сам се после Другог светског рата дружио и са писцима-надреалистима, као што су Марко Ристић, Милан Дединац, Оскар Давичо... и од свих њих сам слушао приче о професору Сретену Марићу, који живи у Паризу, као једном од најобразованијих и

најкултурнијих, најпааметнијих српских интелектуалаца. Када сам са Миодрагом Б.Протићем једном приликом био у Паризу, потражили смо Марића и он нас је позвао на ручак, у свој дом, у строгом центру града, на острву Сен Луј... Ручак је спремила његова жена Никол – била је то права француска храна, али у свему томе било је неког ритуала: Никол је изнела на сто и дала му округли црни хлеб, који је она пекла, а изгледао је као да је извучен испод сача, и онда му додала нож који је више личио на оне наше бритве... Марић је затим ритуално почео да сече тај хлеб на један само њему својствен начин – онако како то раде српски домаћини... Ја сам му онда рекао да он треба и да мора да се врати у своју земљу, да је неопходан Србији. Он се изговарао: како, где, шта ће да ради? Рекао сам му да то препусти мени... Покушао сам да му обезбедим место професора на Београдском универзитету, али сам наишао на одбијање – нису га желели, а онда сам покушао у Новом Саду, где је неку годину раније отворен Филозофски факултет... Разговарао сам и са Стеваном Дороњским, који је био челни човек у политичком животу Војводине, и он је обећао да ће све бити у реду. Наравно, то је обећао и декан Факултета Младен Лесковац. Марић је крајем 1962. године дошао у Београд и онда је отишао у Нови Сад – изабрао је стан онакав какав је желео: на највишем спрату зграде, четвртом, са преко стотину квадрата, у новом, универзитетском насељу, у близини Дунава... И тако је започело наше дружење, које је са осцилацијама трајало све до његове смрти. Он је био један здрав, паметан, поштен српски сељак, али и лукав какви су наши испрени сељаци. Марић је ту реч сељак веома волео... То је човек који је много боље писао него што је говорио у обичном разговору. Избегавао је проблемске разговоре о књижевности и уметности... Свако моје интересовање за савремени француски роман, или естетику, он је избегавао. Стално ме је враћао на причу о Монтењу, упозоравао ме на грчку и римску класику, на Шекспира, а мање је говорио о Русима и њиховој књижевности. А ја сам га у почетку разочарано слушао: очекивао сам одговоре на крупна питања књижевности, а он се у свему најчешће враћао на Србију – њега је мучило: шта се збива са нама, шта се догађа са влашћу, културом, просветом, школством, нарочито. Марић је обожавао, на један романтичарски начин, да разговара о селу и о сељаку. О његовом селу Субјелу, код Косјерића, говорио је као о Виндзору. Он је најбоље, највише и најиздашније похвале имао за патријархалну културу, морал, кућни ред, јела, за домаћина и домаћицу... Не знам већег нашег, српског интелектуалца који се тако дивио селу и сељаку, као што је то чинио Сретен Марић. Та његова генерација, са којом се он повремено дружио овде и у Паризу, као што су наши

надреалисти, имала је салонски наглашену дистанцу од села – а он је код сељака ценио морал, интелигенцију, лукавство... Грдно је замерао комунистима што заобилазе бригу о селу и што га уништавају бурном индустријализацијом... Сви наши разговори, од Париза до Београда и Новог Сада, ти дуги и драги разговори, најмање су били о литератури, а највише и пре свега о Србији и српском селу. И није случајно да је увек одлазио у завичај, у Субјел, а скоро никад или сасвим ретко у Ужице или на Јадранско море..." (Ово ми је испричао Добрица Ђосић почетком јесени 1994. године.)

*

Реферат за избор Сретена Марића за редовног професора светске књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду написали су Војислав Ђурић, са Филозофског факултета у Београду, и редовни професори Филозофског факултета у Новом Саду Младен Лесковац и Ђорђе Сп. Радојичић:

„Целокупном својом делатношћу др Сретен Марић обележио се као један од најсјајнијих ерудита које је наша земља имала и као уман и даровит човек. Он изврсно познаје не само светску књижевност (посебно немачку, енглеску и француску) него и историју уметности и општу историју. Иако пише есејистички, без употребе научног апарата, иза сваког његовог реда осећа се дубоко и свестрано познавање научне литературе. И у сваком његовом раду – и кад је у питању тема на којој су се огледала многа врсна пера – присутна је нова и свежа мисао..."

Било је то 13. јануара 1962. године.

У Београду је 20. јануара умрла Марићева мајка Јелена.

Живела је код његове сестре Лизе, која се у међувремену разишла са Пјером Крижанићем, у Призренској улици број 3 (на мансарди).

„Култура” 1962. године штампа књигу Жан Пол Сартра *О књижевности и њисцима*, у избору и са предговором Сретена Марића (преводилац је Фрида Филиповић). Тим поводом је Предраг Матвејевић у загребачком *Форуму* написао један памфлетски текст, у коме са много њему својствене мрзовоље оспорава и превод, и предговор, и избор.

Почетком 1963. „Просвета” је објавила прву Марићеву самосталну књигу: *Огледи* – у њој су расправе о Вијону, Свифту, Монтењу, Стендалу, Рембоу, Сартру, Фокнеру... Књига наилази на ласкаве оцене критике. Мухарем Первић у *Полицици* истиче да је ово дело разапето између „науке и уметности” а књига „значајан допринос нашој есејистици, нашој научној и књижевној мисли”.

Душан Пувачић у *Књижевним новинама* наглашава да Марић „кад говори о писцу, посматрајући га у целини или задржавајући се на неком карактеристичном аспекту његовог дела, веома радо наводи мишљења страних критичара или есејиста који су о њему писали, супротставља једно мишљење другом или се сам упушта у расправу с њима”.

За *Огледе* Марић ће добити Октобарску награду града Новог Сада, и то је прво јавно признање за књижевни рад, које је стигло у шездесетој години живота!

Сретен Марић се 21. септембра 1963. и званично оженио са Никол Хевиленд (1923), чији је отац Пол Барти-Хевиленд био запажени дадаиста у Њујорку.

Крајем 1963. примљен је у удружење књижевника Србије – предложили су га Бошко Новаковић и Драшко Ређеп.

Сретен Марић је већ на почетку стекао углед предавача чији часови нису били толико занимљиви колико разговори после њих – то су, кажу његови студенти – биле виспрене и бриљантне реплике... Од студената је тражио да му постављају питања, на која би он одговарао реско и обавештено, настојећи да открије и предочи чињеницу која је била повод за полемику, дијалог. И студенти и његове млађе колеге слажу се у једноме: Марић је био незгодан сабеседник, откривао је слабости оних о којима је писао, али и оних са којима је – разговарао. Није марио мноштво студената – волео је разговор и дружење и, како је то једном рекао његов асистент Ђорђије Вуковић, имао је сократску вештину у разговору... Препуштао се шетњама кроз филозофију и, наравно, кроз књижевност, социологију и уметност уопште, наука о књижевности му је била мрска...

Једном приликом је отворио душу:

„Моје професоровање у Новом Саду дошло је, хвала Богу, сувише касно да заустави моје луталачке склоности...”

Навраћа у Београд. Он жуди за тим градом. Пекло га је што није добио оно што му је по знању припадало – место професора на Београдском универзитету. Мало је људи са којима се дружи. То је најчешће круг око Добрице Ђосића – они га цене и поштују, уважавају његово образовање. Виђа се и са надреалистима – Ристићем, Матићем, Давичом, Дединцем... Марко Ристић му за Нову 1965. годину шаље честитку која је излив љубави:

„Драгој Никол и Вама драги Сретене од срца желимо све најбоље у 1965-тој и много вас поздрављамо ваши Шева и Марко...”

Да, код Ристићевих су повремено долазили на ручак, а Сретен је, кад би Никол каквим послом отишла у Париз – обичавао да и

петнаестак дана проведе или код Ђосићевих или код Жике Стојковића.

У огледу *Кришика данас*, који је објављен у новосадским *Пољима*, Марић даје „привремени закључак“: „...методи модерне западне критике помажу максимално да критичар схвати дело из своје данашње перспективе, вероватно дубље, разложније, каткад и обухватније но некада, али ипак, неизбежно под углом властитих егзистенцијалних преокупација. А угао, ма како широк, само је један исечак, а не круг. Но, веле да се круг сазнања затвара само на крају вечности.”

*

Зимске и летње ферије Сретен и Никол најрадије проводе у Француској, у Паризу, потом у Прованси: десет година, од 1966. до 1977. имали су закупљену кућу из 17. века, са базеном проточне воде на отвореном простору, у Ла Гравијеу; наредних десет година одлазиће у још лепши замак, у Ла Мадлену, насеобину поред старог манастира, у подножју брда којим је ходио Петрарка, а описао га Шатобријан у својим писмима...

Он је ту са Никол био срећан: свему се радовао – пределима, шуми, камену; у близини је Авињон, папски град, са богатом библиотеком... Ту су му долазили на поклоњење и разговор француски интелектуалци, међу њима и песник Пјер Еманиел (који је у близини имао имање и кућу), али и наши млади писци Ђорђевић Вуковић, Јовица Аћин, Љубивоје Ршумовић, Зоран Стојановић... Код рођака у Субјел одлазе обично у јесен, Никол онде слика... и спрема слатко од дуња, шљива, купина, брескви, али и туршију... Марић је уживао у старинским јелима, Никол их је спремала не жалећи ни времена ни труда да проникне у кулинарске тајне старе Србије. Марић се поносио том њеном кухињом.

*

Добро обавештени Марић пише уреднику „Нолита“, некадашњем уреднику *Видика*, Милошу Стамболићу, а поводом избора *Лингвистика и њоешика* Романа Јакобсона, који су за библиотеку „Сазвежђа“ урадили Милка Ивић и он:

„Гризе ме савест то сам вам оног Јакобсона оставио онако штура, па се сетих нечега: Највећи француски живи лингвиста (нарочито структуралиста) написао је за ону књигу коју је издао *Mouton and Cie* и који се зове чини ми се – немам је при руци – *Шта је то сипруктурализам?* – један есеј у коме објашњава шта је

структурализам у лингвистици. У истој књизи је Леви-Строс писао о структурализму у антропологији, други о структурализму у другим стручним областима. У свом предговору Милка Ивић упућује оне који желе да знају шта је струк. у лингвистици на тај чланак Бенвенисте. Зашто га ми – ако није већ касно, ако књига није већ изишла из штампе – не бисмо превели и ставили у књигу као поговор. Чланак је кратак. Мој примерак Бенвенистове књиге (он је то прештампао у збирци својих есеја) је моментално на корицењу, али колико се сећам нема више од 10 страница. Ако то урадимо, ако метнемо Бенвениста као поговор, мени ће бити мирна савест. То није никаква дебела студија, али прецизно и компетентно каже шта треба рећи.

Одговорите ми што пре, јер ја крајем месеца одлазим за Париз. Ако немате никог другог ја ћу то превести.

Да ли је још жив Зоран Мишић и да ли ради у 'Нолиту'? Ако је жив и у 'Нолиту' реците му да га молим да ми одговори у Нови Сад на писмо које сам му у септембру послао из Париза..."

Било је то 11. децембра 1966. године, Јакобсонова књига је већ била изашла и Марићева интервенција је тако закаснила. Занимљиво је, међутим, колико су Марића занимали проблеми језика и уопште лингвистичке теме. Читао је упоредне речнике, говорио је и преводио са француског, енглеског, немачког, руског... Он у огледу, који ће објавити у мају 1968. у *Књижевности*, расправља о Сосировој лингвистици и о мисли о човеку:

„Већ одавно антропологија, социологија, економија и друге гране друштвених наука трпе од комплекса мање вредности пред егзактним наукама... Наша европска философија је једина на свету суочена од самог овог почетка, већ од Грка, са научном мисли. Од како постоје, те две мисли цепају душу једног те истог мислиоца. (Сви наши велики философи били су и научници, али не и обрнуто.)”

Од наших лингвиста посебно је ценио Милку Ивић, колегиницу са Филозофског факултета у Новом Саду – у разговору је често истицао њену студију *Правци у лингвистици* (1963). А опседало га је схватање науке о језику Фердинанда де Сосира (1857–1913), творца модерне лингвистике.

Марићев најоданији пријатељ међу француским интелектуалцима био је један од великана француске културе у овом веку – песник и есејиста Пјер Еманиел (1916–1984), више година председник Друштва Француска–Југославија, који се дивио нашој народноослободилачкој борби и радо посећивао Београд. Неко време, док није закупио кућу у Прованси, Марић и Никол су боравили у Еманиеловом дому.

Draziј Nicole i Vaša
drazi Luce i ed i sa
želimo sve najbolje u

1965^{toj}

i mnogo vas
pozdravljamo i

Lena i Marko

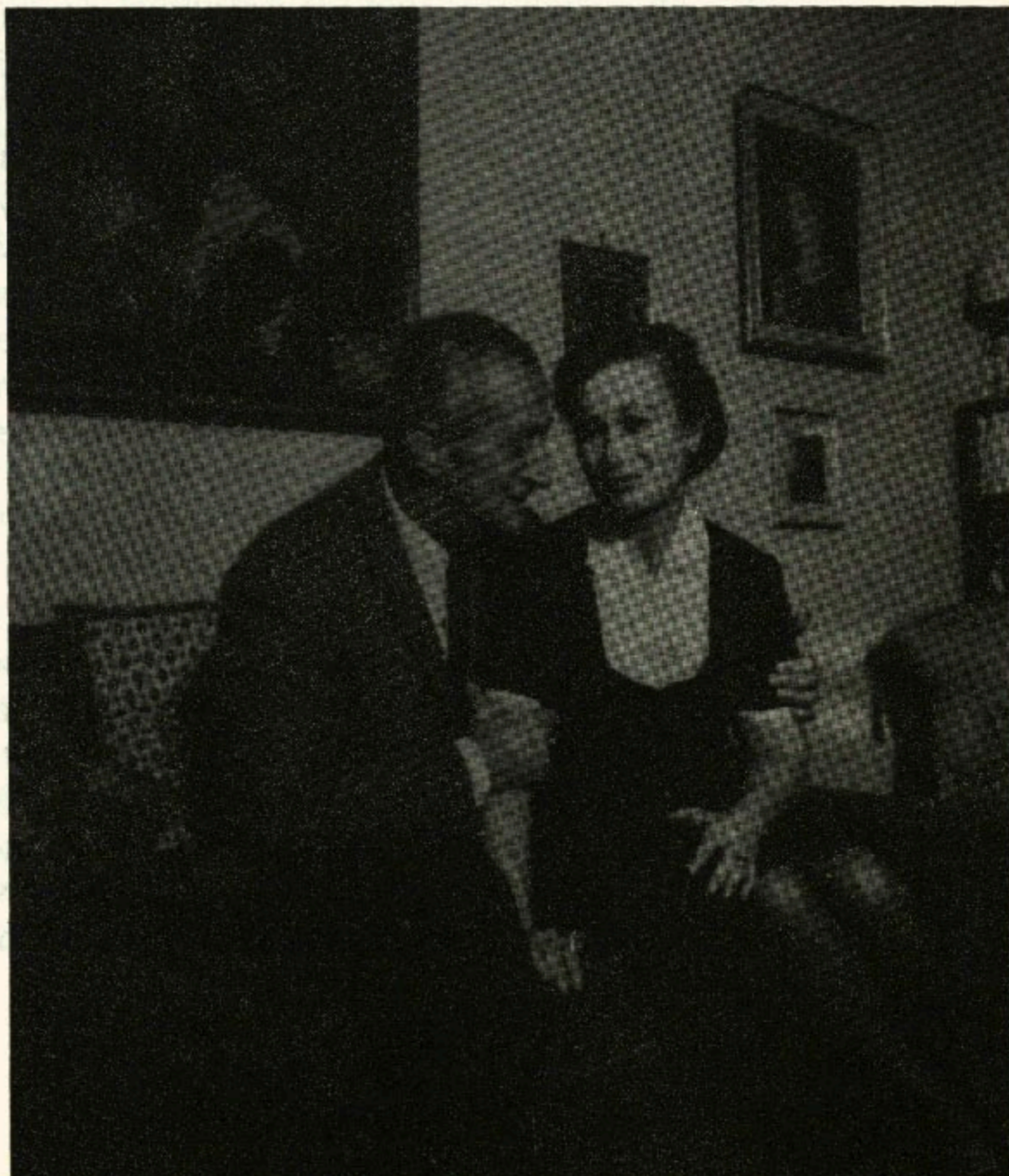
chère Nicole, Unique
et cher Maurice Sacré

NOS MEILLEURS

VŒUX

Новогодишња
чесићка Шева и
Марка Ришића
(1965)

Нови Сад 1965:
Никол и Срејен
Марић у своме дому

У лето 1968. у Ла Гравијеу, у једно предвечерје, док смо, уз експрес кафу, седели и разговарали испод густе крошње егзотичног дрвета, у авлији се зауставио „спачек”. Из њега је изашао бодри шездесетогодишњак у полуизношеним фармеркама са женом у сукњи од цинса... Пошто су се срдечно поздравили и изљубили са Марићем, домаћин нам је представио госте: Жанин и Пјер Еманиел... један од француских бесмртника. Тих дана је био написао неко оштро писмо, више се не сећам ни коме ни због чега (биће да је неко био примљен у Академију, а био је колаборациониста са Немцима, док је Еманиел један од виђенијих припадника Покрета отпора), у сваком случају, он напушта елитно друштво француског јавног и уметничког живота. Пјер Еманиел, математичар по образовању, ортодоксни католик (Јара Рибникар је у својим мемоарима забележила своје сећање са неког међународног скупа у Прованси: „Емануел је клечао на тврдом леденом камену пред избледелом сликом олтара, погнуте главе, спуштених рамена; крупан је то човек, а и глава му је овална, тешка... Страх да ме не примети и велико поштовање његове изузетности натера ме да се тихо, на прстима искрадем из цркве, носећи за увек у себи поетску слику човека, који има свој други свет у који никог другог не пушта...”)

и, по Марићевим речима – веома убедљив проповедник... Одмах је питао: шта има ново у Југославији? А затим без околишења рекао да му се више не допадају догађања у тој земљи коју је волео – сматрао је да је самоуправљање пука измишљотина... Марић ће ми касније показати Еманиелову књигу о Бодлеру која је у Француској изазвала жучне полемике: он је књигу у рукопису прочитао преко ноћи и рекао му: Ово не може, ово је овако смешно... Еманиел је Бодлера приказивао као кретена... Послушао је Марићев савет и... прерадио књигу, али после дводневне расправе у Ла Гравијеу са једним тврдоглавим Србином који је, како је касније рекао, био у праву. И те вечери код Марићевих Пјер Еманиел је говорио о Бодлеру, Малармеу и Рембоу, том песничком тројству за које „већ дуже време осећа дивљу оцеубилачку жељу”...

*

Марић је имао свој помало хедонистички ритам живота: радио је до дубоко у ноћ – читао и писао (оловком или пером) до два-три сата иза поноћи. Устајао је после десет или једанаест сати – по подне би, после ручка и кратког одмора, одлазио у шетњу: у Новом Саду увек поред Дунава; у Паризу, наравно – до Булевара Сен-Жермен, на кафу код „Де магоа” или „Флоре” или њему драгог трга Сен Силпис, оног истог који је толико волео Анатол Франс, јер је

„пун шумора и мрмора с олтара, клокотања водоскока, гукања голубова...”

У том Латинском кварту су и антикварнице – имао је своје књижаре и антикваре који су знали његов укус, књиге писаца и филозофа које је куповао и потом коричио. У познијим годинама то је углавном радила Никол, рафинирано бирајући кожу и хартију и купујући их по радњама у Паризу. После их је доносила и у Нови Сад... Сретен Марић је био чест посетилац антикваријата Матице српске у Новом Саду – ценио је шефа антикварнице Милана Давидовића, а овај је остављао на страну домаће и стране књиге које би њега могле занимати. Марић се радовао свакој старој књизи и љубоморно је чувао у својој библиотеци, а она је била једна од најлепших у Српској Атини.

*

Из Мормоирона, из Провансе, у лето 1968 – Милошу Стамболићу:

„После једног необично бурног и брбљивога месеца проведена у Паризу, ево ме најзад на миру у Прованси, крај једног села на падинама планине Ventoux којом је Петрарка ходио и, наравно, као песник по професији и опевао. На миру, окружен кћеркама (својом и Николином кћерком, које су вршњакиње) као Ви оног дана... У овој земљи код једних све кључа, код других све се леди, што је врло занимљива појава, појава која ће кроз пет-шест година произвести вероватно неколико књига које ће бити вредно превести.

Волео бих да ми се јавите, да ми кажете шта је новог код нас – у 'Нолиту'... Да признам да ми је увек драго сетити Вас се. Ваљда зато што смо земљаци...”

Стамболић је крајем 1968. године објавио другу књигу Сретена Марића – *Гласници ајокалијсе*, у „Нолитовој” библиотеци „Сазвежђа”. То је књига записа и есеја. Он међу првима у нас открива личност Лотреамона, тврдећи да он није само песник, да је права литература све што је написао. Ту су и расправе о Шатобријану, Дон Кихоту, Раскину, Корделији, па записи о сну, смеху, машни... Есеј по коме је назвао целу књигу заправо је медитирање о уметности данас:

„Ја лично верујем у 'природу' човека, у њену моћ да се на крају крајева свему наметне. Зато и све помало зависи од сваког од нас, од манифестације наше слободе. Историја, од Херакла наовамо, јесте борба са чудовиштима око човека и у њему, и човек је производ свог властитог стваралаштва – и у добру и у злу. Кладимо се за добро. Зла ће ионако увек бити на претек.”

Ели Финци, критичар *Полиџике*, који је Марића ценио и у чији је дом у Новом Саду свраћао сваке године у време Стеријиног позорја (заједно са Јосипом Видмаром и Јожом Јаворшеком), истиче Марићеву поузданост и ерудицију, а онда напомиње:

„Као још ретко који наш есејиста, Марић настоји да осветли све главне видове једне животне и уметничке егзистенције, и у ономе што је у њој заједничко са другим и у ономе што је у њој јединствено и непоновљиво... Ако својим луцидним аналитичким погледом не допире увек до најдубљих слојева испитиваних дела и индивидуалности, он бар открије и обелодани онолико колико је довољно да бисмо његов критичко-истраживачки подухват пратили са страхом и задовољством. Разуме се, на марићевски начин: у дијалогу! У нашој савременој есејистици мало је књига у којима су се обимна ерудиција, поуздана анализа и страст мисли у откривању проблема тако органски слили у поуздано казану и одмерену критичку реч.”

Петар Џацић у *НИН*-у, поводом *Гласника айокалијсе*, каже да је Марић „притајени полемичар”, да је ерудита и свестрано обавештен човек, сензибилан професор за кога се мисао о литератури не састоји у техници памћења података – он зна шифру и тајну, кључеве и калаузе многих данашњих специјалистичких приступа књижевном делу.

*

Марић на мала врата улази у јавни живот Новог Сада – није човек који се средини намеће естрадним наступима; он је књигољубац који чита и о свету у коме живи ствара своју филозофску и књижевну слику. *Лейојис Мајице српске* га узима у своје Уредништво (заједно са Бошком Петровићем, који је главни и одговорни уредник, и Александром Тишмом). У разговору на Трећем програму Радио Београда, емитованом марта 1959. године, о естетским програмима часописа у Србији, па и *Лейојиса*, Марић је, између осталог, рекао:

„...Ми смо талентован народ, талентован свет. Има необично много талената. Конкретно негативно, знате, то је пребрзо улажење у јавност, без довољно припреме и са извесном грозничавошћу да се што пре афирмише... Ми храбримо њихове покушаје и истовремено нас је, знате, страх од тога брзога зрења... Преокупирани домаћим, можда смо запустили врло актуелну преводилачку делатност. Мислим ту не само на белетристику, него и теоријске ствари...”

Марић је, иначе, један од ретких наших интелектуалаца-есејиста који се није либио да преводи књиге, не само белетристичке већ и филозофске и лингвистичке:

„Једино опште својство доброг превода: што више духа свог језика са што више верности оригиналу. Али и ту је степен верности врло различит. Најмање у поезији, где је сваки доиста добар превод у ствари наш оригинал...”

Марић је већ акумулирао знатно преводачко искуство: 1969. објављена је у библиотеци „Сазвежђа”, код „Нолита”, *Ойшџа лингвистџика* Фердинанда де Сосира; он је аутор и два запажена предговора у два књигама штампаним исте године: *Поеџџика џпросџора* Гастона Башлара и Шатобријанова књига *Рене, Аџџала, Сећања*.

Из Београда га се сетио Антоније Исаковић, директор „Просвете” и послао му своју књигу *Празни брегови*, са посветом:

„Лепе смо шетње и приче водили...”

Био сам у то време један од повремених саговорника, или боље рећи – слушалаца Марићевих мудрих беседа у шетњи поред Дунава, или у његовом лепом дому у Фрушкогорској 19: већ од улазних врата полице са књигама повезаним у кожу и са златотиском, у ходнику иконе на стаклу из прошлог века, у трпезарији портрет-гравира Руђера Бошковића из XVIII века, па два бакрореза Каналета, Гојина гравира... у дневној соби опет полице са књигама – бисери Марићеве библиотеке, комади кристала „Лалик”, онда велики дрвени славски сто, на коме Марић пише, на зидовима Николине слике – његов портрет, портрети њихових кћерки...

Случајан сусрет негде крајем јануара 1970. у подне: он је пошао према Дунаву – шешир, црне сомотске фармерке, кожни капут... Зове ме да му се придружим – распитује се за наш, ужички крај, шта има ново, како људи живе, шта мисле сељаци, какви су професори у Ужицу... Каже како је тај ужички крај овој Србији дао неколико изузетних људи у политици, науци, књижевности. Набраја: Димитрије Туцовић, Драгиша Лапчевић, Милутин Ускоковић, Недељко Дивац, Љубомир Стојановић, па Живко Топаловић...

– Запамти шта сам ти рекао: Живко је један веома занимљив и значајан човек... У Паризу сам недавно срео једног мог ученика, неког Рибара из Загреба, и он ми каже да је секретар Живка Топаловића и да живи у Бечу. И каже да тај човек и у деведесетој години ради, пише... Он је рано научио француски, онда и немачки језик, а у осамдесетој години и енглески, па шпански, да би могао да води дискусије у међународној синдикалној централни...

Стекао сам утисак да је Сретен Марић истовремено и социјалиста и елитиста... Воли Туцовића, драга му је левица, њен сапутник је био уочи Другог светског рата. Питам га, у тој шетњи поред Дунава, зашто се у Загребу потписивао са онолико псеудонима и шта они значе?

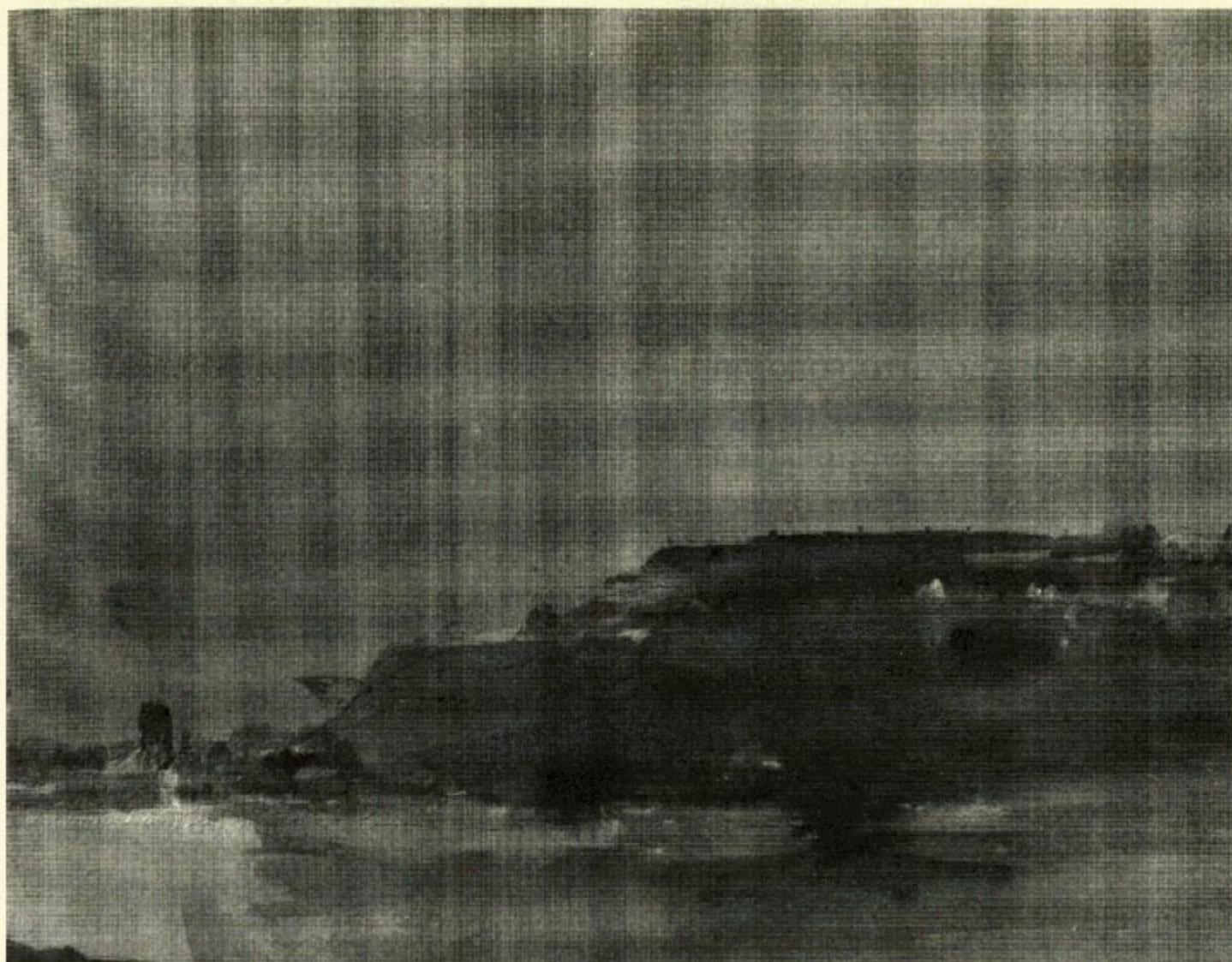
– Ни сам не знам шта значе... Али знам да су у ондашњем интелектуалном Загребу сви знали ко иза њих стоји...

Каже ми да његова сестра Лиза Крижанић-Марић, која живи у Београду а чије су слике изложене у Спомен-збирци Павла Бељанског овде у Новом Саду (њене магнолије и сунцокрети) – није добро. Има проблема са кичмом... Годинама не излаже: не може да трчи, да обиграва људе и галерије, а „сналажљивих сликара има пуно”. Прегледа, вели, докторску тезу Мирослава Егерића о Ђорђу Јовановићу, а спрема се да иде у Париз. Он, у ствари живи између Новог Сада и Париза. А Београд? – питам га. Одговара ми, осорно, да је то „политикантска, нерадна варош”; одвикао се од те атмосфере – а пре рата тако није било...

После двомесечног боравка у Француској, Никол и Сретен Марић су у Нови Сад стигли почетком маја 1970. године. На међународном симпозијуму позоришних критичара и театролога, одржаном у оквиру Стеријиног позорја, Марић се понашао као Европејац – комуницирао је са театролозима из целог света, а са највиђенијим од њих, Жаном Дивињоом из Париза, дуго је дебатовао. И Марић се јавио за реч: с говорнице је оштро критиковао редитеље – „јер у многим стварима нема већих вандала од њих”, напоменувши да би неке драме, као што се то чини са споменицима или грађевинама, требало ставити под заштиту, не дозволити да се разграђују...

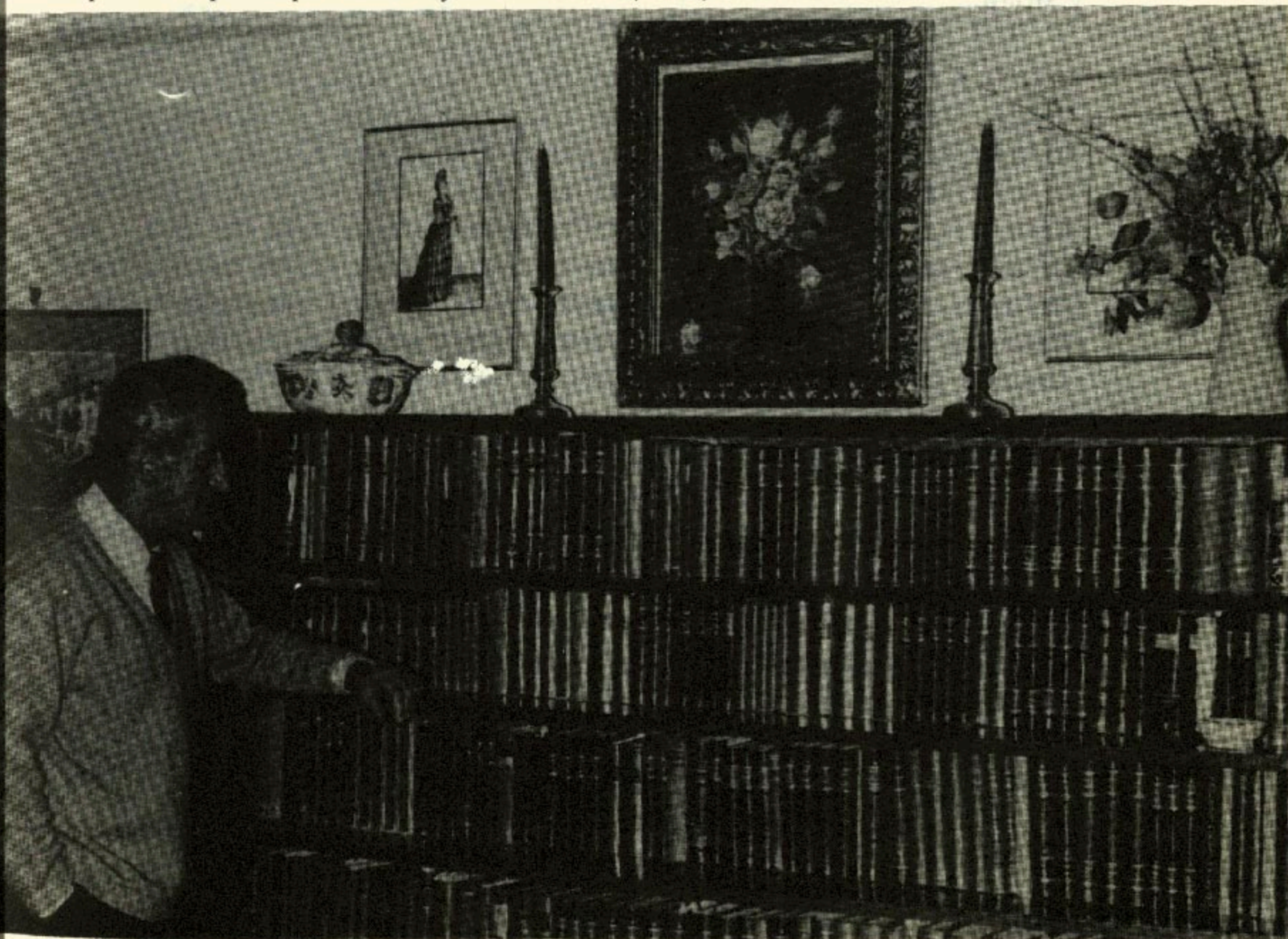
У његовом је комшилуку био стан Мирка Чанадановића, председника Покрајинског комитета Савеза комуниста, стаситог бркајлије, лингвисте и вероватно најобразованијег политичара седамдесетих година – Марић ми је једном рекао да је дуго разговарао са Чанадановићем – о свему, и да му се допао, да је бистар и мудар, али исувише „крут у мишљењу, али се са њим може разговарати”. Марић је о српским политичарима иначе имао лоше мишљење – на основу онога што је читао у новинама или слушао на радију (телевизију није гледао, нити је имао тв апарат све до пред крај живота): ужасавао се од њихове стереотипне лексике, фонда од двадесетак речи. У разговору са Милошем Јевтићем, уредником Другог програма Радио Београда, рекао је и ово:

„Нешто имамо сељачке домаћинске здраве памети, а то је роба која данас, на интелектуалном тржишту постаје све ређа и скупочија. Наравно, језик се учи и из књига, код писаца. Али оно што

Никол Марић-Хевиленд: Нови Сад (акварел)

Срејен Марић поред дела своје библиотеке (1970)

је 'унутрашњи' однос према језику, његов сложени закон у вама, извесно осећање за нијансу – све оно што већ у детињству оставља печат. А у мом се крају говорило дивним језиком. Некад. Сад већ много мање...”

Другом једном приликом, разговарајући са Зораном Стојановићем, Марић уобличава своје схватање језика:

„Пиши као што говориш – вели Вук. Има право, но не сасвим. Ваља писати служећи се истом синтаксом, истим речима којима се служиш и кад говориш. Даље не! Ни сам Вук то није чинио, јер је писати строжа работа од разговора, одговорнија, при писању се не можемо исправљати, не можемо речи пратити гестовима, гримасама лица, да допунимо, да нијансирамо свој исказ и, најзад, што писана реч остаје, а изговорена нестаје чим је изречена...”

У овом опширном есејистичко-теоријском разговору Марић још каже:

„Ја данас немам никаквог нарочитог интересовања за књижевну критику; велим данас, сутра ће се оно, ако ме Бог поживи, можда опет пробудити... Као дечак сам у Француској био упућен у поезију, моја група предмета на Факултету у Београду била је светска књижевност, општа историја, историја уметности. Отишавши у Немачку, открио сам филозофију; упутили су ме у Макса Вебера и Хелдерлина, а онда сам се занео Ничеом, који је тада тамо био у моди...”

Он је у Новом Саду имао круг младих литерата који су га волели и које је он волео и са којима се радо, волео је тако да каже – изразговара. Били су то његов асистент Ђорђе Вуковић, затим Зоран Стојановић, Слободан Тишма, Владимир Копицл, понекад су долазили и професори Драгиша Живковић, Мирослав Егерић, Жарко Ружић... Марић их је изненађивао памћењем детаља – на пример, до ситница је знао неке сцене из Есхила... А тек његове реплике... Из Париза је довде стигао глас о њему: у интелектуалним салонима Париза и унутрашњости Француске Марић је био ненадмашан у реторичким дуелима...

*

У пролеће 1971. у Галерији Матице српске у Новом Саду Марић је отворио изложбу скулптура Јована Солдатовића – била је то прва изложба скулптуре у овој угледној институцији. О уметнику је рекао и то да је „при пуној стваралачкој снази, са зрелим искуством, које се тако пипаво стиче”.

У Београду га позивају једино из Дома омладине – тамо је зимус, на веома посећеној трибини, на трећем спрату, говорио о

симболизму, а овог пролећа 1971. о смрти у модерној филозофији. „Смрт” – по њему „није реторска него животна, егзистенцијална стравa”, „философи нису никад ишта открили, они само констатују кризу смрти...”

Летње ферије проводи у Прованси.

Почетком месеца је у новосадском *Дневнику* објављена ова белешка:

„Како смо чули из иначе добро обавештених извора, један од најбољих познавалаца светске књижевности и професор на новосадском Филозофском факултету Сретен Марић ускоро треба да оде у пензију.

Међу његовим студентима ова вест је примљена са подељеним осећањима али је једно сигурно: недостајаће им она 'специјална' питања по којима је професор Марић ушао у анегдоте које ће се препричавати међу студентима. Као, рецимо, она да професор у одговору о роману *Ана Карењина* тражи и такве детаље као што је – број воза под који се несрећна Ана бацила...”

Вратио се крајем септембра депримиран збивањима у политичком и јавном животу Војводине и Србије – политичке хајке на листове и студенте, на професоре и писце. На његовом факултету су одржавани непрекидни партијски састанци.

Почетком октобра смо отишли на фудбалску утакмицу Војводина – Црвена звезда. Навијали смо, али и „дакали” о свему – он је био свеж, са плавим платненим качкетом и муштиклом у углу уста... Рекао ми је да је незадовољан уређивачком политиком *Лейојиса Мајице српске* и да ће ускоро поднети оставку у уредништву. Питам – могу ли то да објавим у *Полијици*, а он ће:

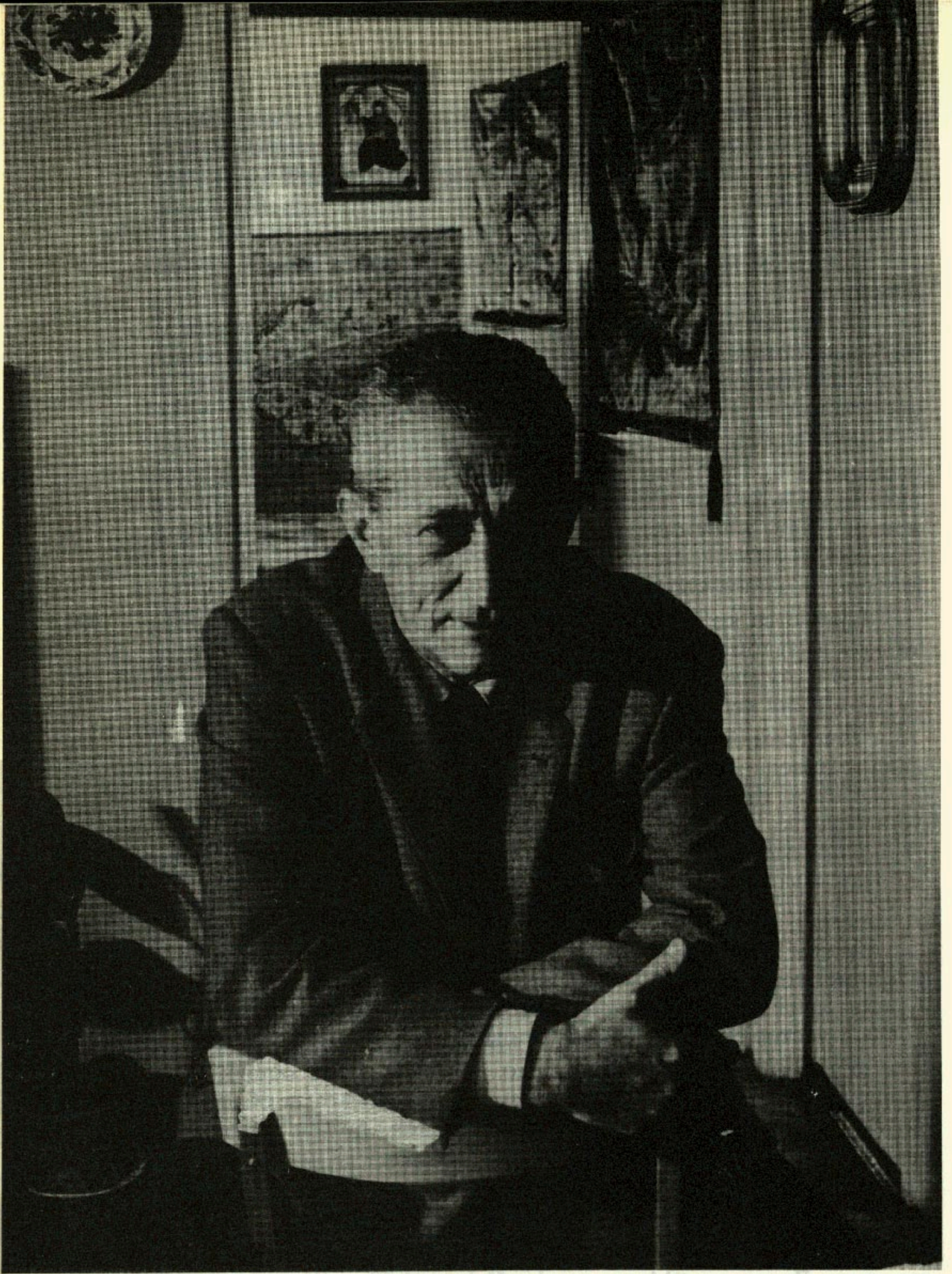
– Па не бих ти ни рекао да сам хтео да кријем...

Крајем месеца је та вест објављена. У јануарском броју *Лейојиса*, међутим, изашла је белешка о променама у уредништву; Сретен Марић је поднео оставку на положај уредника „због заузетости и честог одсуствовања из земље”:

„Уредништво *Лейојиса* тешко је пристало на оставку дра Марића, који је не само доприносио, својим знањем и обавештеношћу, својим високим укусом и захтевима, бољем уређивању часописа, него и утицао на уређивачки колектив да негује највише критеријуме.”

На његово место изабран је филозоф Јован Ђулум.

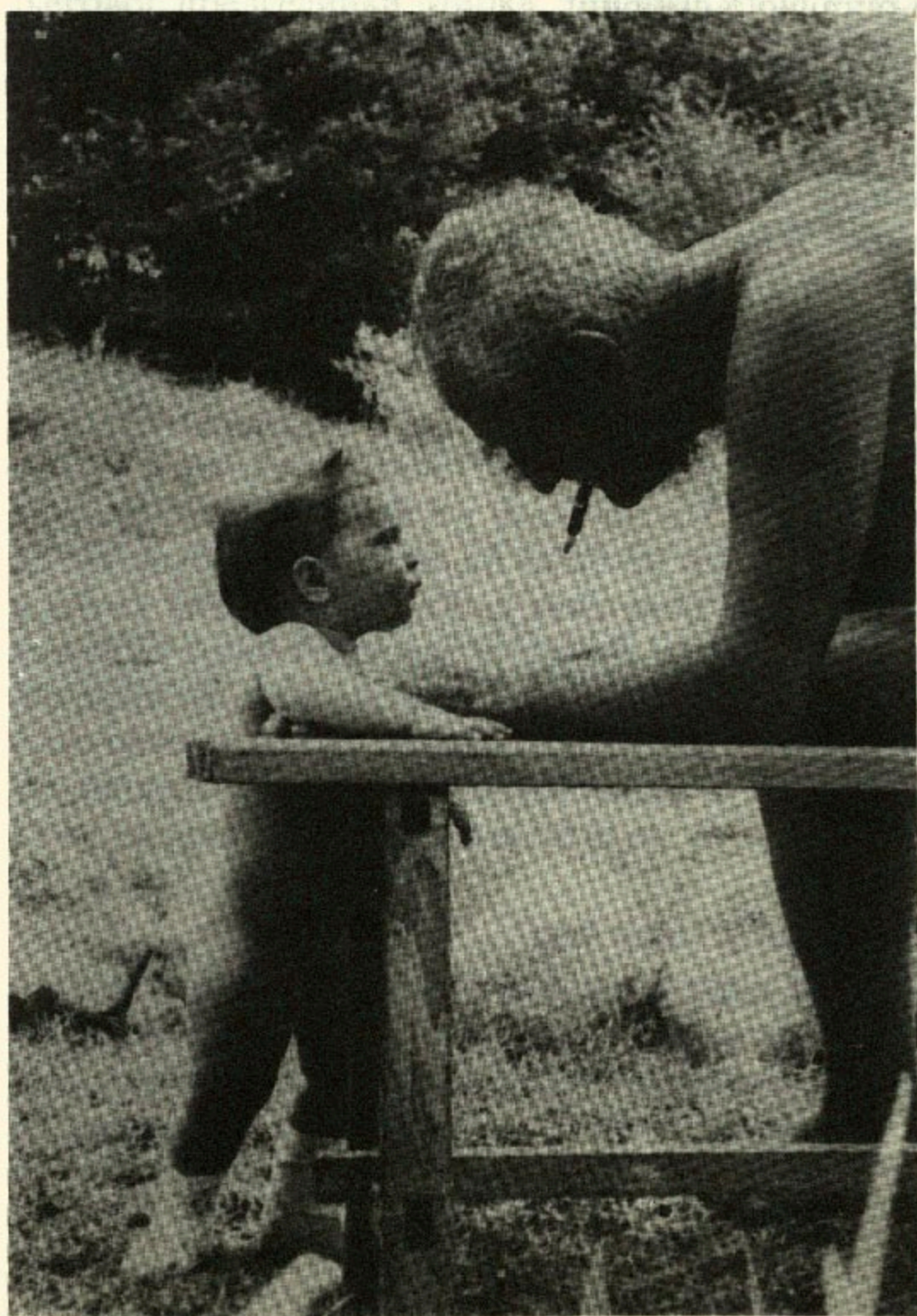
Марић је био незадовољан што је *Лейојис* објављујући драмски текст Драгослава Михаиловића *Кад су цветале њиве* навукао одијум политичке јавности града, Покрајине и Републике. Александар Тишма, писац кога је Марић веома ценио и сматрао да је

У своме дому у Новом Саду

Прованса – Ла Гравије (1976)

*Са унуком
Аном,
у Ла Гравијеу
(1975)*

најдаровитији и најобавештенији међу писцима у Војводини, преузео је на себе сву одговорност... Трауме су ипак остале.

Пише о утемељивачу структурализма Мишелу Фукоу, предговор књизи *Ријечи и ствари* – Фукоа је лично познавао, али га много није ценио; уосталом, ни Ролана Барта са којим је водио жучну полемику у редакцији часописа *Critique*.

Почетком зиме 1972. Марић је био у Паризу, затим је путовао на неки филозофски скуп у Лондон, а онда у Брадфорд, Нотингем, Кембриџ.

Био сам код њега 5. априла – више од четири сата. Тражио ме је по подне телефоном и рекао да дођем – јуче се вратио после двомесечног одсуствовања. Каже ми да жели да ме види још у току дана, да дођем по подне... Причао ми је о лепом дочеку у Енглеској; третман на највишем нивоу. Био је дванаест дана – гледао је и две позоришне представе, обе Шекспирове: *Сан леиње ноћи* и *Ојшело*; стари добри театар, каже. Срео је и „разговарао се” са доста паметних, занимљивих људи; са њима је говорио и о савременој југословенској књижевности, посебно о роману у Србији. Посебан утисак на њега је оставио Кембриџ.

Његове су приче биле бескрајно занимљиве, нарочито оне о дипломатским данима, непосредно после Другог светског рата у Паризу. Ручавао је и вечеравао са највиђенијим људима француске књижевности Франсоа Моријаком, Андре Жидом, Полом Елија-ром, Лујем Арагоном, Жан Пол Сартром, Симон де Бовоар; имао је прилику да се упозна и да разговара са Томасом Маном, са њим је дебатовао о Шопенхауеру и Ничеу, посебно о Хајдегеру. И једног и другог је привлачила тема: понашање интелектуалаца у тешким временима, а такво је било време нацизма и Хитлера, којем је Хајдегер био наклоњен. (У разговору са Јовицом Аћином, Марић је, између осталог, рекао: „Мислио сам, песници су често врапчје главе. Али да један философ не само пљеска, већ да буде ту, да постане члан те странке, да покушава да јој буде духовна круна и инспиратор, било ми је много... Држао је ватрене говоре окружен нацистима у униформи и заставама са кукастим крстом, поздрављао са *Heil Hitler*... Срећа што ја ипак сматрам да је Хајдегер само израз једног мучног доба и једне изузетно сумњиве средине. У сваком случају, не може се волети и веровати у човека – са Хајдегером.”)

Каже да је разочаран у Нови Сад.

„Дошао сам овде да нешто урадим, да оснујем трећи степен и постдипломске студије, да у Матици српској радимо неке озбиљне пројекте, али од свега тога нема ништа. Матица није хтела да ми штампа *Гласнике ајокалијсе* – Бошко Петровић ми је рекао да

они то не могу... То ме је веома увредило. Нису ме, једноставно речено – прихватили, ја сам за њих странац. Пропала је и моја замисао да овде оснујем центар за проучавање српског романтизма – ја сматрам да је наш романтизам потпуно различит од онога на Западу. Кад су, на пример, Енглези постали романтичари, они су отишли у села. А наши романтичари отишли су у градове, кад су то постали – Вук, Бранко Радичевић...”

Онда је деловао мало преплашено због хајке поведене на његовог асистента Ђорђија Вуковића – власт је тражила да се приликом његовог реизбора да и оцена морално-политичке подобности. Декан је Марићу послао депешу у Париз: „Дођите што пре.” Да је знао зашто га потрже из Париза – не би долазио... Синоћ му је, вели, био Вуковић и рекао да напушта факултет и враћа се у Београд. Њему га је жао као човека и веома паметног момка. Али, он није храбар човек – целог живота се клонио политике и нема нерава да се упушта у политичке битке. Вуковићу се стављало на терет што је на зборовима студената (у априлу 1971) више пута узимао реч и „у дискусији нападао Савез комуниста Војводине и његовог председника Мирка Чанадановића називајући га великим вођом мале војвођанске странке” и што је „користећи се алузијама, нападао виша политичка руководства”, пре свега „говорећи о служби државне безбедности, упоређујући њен рад и методе са радом и методама НКВД-еа”. Чланови комисије за реизбор (Сретен Марић, Милорад Живанчевић и Светозар Петровић) узели су у обзир Вуковићеве стручне квалитете, али Партија је замерила што ни један од њих није члан СКЈ! Марићу је та хајка „прелила чашу жучи” и, крајем маја 1972, он је од Савета Филозофског факултета затражио плаћено једногодишње одсуство – предложио је да га у настави замењује професор др Зоран Константиновић. Тако је и било. Наставничко веће је, после трочасовне расправе, већином гласова одлучило да се Ђорђије Вуковић не изабере за асистента – то је био први случај кад је политичко понашање кандидата пресудило при избору наставника: од 27 присутних, шест је гласало за Вуковићев избор, десет је било против, а 11 их се уздржало.

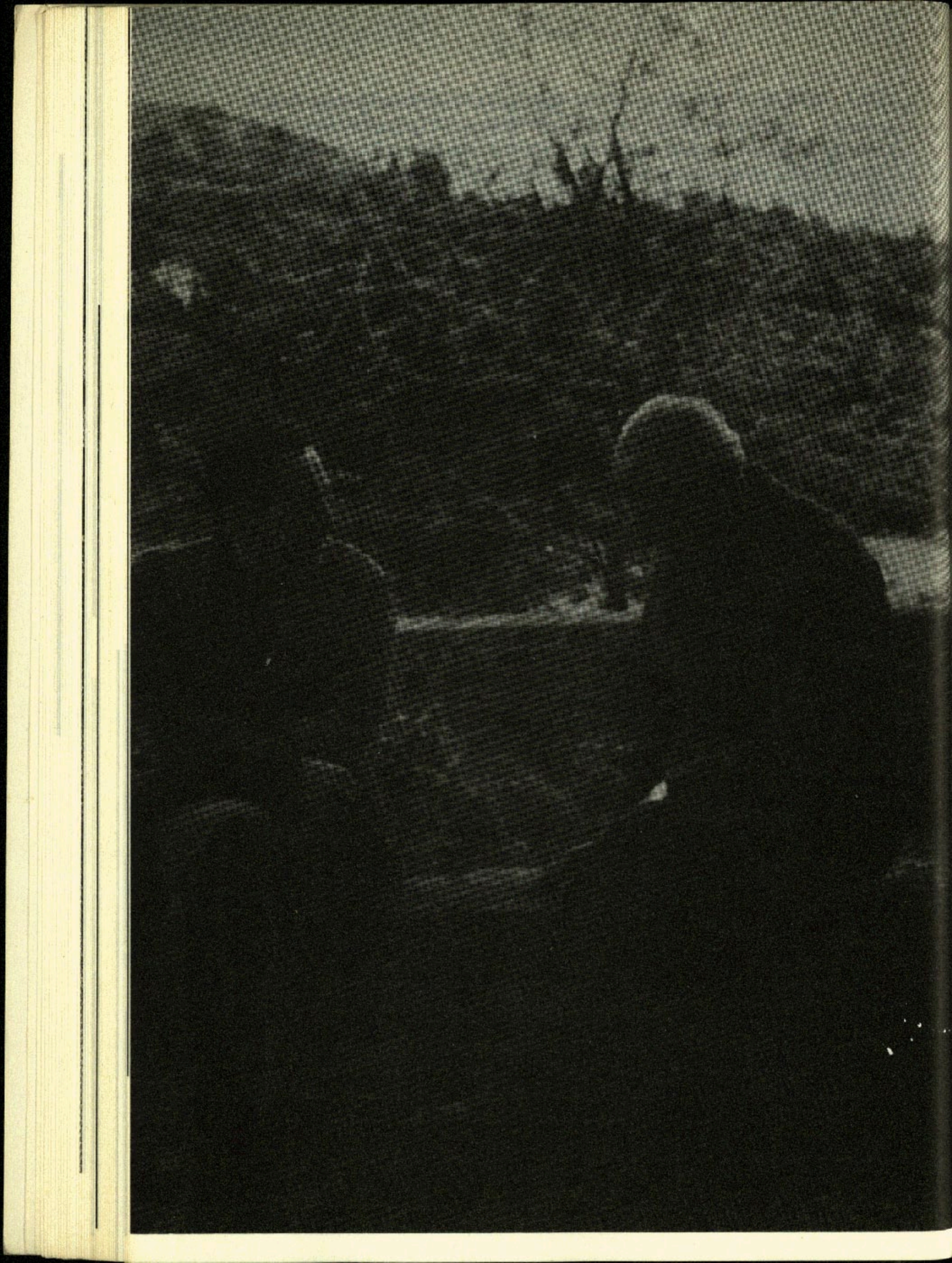
Тих дана га је посетио Добрица Ћосић – донео му је и прву књигу свога *Времена смрти*:

„Мојим драгим пријатељима

Никол

Сретену

најпре захвалност за подршку, савете, критику; онда – с љубављу Сретену његовог земљака Саву Марића, посвећујем му га свег, јер сам га смислио по сретеновској памети за Тебе. Увек с љубављу изнад сваке смрти – одано Добрица”

au Professeur Sreten Marić
ce livre attaqué par les Professeurs

POUR UNE POLITIQUE
DE LA CULTURE

avec mon anti-professoratisme déféré

Pierre Emmanuel

Две посветије
Пјера Еманиела
Срејћену Марићу

à Sreten et Nioh
Marić

BAUDELAIRE

ce livre qui leur
doit beaucoup,

très affectueusement

Pierre Emmanuel

лево:
Пјер Еманиел
и Срејћен Марић,
у Прованси

MSM

Ускоро ће отпутовати. Зорану Стојановићу, једном од његових младих а привржених студената, Врањанцу који се одомаћио у Новом Саду, поверава бригу око припреме за штампу свог превода књиге Ернста Касирера *Језик и миш*, коју ће објавити Трибина младих:

„Мислим да овај Касиреров текст не треба да иде код нас без предговора. Ако си још при оном што си ми предлагао – да напишем предговор – онда би ја написао нешто од 15 до 20 куцаних страница. Јави ми одмах. И напиши ми – подуже – шта је све новог код нас тамо. Јави ми такође да ли ти треба каква француска књига. И у свему се пожури!”

Написаће тај предговор и Касирерова књига је те 1972. године објављена. О Стојановићу ће се очински бринути и убудуће:

„...Одједном ми је синило да није добро ни лепо с моје стране што се за тебе мало више не бринем, што се не интересујем шта ти радиш, шта смераш, шта те мучи, шта те заноси. Истина, у оној нашој атмосфери моје интересовање ти не би много помогло, али, свеједно, неопходно је да се људи једни за друге брину кад осете да имају нечег заједничког. Но ти ћутљив и повучен, а ја непажљив и расејан, па ето. Кад се вратим мораћемо сести па се понајлак разговарати...”

Писмо је из Ла Гравијеа.

У Нови Сад се вратио 13. октобра 1972. Уследио је кратак боравак код сестре Лизе у Београду, а онда у Субјел код Ратомира Марића, најближег рођака, његовог исписника, богатог сељака, без порода.

„Нолит” је објавио нову Марићеву књигу *Прошјејска свесћ кришике*, посвећену супруги Никол. У њој су сабрани огледи и есеји последњих година штампани као предговори издањима Хелдерлина, Ешила, Сосира, *Дон Кихота*, Леви-Строса...

Пред долазак је стигла још једна његова разгледница из Париза:

„Драги Земљаче,

Писао сам вам – већ одавно, али увек овако без адресе, па не верујем да сте добили. Иначе би ми сигурно одговорили.

Код мене ничег новог. Радим савесно у миру и тишини, и само што с времена на време, сасвим неодређено, чујем, из присне ми даљине, некакву буку, врло ми непријатну, око мога скромног имена.

Како сте ви и фамилија?...”

Његова књига је наишла на запажен публицитет: Мирослав Егерић у *Полицици* каже да она „наводи на мишљење, подстиче духовно истраживање, негује истински духовни дијалог”, а да је у

језгру Марићеве пажње „свагда био европски човек”. За Славка Гордића, који је о књизи писао у *Летопису Матице српске*, Марићева књига је „једна панорама савремених идеја” и „оно што Марић чини, најчешће се указује као вредна културна служба: драгоценост посредовање у 'размени' духовних вредности и критичка провера тих вредности”, док је по Миодрагу Јуришевићу (*Књижевна критика*) ова књига „космополитски поглед на живот и књижевност”. Јовица Аћин у *Књижевној речи* тврди: „Низ есеја, нарочито у књизи *Прошлејска свест кришке*, на очигледан начин показују да се сам Марић са великим успехом служи вештином интерпретације схваћеном као вештином постављања питања, отварања истинских проблема човека и његовог света. Овде опет истичем *зайисе* као својеврсно изнутра обликоване текстове једне изразито херменеутичке свести, без обзира на тачност у њима изведених или прикривених закључака.”

*

У пролеће 1973, у јеку политичких превирања у Војводини (и целој Србији) – ја сам преко ноћи премештен у Београд, у редакцију културне рубрике *Полишке*.

Марић је био преокупиран Зимским филозофским сусретом у Врњачкој Бањи, почетком фебруара 1973. Учествовали су безмало сви водећи опозициони филозофи, социолози, писци, од Љубомира Тадића и Заге Голубовић до Руди Супека, Милана Кангрге, Меше Селимовића, Касима Прохића, Добрице Ћосића... Марић је зазирао од филозофа-опозиционара – говорио ми је да би они (судећи по дотадашњим разговорима с њима) били гори од комуниста када би се дочепали власти. Са њима нема дијалога – мисле да је оно што они мисле једина истина... У Врњачкој Бањи се више пута јавља за реч, полемише са неколицином присутних, са њиховим тезама и ставовима. Њему је таква врста скупа одговарала:

„Бојим се да су сви ови разговори данас засновани на извесном неспоразуму. Рецимо, да ли сам добро разумео, историја је наш једини медијум постојања. Нема сумње. Али, ако се до крајности дотера та поставка, не знам како бих читао једно старо дело. Ту су два момента времена: време дела и време моје... С друге стране, уметничко дело је апсолутно утопљено у оно доба у коме је... Дело је у времену, дело је криво у времену. Али, мислим да се без дистанце не може чак ни мислити...”

На то му је Ћосић рекао:

„Не могу да одолим искушењу да не кажем реч о дистанци. Нисам присталица дистанце због комоције духа, него због сазнања.

Чини ми се да човек, мислећи живот, није у могућности да се до краја или најбитније, одбрани од агресије пролазности. Са овим у вези ја бих Марића подсетио на изванредну, плодносну идеју коју је он развијао пишући о Есхилу, о закону врења у времену... У различитим стањима духа различито мислимо, различито знамо..."

*

Разгледница из Париза, средином јула 1973:

„Како сте? Је ли се већ цела фамилија преселила у Београд, или сте бели удовац? Имате ли стан? Пишите о свему, надугачко. Срдачно..."

Крајем септембра се јавио из Нојшатела, замка у коме се одржавају међународни сусрети интелектуалаца. Тема скупа – „Модерни човек и његова слика природе". Он је поднео саопштење о савременој филозофији и природи. Учествовали су и Пјер Еманиел и Жан Дивињо, социолог културе, затим низ истакнутих архитеката, писаца, математичара, историчара, сликара. Медијатор је био Еманиел.

У јесен, када је дошао у Нови Сад, дочекале су га непријатности. Неко је предложио да Марић пређе у Београд и буде директор Института за књижевност – који је био у расулу. Веровало се, и у политичким круговима, да би он, пошто је отишао у пензију, ову институцију могао довести у ред. Ишао је на разговоре у Владу Србије, код потпредседника; поставио своје услове, пре свега – стан у центру града, негде на Врачару. Посетио је и Институт и разговарао са запосленима... Био је разочаран:

„Тамо се ништа не ради, и по десет година се воде неки пројекти, а резултата нема... Видећу да ли ми то треба..."

Од тога није било ништа. Онда је дошла још једна невоља. Крајем марта 1974. био сам код њега у Новом Саду на ручку. Никол је, као и увек, спремила једноставан обед: предјело, ћуфте, француски колач, домаћи хлеб, на крају француски сир и, дакако, црно вино „Цар Лазар" (Марић га је увек пио тврдећи како не заостаје за винима из околине Бордоа)... Жали ми се да је прихватио молбу Николе Милошевића да му буде ментор за одбрану докторске тезе на Филолошком факултету у Београду – Никола је давно, на предлог Војислава Ђурића, без доктората изабран за редовног професора. Онда су се посвађали и Ђурић је почео да поставља питање доктората... Милошевић је сада желео да и формално дође до тог папира а у Београду није могао да нађе ментора. Марић ми још каже:

„Прихватио сам се тога посла нерадо, и већ имам неприлика, оговарања у Београду – у Задрузи, у Академији, на Универзитету... Нисам могао да одбијем Николу, а Воја Ђурић је, чујем, бесан...”

На његовом великом славском столу – две Милошевићеве књиге: *Романи Милоша Црњанског* и *Идеологија, психологија и стваралаштво*.

*

„...Што данас налазимо као философску мисао, у Француској, на пример – а то је, верујем, земља у којој је моментано она најсмелија, будна и немирна – је извесно безобзирно стављање у питање, у питање које је више провокација философији но ривење по њеним дубинама, најчешће испрен коментар древних и модерних текстова, све пре но рвање са њеним и нашим перманентним проблемима... За пут ка слободи новог бића, његовог расцветаног бивствовања, потребна је нова филозофија, или можда крај филозофије уопште.” (Сретен Марић, *На раскршћу*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1974).

Почетком априла 1974. боравио је у Крушевцу – на позив Народне библиотеке одржао је у Лазаревом граду предавање о Есихилу.

Онда су отпутовали у Париз.

Позвали су нас да их посетимо:

„Драги Земљаче,

Бранка (моја супруга) је већ добила посао. Ево и за вас: чујем да је изишао из штампе последњи број часописа *Филозофија* у коме треба да се налази и један мој есеј. Ако вас не мрзи, донесите ми га.

Иначе се радујемо да вас обоје што пре видимо у овом лепом и прљавом граду где, бар данас, влада велика врућина.”

У Паризу смо се обрели последњих дана јуна, а 28. смо били код Никол и Сретена на ручку, у њиховом дому, на острву Сен Луј, на трећем спрату грађевине за коју Марић тврди да је стара три-четири века. Професор се живо занима за новости из земље: из *Полишке* се, каже, ништа не може сазнати, јер је празна... Донео сам му *Филозофију* и каталог неотворене изложбе слика Миће Поповића у Културном центру Београда, са предговором Добрице Ђосића. Договорили смо се да сутрадан заједно гледамо филм Душана Макавејева *Sweet movie*, а онда ћемо на вечеру... Ми станујемо у хотелу „Клини” на углу двеју култних улица: Сен Жермен и Сен Мишел: бучно јесте, али смо у срцу Латинског кварта. Вечера је у италијанском ресторану... Марићев стан личи

на музеј старина: српска икона из XVI века, па икона на стаклу, наша, с почетка XVIII века (он каже да је то једна од најстаријих српских икона на стаклу за коју се зна!), скулптура афричких домородаца, фигура Буге из XVII века, ископине из Грчке, Мексика... У првој соби цртеж Делаacroa, златни православни крст, кандило, јапанске маказе из XVII века, ретке и вредне књиге старе два-три века (углавном француске и немачке, пре свега филозофска дела), од наших – једно лепо издање *Горског вијенца*, Вукова писма, Ђосићеве *Деобе*, Милићевићев *Поменик*...

Било нам је лепо то дружење са Никол и Сретеном Марићем – он је Париз волео као Субјел, и вероватно ниједан други град.

У септембру ми је писао из Провансе:

„Драги пријатељи,

Хвала што ми посласте књигу, али зашто се никако не јављате? Или су новости толико лоше па нећете да нам кварите летовање, или сте се ви толико изменили да заправо не знам коме пишем.

Ми смо (релативно) добро... Овде су дани септембарски дивни. Никол слика, ја нешто пишем, па нам се никако не иде у гужву париску. Но ипак, за два-три дана морамо кренути.

У Нови Сад ћемо негде првих дана октобра. Надам се, ако нас дотле сами не заборавите, да ћемо се видети. Воле вас ваши...”

Тих дана сам срео Љубисава Андрића, драгог колегу који је пролетос са Марићем водио дуги разговор, за новине. Објавио је одломак у загребачкој ревији *Око* и послао га у Париз; професор му одговара:

„Хвала! Поштено сте и без грешке репродуковали наш разговор, који ми се сада не чини толико лош, као на почетку. Захваљујући Вашим врло интелигентним питањима.

Истина у уводу сте претерали. Ма колико о себи самом лепо мислио, што је много, много је. А шта би новинари без претеривања!

Иначе, то јест без много похвала, такви разговори су одлично средство израза које дозвољава да се кажу многе ствари иначе неисказиве. Ја већ годинама сањам о таквом разговору у коме би се причало о свему и свачему, спонтано, скачући са теме на тему. Чини ми се да би се ту могло рећи доста интересантних ствари. Али то му, код нас, није обичај...”

*

Крајем фебруара 1975. са Лизом Марић-Крижанић разговарам о њеном брату:

„Као младића сви смо га звали Лепи Срета... Био је веома леп... Девојке су га просто прогањале... Сваки дан ишао је са другом. Живели смо у Скопљу, сећам се, и он мајци каже: 'Шта да радим мама кад волим једну до подне, а другу по подне...' Сад је остао код Срете само дух – све дух покрива... А онда, имао је срећу да је срео Никол која му се посветила свим својим бићем и духом... Иначе, ми смо имали дивно детињство у Косјерићу – башту, дрвеће, цвеће, родитеље, фамилију...”

*

На Филолошком факултету 2. априла 1975. Никола Милошевић је одбранио докторску тезу – Сретен Марић је председавао комисији у којој су још били Вида Е. Марковић, Славко Леовац и Зденко Шкреб. Који дан потом отпутовали су за Француску, а из Париза су ускоро кренули у Провансу, у Мормоирон, где су их дочекале „страховите врућине”, да би крајем августа неочекивано захладнило. Моли ме да му пишем „што пре, не карту већ врло дугачко писмо”. Писао сам му, али крајем септембра 1975. У међувремену сам био код његове сестре Лизе, која се одмарала на Руднику, сликајући пољско цвеће и ведуће ове планине. Јавио сам му: Милош Стамболић ми је показао први укоричени примерак зборника есејистичких текстова *Поезија*, у избору Сретена Марића и Ђорђија Вуковића (прва књига ове врсте у нас, садржи текстове од Бодлера, Рембоа и Лотреамона до Ничеа, Блока, Јејтса, Хлебњикова, Рилкеа, Елиота, Бретона, Пастернака, Паунда, Понжа, Мишоа, Елијара... и наших писаца – Лазе Костића, Дучића, Попе, Павловића, Миљковића, Христића, Радовића). „Нолит” је припремио и ускоро ће објавити књигу Пол де Мана *Проблеми модерне кријшике* са Марићевим предговором. У Скопљу, часопис *Современост* објавио је одломак из Марићевог огледа *Прошјејска свесћ кријшике*, а по један његов есеј штампали су *Лешојис* и *Дело...* Писао сам му и да сам био пет сати на разговору код Марка Ристића и како га је Марко често помињао, и то у добром светлу – рекао ми је да је он 1946. тражио да Сретен Марић дође у Париз и буде саветник за културу у Амбасаду ФНРЈ, а онда и ово:

„Сретен Марић је највећи сатир кога ја знам... Није ми јасно шта су жене код тог човека налазиле, али верујте ми, ја осим Милоша Црњанског не знам ни једног писца кога су жене тако и толико волеле и жуделе... Његова последња жена Никол – живи само за њега; како га пази, како га негује, то ни једна Српкиња не би чинила...”

Марићи су крајем октобра дошли у Нови Сад, а онда су допутовали у Београд. На вечери у нашем тескобном стану на периферији Бановог брда догодио се инцидент: Марић је током дана имао више сусрета и разговора са разним људима, био је очито незадовољан (касније сам чуо да је сазнао како се у Српској академији наука и уметности, формално или неформално, разговарало о Марићевој кандидатури за САНУ, и да су тај предлог са индигнацијом одбили неки моћни, утицајни људи који су се противили да дође на Београдски универзитет, да одржи било какво предавање и на тој високој школи и на Коларчевом универзитету. На вечери је био и млади песник, родом из мога краја, Драган Драгојловић. Марић се жалио на Београд, на ту пашићевску, радикалску средину. При крају вечере, негде у поноћ, ја сам неопрезно рекао – да није ни чудно што се ова средина тако односи према њему, кад он сам њу игнорише: пише о Рембоу и Лотреамону, Сартру и Хајдегеру, а никад о писцима из ове средине... Он је на то плануо, у афекту дограбио стаклену посуду са шећером и њоме ударио о сто. Посекао се...

Два дана касније јавила нам се Лела Матић – Марић им је телефонирао и рекао да је претходне вечери био код неких младих људи који су га страховито изнервирани, расекао се, разбио је неку чашу, шта ли... Матићи су знали да је био код нас.

Наредних недеља овај инцидент је, прећутно, превазиђен. Никада га ни Марић ни ја нисмо поменули.

*

Књижевна реч, 22. новембра 1975, на две стране објављује разговор са Сретеном Марићем, који је водио Јовица Аћин:

„Самоћом се песник брани од овог света.

Човек је од бога осуђен на самоћу.

Што је у дну човека је неизрециво, што је у другоме, неухватљиво.

Специфичност есеја јесте да иза сваког израза стоји ауторово ја; у роману аутор говори прерушен.

Човек пише, хоризонт се шири; дотле магла, мисао добија контуре.

Само је лоша поезија безнадежна и депресивна.

Живот је у речи, речи суштина живота.

У нашем занату тешко да се може открити заиста нова истина.

Јадан је онај ко са искуством и годинама не мења и своја мишљења...”

Матица српска у Новом Саду, у библиотеци „Данас”, објављује *Раскршћа*, књигу посвећену кћерима Катарини и Наталији: огледи и есеји о Малармеу, Хајдегеру и Сартру, Касиреру, Канту, Фројду, Леви-Стросу, Дилтају, Гадамеру, Кожеву... Марић читаоца проводи кроз филозофску мисао данас „успостављајући узбудљив дијалог са књигама и ауторима који дају печат нашем времену”. Белешка издавача:

„Крећући се суверено у свим доменима људског знања, проживљавајући их интимно и са страшћу човека од света и ерудите, Марић у својим текстовима успоставља узбудљив дијалог са књигама и ауторима који дају печат нашем времену. Његова есејистика је колико обавештена толико и стваралачка; она је разговор не само о идејама него и са њима.”

Јовица Аћин га пита: зашто је књигу назвао *Раскршћа*?

„Раскршћа нису позиције, већ слобода пред судбоносним; она се не могу 'заговарати', пошто се морају прихватити; ми смо, хтели не хтели увек на њима. Тражећи што обухватнији наслов за своју последњу књигу, одлучио сам се за *Раскршћа*, који су један од оних симбола живота које можете ставити за наслов сваком иоле мисаоном спису. Човек је стално на раскршћу, чим пређе једно наилази на друго, све до пред смрт. И скоро свако је са неколико смерова, увек захтева једно да са више мучних не. У томе је једна од дражи и страва живота.

Песимиста ће рећи: све је то неважно. Ма који пут човек изабрао завршетак путовања је увек исти. На шта би му оптимиста могао одговорити: да, али своје смрти ја нисам господар, о њој се бог брине, важан је, и од мене зависи мој пут животни.

Раскршћа су симбол живота, али и наше мисаоности, а са њом и наше слободе. Слободан је ко суди и одлучује, мисаоност је суд и одлучивање. Она је наша одговорност и наше – крхко – достојанство. Ето зато мислим да би свака мисаона књига могла да има за наслов или поднаслов: *Раскршћа*...”

Предраг Протић у *Лейойису Мајице српске*, поводом *Раскршћа*, каже да је Сретен Марић данас „један од најбољих наших есејиста” и да је „исто тако, ван сваке сумње, и један од најзанимљивијих духова, један од најзанимљивијих људи које има наша средина, иако се понекад учини да он у њој живи и учествује, некако узгред и успут иако нам изгледа да се његов глас не чује у довољној мери или бар не онолико колико би према ономе што Марић има да нам каже, било вредно покушати тај глас чути... У својим размишљањима Марић често покреће Балкан, балканске назоре, балкански начин живота и схватања... Сретен Марић као дух има једну значајну стваралачку и културну функцију у нашој средини у

оној истој мери коју има као вредан и значајан писац... Марић (је) један од оних ретких који отварајући нове видике тај Балкан приближава свету и тај свет приближава Балкану... Марић доиста јесте један сократски дух... *Раскрића* иду у ред оних књига по којима се памте извесне књижевне године... Место Сретена Марића у нашој средини још није довољно истакнуто и он се још не налази на месту које би му по вредности и значају онога што пише ван сваке сумње припадало."

А он сâм у интервјуу Љубисаву Андрићу, објављеном у *Полицици*:

„Мене сви моји сабеседници 'одушеве' – док с њима беседим. Да их не ценим – и кад се с њима не слажем – не бих с њима ни беседио... Захвалан сам свима о којима сам писао, а и многим другим. Открили су ми нешто што без њих можда не бих ни наслутио, ни доживео; обогатили ме, учинили ме вреднијим но што бих био без њих. У томе и јесте апсурд смрти: какво се благо не сакупи временом у човеку, колико вештине, духовне спретности, колико нових прозора на кући његовој, новог цвећа у башти му. А сваки млади прегалац све мора изнова. Јер оно што се, у овој нашој работи, речју од једног на другог преноси, од генерације на генерацију, од писца на писца, само је подстрек. Све сваком ваља почети од почетка. Са сваким од нас свет настаје, али и мука његова. Јер свакоме ваља изградити свој свет."

Највернији Марићев издавач је „Нолит“; 1975, у библиотеци „Књижевност и цивилизација“, објављена је књига Емила Бенвенисте *Проблеми оишије лингвистике*, у његовом преводу и са његовим предговором.

*

Дошао је у редакцију *Полицике* на позив Драгослава–Зире Адамовића и мој: одвели смо га на петнаести спрат, у Клуб, на разговор и на ручак. Зира каже – како је ово лепо, сва тројица смо Ужичани... Марић додаје:

„Ја сам овде (у *Полицику*) често долазио одмах после овог рата... Рибникар и Дединац су ме звали да се изразговарамо, а тражили су ми и да пишем за новине... Написао сам свега један чланак, о некој изложби... После се о томе различито говорило, о том мом тексту..."

Зира га је – за његову популарну недељну анкету у *Полицици* – „пропитивао“ о томе ко је на њега пресудно утицао и зашто:

„Док је млад, на човека све утиче у исти мах, све га формира, људи, жене, догађаји, лектаре. А ја сам млад био на свим ветроме-

тинама. Касније се физиономија изгради, интересовања све више усмере, искуство усредреди. Све је мање утицаја, долазе само нова сазнања. А ваља нешто и стварати. Да се човек одужи својима. Млад човек је стидљив и ћутљив, а под старе дане би да то надокнади.”

За мене је сваки разговор са Марићем празник духа, било да прича о филозофији, књижевности или свакодневним догађањима.

Седели смо 24. марта 1976. у кафани хотела „Москва”, на углу. Пили смо експрес кафу. Приповеда ми како је са Томасом Маном био два пута у Паризу, пет година пре Манове смрти, код његовог издавача-књижара Финкера, који је написао и књигу о славном немачком писцу. Једном су заједно и ручали: Ман је, вели Марић, био веома отворен, љубазан човек.

Другог априла сам отишао у Нови Сад, на ручак, и том приликом сам добио његово писмо о дружењу са Ивом Андрићем. Није хтео да ми га пошаље поштом:

„Истина је, ја сам познавао Иву Андрића још пре рата. Имали смо дуге шетње у Београду за време рата. Нарочито 1944. године. А и после. Никад нећу заборавити наше доста честе ручкове, у ресторану хотела 'Москва', на спрату... Храна је била осредња, али услуга дискретна, сала увек скоро празна, тиха, душу дала за разговор. Но шта ми је од свега остало у успомени? Извесна врло особена Ивина *tonique d'esprit*, извесна меланхолична иронија њему само својствена. Да, и онај незаборавни, мало назални, топли глас који силази са његових широких уста. Са погледом обично окренутим унутра, и изненадно баченим право у моје очи, као да и мене одведе у се. Скоро ништа. Заиста, Андрић никад није износио некакве заокружене, запамтљиве теорије. Говорио је, увек сав предат предмету, објективишући се што више, а у исто време, начином како га каже, покретом којим обухвата, казивао се сав Иво, његов јединствени поглед на свет, однос према свету...”

Поводом десетогодишњице Спомен-збирке Павла Бељанског, у *Лейојису Мајице српске* каже да ова прослава „буди далеке успомене” и да му се указује како је и његов „живот својим већим делом протекао у, за данашње генерације, далекој прошлости, у једном, да тако кажем другом 'периоду' историје но што је њихов”:

„Што човек никад спонтано не доживљује. Успомене су му све као од јуче, а он, док живи, живи не у историјским 'токовима', већ у једном вечном презенту, свом властитом, жижи свега што је било и што ће бити, сажетог око оног што јесте...”

О донатору ове драгоцене збирке уметничких слика Павлу Бељанском, дипломати и колекционару:

„Био је интиман пријатељ неких чланова моје породице. (Његове сестре Лизе Крижанић). Познавао сам, познајем, и већину уметника, мртвих и живих, чија су дела у овој збирци. Друговао сам са неким. Чешће сам похађао чувену *Kunstschule Hans Hoffmann*, у Минхену, са Иваном Табаковићем, са Гвозденовићем, са покојним Перићем. Састајао се на Монпарнасу са многима чија су дела данас понос ове збирке. Нека од њих су настала пред мојим очима, о њима смо дискутовали док су се рађала... У нашем народу од увек постоји диван обичај задужбине... Али старе задужбине су најчешће биле касна искупљења за грехе младости, за грешни људски живот...”

У мају 1975. објавио је два нова огледа: у *Делу* – расправу *Пројланци есеја*, а у *Лейпцигу Мајице српске* – *О укусу нашег и других времена*.

Вера Стојић, управник Андрићеве задужбине, верни сарадник нашег нобеловца, тих дана ми је рекла:

„Срета Марић је био неописив шармер, као млад човек... Чим види лепу девојку, оде... Дружили смо се повремено, нарочито лети – одлазили смо на Аду-циганлију на купање, он би најчешће био са Миланом Дединцем...”

А Дединчева супруга Радмила Бунушевац, моја старија колегиња, дугогодишњи уредник културне рубрике *Полишке*:

„Срета Марић је пријатељевао са Мимом. Али тај сатир је одмах после ослобођења, док сам ја била на лечењу у санаторијуму, на Голнику, од Миме добио кључеве од нашег стана ...”

Јавља нам се из Париза 25. маја 1976:

„Ево нас, после четвородневног лутања обалама Атлантског океана, где је ваздух још чист а голф стрим чини да је цвећа преко целе године, понова у Паризу. Кроз два дана ћемо у Шампању, на један колоквиј. Веле да неће бити воде за пиће и да ћемо зато морати пити само шампањ. И за доручак.

После ћемо натраг у Париз, где остајемо, по мом мишљењу, врло дуго – до 15-20. јуна. Онда ћемо у Провансу, где вас свакако очекујемо.

...Радоване, молим те узми *Горски вијенац* у издању С.К.З. и пошаљи ми га... Исто ти шаљем своје лозове: неки су обична Југ. лутрија, а други су они што сам добио због поклона за Барску пругу. Све што добијеш донеси.

...Дакле, још једаред, чекамо вас...”

Пред полазак на пут Јовица Аћин ми каже да му је писао Марић – занима га како је протекао његов боравак у Немачкој (где

је користио стипендију Гетеовог института) и шта има ново у Београду. Показује ми писмо:

„Него седите, па без журбе и без жучи, најзад напишите нешто дугачко, пуно појединости и целина и о Вама и о Зденки и о Вашем раду и о Вашој жетви у Немачкој.

Код нас ничег нарочито новог. Сад смо на 'ладању', са ћеркама и са унуком. У Француској су паклене врућине; код нас је доста угодно и вода у базену је хладна.

Од како сам отишао из земље, ја ништа нисам радио – осим три предавања. Сад се спремам да седнем и да – ако буде ишло, – нешто започнем. Уз старе добре навике.

У Француској – на нашем плану – доста новог и интересантног. За сада су најинтересантнији историчари, али и другде све кључа. Не код 'звезда', у тишини и позадини. Као да најзад зри нешто заиста озбиљно. Разговараћемо.

Још једном, смилостивите се и пишите ми. Али људски, пријатељски и у духу наших 'интелектуалистичких' стремљења.

Ипак вас воли...”

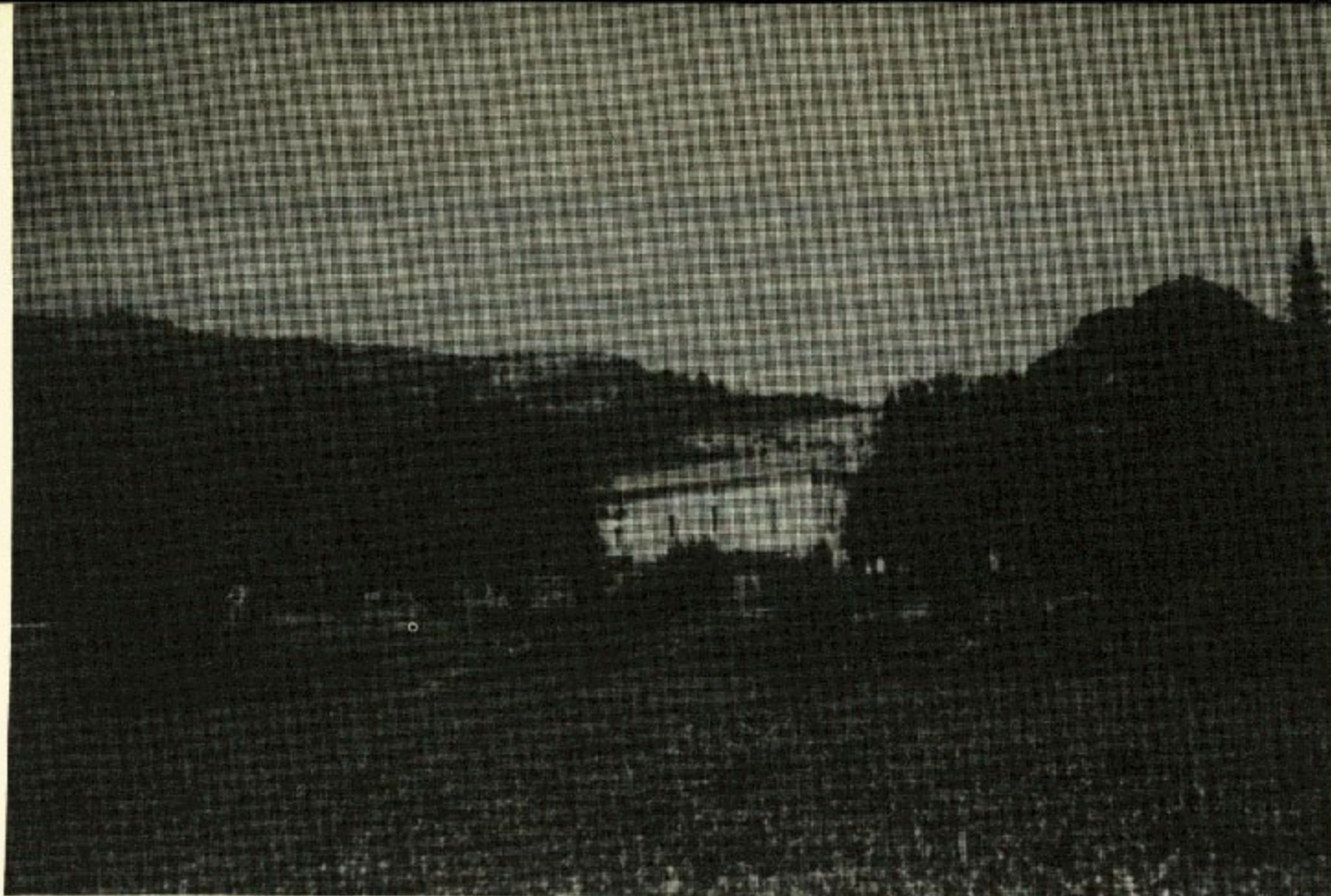
У међувремену смо добили разгледницу из Бедоина у Прованси:

„Чекамо вас. Кад дођете у Париз, инфомишите се о возу за Авињон. Гледајте да у Авињон стигнете по дану. Телеграфишите тачан датум и час доласка у Авињон. Ми ћемо вас чекати на излазу из станице. Срдачно...”

Тако је и било; следили смо његово упутство – Никол и Сретен су нас чекали на железничкој станици првог дана августа 1976. Обоје ведри, добро расположени – домаћин је својим „пежоом” возио кроз прелепе крајолике Провансе, скрећући нам пажњу на ово и оно, куће и видике. Дружили смо се десетак дана – ми смо се, по навици, будили рано, Марићи, за наше појмове – касно; ипак, и једни и други смо остајали до иза поноћи, седели за великим столом испред куће, над којим се надносила јапанска трешња, а проточна вода у базену, по страни, шумела као да је слап. Седмог августа, пред вече, док је професор уређивао двориште, правио је камене стазе – ређао камен по камен, клесао га (седећи на трношцу који је донео из Субјела) и слагао као мозаик, стигао је Пјер Еманиел.

Вратили смо се возом преко Нице, Вентимиље, Милана и Венеције.

Захвалили смо се опширним писмом; он нам је одговорио 10. септембра:

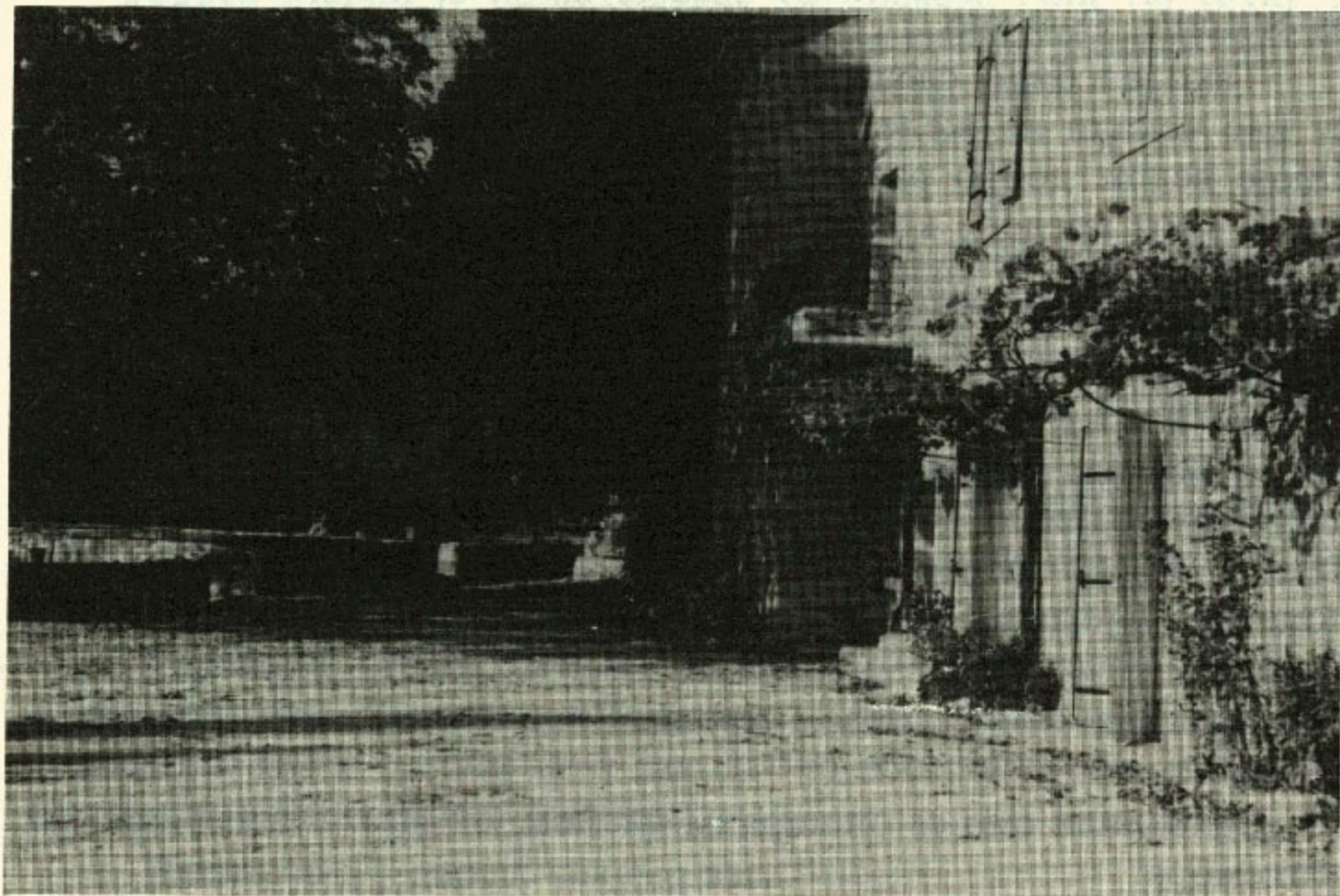

Марићев дом у Прованси – Ла Мадлен

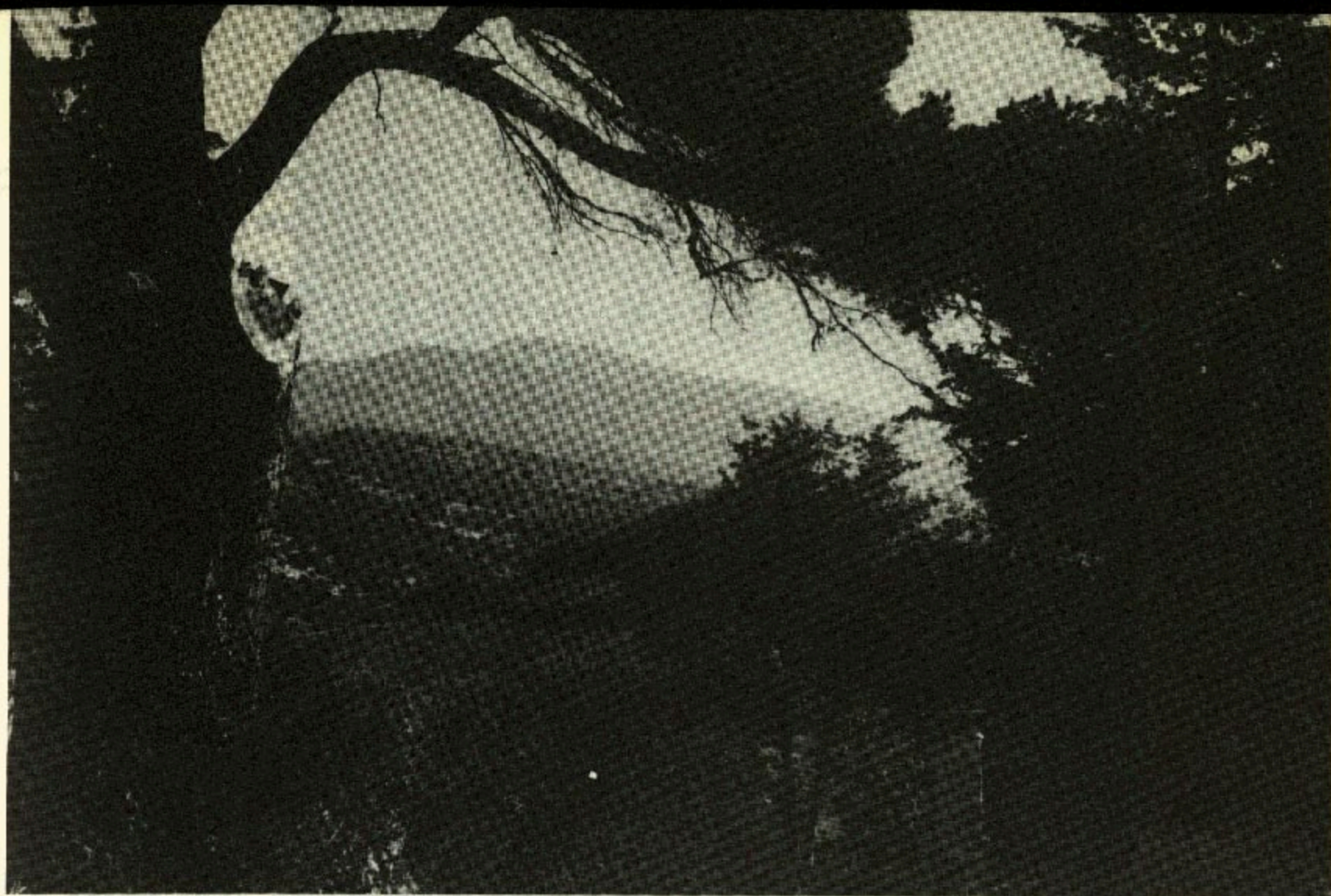
„Драги Поповићи,

Добили смо ваша писма и карте... Nicole је пре неки дан послала Радовану једну малу кутију паштете... То је најбоља паштета која постоји, са truffes, домаћа производња. Ја сам добио четири такве кутије, кад смо били на вечери код једног познаника.

Башија Марићевог дома у Ла Мадлени (снимио Мирко Радојичић, 1979)

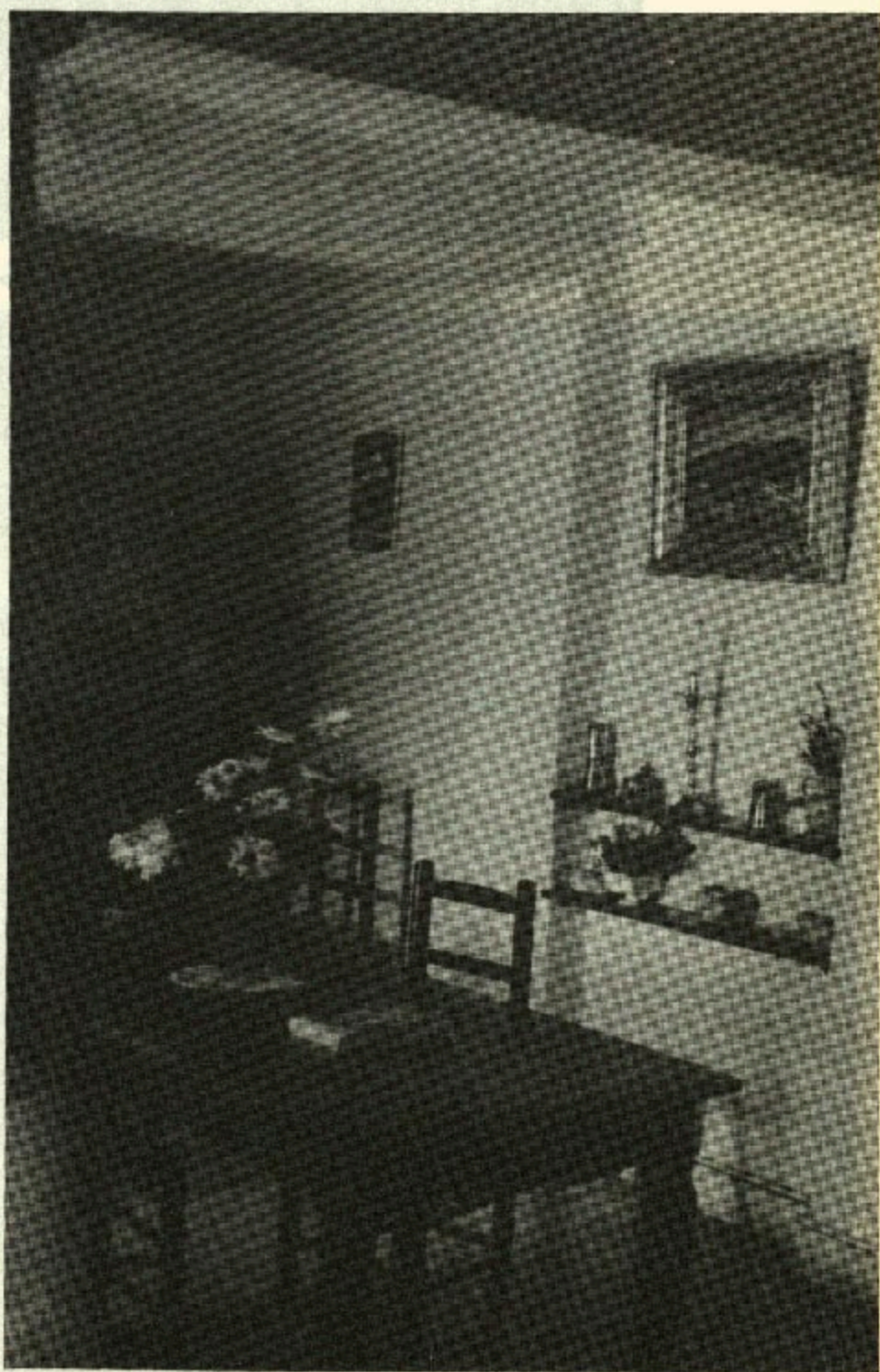

Пред долазак на цве Јована Анђела на коме се чује како је Марићев дом како је протекло негов живот у Прованси...

Улаз на имање Ла Мадлен (снимио Мирко Радојичић, 1979)

*Део ентеријера
Марићеве куће
у Ла Мадлени
(снимио
Мирко Радојичић,
1979)*

Овде ничег нарочито новог. Никол слика, ја сам почео нешто да пишем, али време је још увек савршено: сунчано и свеже, да се човеку никако не седи у затвореној соби.

Пишиће шћо чешиће. Ми остајемо у La Gravière до краја месеца.

Надамо се да сте однели пријатну успомену од провансалских пустињака.

Воле вас Сретен и Nicole.”

„Нолит” је у „Сазвежђима” објавио студију Александра Кожева *Канџи*, у преводу и са предговором Сретена Марића.

На питање Јовице Аћина (разговор је објављен у *Идејама*) који је његов, Марићев начин читања:

„Искрено речено, не бих умео да кажем који је мој 'начин читања'. Ја, чини ми се, читам целим собом, а ко зна шта је то његово 'цело ја'.

Уколико ваше питање значи: како се односим према делу као 'критичар', ни то не бих умео, овако напречац, рећи.

Углавном пуштам да ме дело прожме, а кад онда треба да пишем о њему, увек сам у недоумици. Мало је утисака при читању који допиру до свести, још мање их је формулисаних. Размишљам, па неке идеје постепено избијају на површину... Или не избију.

Неки пут се помажем и нечим што би се могло назвати 'методом', али трудим се, колико могу, да метод буде прилагођен делу...”

Александар Тишма му шаље свој роман *Ујошреба човека*:

„Сретену Марићу – за поверење указано овом писцу.”

Први пут у животу Сретен Марић је у 74-ој години изабран за члана једног жирија: НИН-овог за роман године. Између двадесет девет романа жири је изабрао Тишмину књигу. На пригодној свечаности у *Полицици* 25. јануара 1977. о награђеном делу је говорио Марић:

„У целом свом делу, од самог почетка, Тишма је покушавао и често успевао да буде сведок тог 'употребљеног' и злоупотребљеног човека. Скоро да је то његов лајтмотив. Роман *Ујошреба човека* је круна тог подухвата. Његова најзрелија манифестација.”

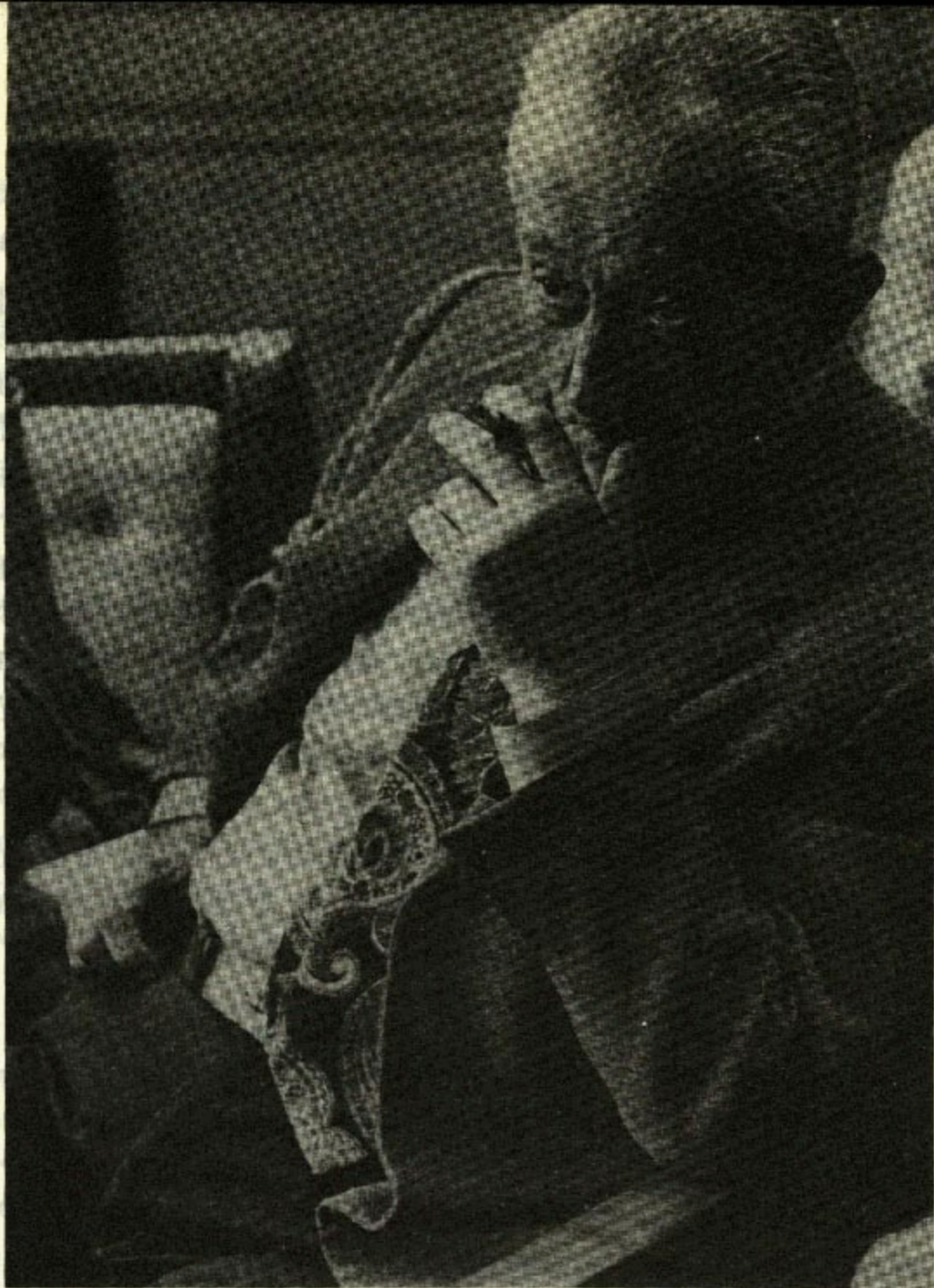
Рекао је и ово:

„Дуго времена најслабија област књижевног стваралаштва, роман код нас постаје све више зрео, богат род; поред поезије – главно наше средство књижевног израза, род који може да се подичи са неколико имена светског значаја. У тој знаменитој дружини дело Александра Тишме заузима завидно место...”

Крајем фебруара 1977. Никол и Сретен су отишли у Дубровник. Оданде се јавио суморно расположен:

Срејџен Марић

*Са свечане
доделе НИИ-ове
наградe Александру
Тшми
у Клубу
Полићике –
Срејџен Марић
ћовори као
ћредседник
ћирија
(25. јануара 1977)*

„Овде је киша од јутра до јутра. Море бучи, а ми задовољни, ако ухватимо сат без пљуска, да се мало прошетамо.”

У Дубровнику су остали месец дана. По повратку смо разговарали о организовању изложбе слика његове сестре Лизе и Никол. Он се за то био веома 'загрејао'. На пролеће смо ишли да гледамо Лизине слике по депоима Музеја града, Народног музеја; он је раније већ видео оне у Спомен-збирци Павла Бељанског у Новом Саду. Желео је да нађемо и слике у приватном власништву. Договорило сам посету Десанки Максимовић, давнашњој и блиској Лизиној пријатељици; тридесетих су годину дана становале заједно у Паризу; Пјер Крижанић им је правио друштво. Отишли смо једног поподнева код Десанке. Она је била узбуђена сусретом – одавно се нису видели...

„Срето, како си?... Шта радиш у том Паризу?”

Он је равнодушно гледа оним својим продорним очима, са муштиклом у углу уста... И док нас песникиња, исто у поодмаклим, његовим годинама, служи кафом, пита:

„А шта ти, бога ти, Десанка радиш?”

„Па, ето, Сретене, пишем песмице...”

„Како те није срамота... матора жена и пишеш песмице... Песме пишу шипарице, шта ће ти то...?”

Десанки непријатно, скрушено, једва одговори:

„Па, шта ћеш, Сретене, не можемо сви да философирамо...”

Прекинуо сам тај непријатни дијалог и запитао за Лизине слике – неке су биле на зиду: цвеће, неки предео... није, међутим, било портрета Десанке Максимовић, који је Лиза сликала после Другог светског рата... Он је, рекла нам је песникиња, негде једноставно нестао. (После много година је пронађен и данас га ено у Бранковини, у спомен-соби Десанке Максимовић.)

Од замисли да се организују посебне изложбе Лизе и Никол – није испало ништа – није било слободних термина ни у једној галерији: све резервисано и уговорено за годину-две унапред.

Крајем марта 1977. свратио сам у „Нолит”. Марић ми је поручио да ће бити код главног уредника Милоша Стамболића. Са њима онде беху и Васко Попа и Ђорђије Вуковић. По подне смо се нашли у кафани хотела „Москва”. Незадовољан је интелектуалном атмосфером и у Новом Саду и у Београду. Као да у овој средини нема правих саговорника... Он њу не занима, а он би желео да њој подари своје знање и способности на њену добробит...

Тога пролећа 1977. на Другом програму Радио Београда, у опширном интервјуу који је водио Милош Јевтић, поред осталог, врло занимљиво говори о превођењу:

„Превођење је своје врсте дивна разонода. Док не седнете за сто о њему не мислите. А и одлична духовна, стилска и лингвистичка вежба. Ја се неким, само неким, својим преводима поносим. На жалост ти се подвизи код нас много не цене.”

Крајем маја Никол и Сретен су отишли за Француску – одазвали су се позиву пријатеља и организатора колоквија о савременој филозофији. Више недеља су провели у долини Лоаре. Писао нам је 20. јуна:

„Ево нас, лутамо од замка до замка. Ноћили смо испред замка Chambord. Сад смо на путу за Nicole-ин Prieuré. Волео бих да је Бранка са нама... Воле вас ваши...”

Истог дана још једна разгледница:

„Још један замак... Баш нам фали Бранка... Журимо ка другом замку...”

У јулу су пошли на југ, у Провансу, у своју кућу за одмор. Шаље нам разгледницу из Перпињана – места у близини шпанске границе (Никол онде има рођаке код којих су боравили Модилани и Пикасо).

У неким загребачким новинама читам одломке из Крлежиног дневника (ксерокс копију шаљем Марићу). Присећа се оне велике изложбе југословенске средњовековне уметности у Паризу и неприлика око текста за предговор каталогу:

„Коме да се обратиш, на кога да апелираш, кад си сам самцит окружен оном муларијом од дипломатских чиновника, а културни аташе Марко Челебоновић који појма нема тко је био Штросмајер, или Сретен Марић... који игра улогу закулисног Јага итд...”

Марићи су се у септембру вратили у Париз. Сретена ни Париз више није радовао јер је „велеград збиља нељудска ствар”. Годила му је Прованса: тамошњи мир, шетње, уређивање врта, калдрмисање око куће, разговори са пријатељима који повремено наврате.

Када су стигли у Нови Сад, почетком октобра, заједно смо отпутовали до Ужица, одакле су они продужили на Златибор.

Ја сам му предложио да оде тамо, за ту планину су га везивале успомене из младости; на Палисад су га као дете родитељи водили код фамилије по мајчиној линији. Овом приликом су остали три недеље. На повратку се срео са Добрицом Ћосићем који му је поклатио трећу књигу *Времена смрти*:

„Никол и Сретену, с надом у смисао истине о нашој патњи.”

*

Крајем јануара 1978. Никол се разболела – болови у леђима и стомаку. Сретен ју је сместио у болницу „Драгиша Мишовић” на

Дедињу и свесрдно се постарао да добије најбољу лекарску негу и консултовао се са најугледнијим стручњацима у Београду. Он се био сместио код сестре, у Призренској улици, и без Никол се осећао некако изгубљено, био је веома нерасположен – никада га до тада таквог нисам видео. Срећом, све се добро завршило и његов живот се нормализовао. У марту је дошао у Београд и одржао предавање „Судбина уметности данас” на Коларчевом народном универзитету, а у „Нолиту” је, на збору аутора коме је председавао Оскар Давичо, изабран за члана Програмског савета. Његов издавач га је изабрао и у Почасни одбор за прославу педесетогодишњице „Нолита”, поред Михаила Лалића, Оскара Давича, Марка Ристића, Душана Матића, Ото Бихаљи-Мерина, Хуга Клајна, Десанке Максимовић, Миодрага Б. Протића, Васка Попе, Ели Финција...

„Нолит” је за њега – „кућа пуна пријатеља”:

„Но, као што вели *Јеванђеље*, ко је без греха нека се први баца каменом... У осталом, сам појам савршености је монструозно нељудски. Страх ме је од њега.”

Бранка и ја смо поново дошли у Париз крајем маја 1978. Донео сам два примерка управо објављене књиге *Час анаџомије* Данила Киша, један Марићу а други Кишу (тако ми је поручила његова пријатељица Нада Бојић). Кишу сам књигу предао у кафани преко пута нашег хотела „Мали Клини”, где смо се повремено састајали и наредних дана да попијемо кафу и калвадос (ту ракију је Киш много волео). Кажем му да идем код Марића. Он ми је ставио до знања да са њим нема никакве везе и да га он не занима. Данило је привржен свом кругу пријатеља, пре свега онима који су га свесрдно подржали у полемици са Драганом М. Јеремићем. Ипак сам био изненађен с колико је омаловажавања говорио о Добрици Ђосићу... Оно, ни Марић није марио за Киша – узео је књигу, прелистао је и одложио на страну:

„Чему овакве књиге?... Да би је написао, писац мора сагорети у мржњи и острашћености... Није то добро... То су балканска посла...”

Марић је део библиотеке већ био послао у Нови Сад. Показује ми једноставно, у бело, монашки окречену собу:

„Ово је моја ћелија... Овде читам, радим...”

На зиду икона, гравире српских светиња. Том приликом сам им поклонио велику фотомонографију *Хиландар* Дејана Медаковића, Симе Ђирковића и Војислава Ј. Ђурића.

У *Лейоису* је објавио расправу о Сартру. Великан француске културе је за њега „литерата и кад философира”. Почетком августа сам му се телефоном јавио из Сплита, на путу за Сутиван. Био је

расположен – пресељавају се у кућу коју су закупили на десет година, одмах испод брега. У Београду сам затекао писмо од Лизе Марић-Крижанић, из Дубровника:

„Јавила се Nicole. Писмо је стигло истог дана кад и ваше. Врло опширно описује нову кућу: из XVIII-ог века, са каминима, у партеру хол, трпезарија и остало; први спрат је Сретенов и њен, други спрат је за ћерке кад дођу. Селили су се читав месец јули. Најтеже је било преселити башту: педесет жбунова не знам чега, 30 бокора ружа, 60 бокора овог, 70 оног и тако редом – све са земљом. Ново имање удаљено је шест километара од старог. У близини је црквица и манастир за петнаест калуђера. Они су моментано у Турену код њене маме, где ће остати десет дана. Затим се враћају у Провансу...”

Свој нови провансалски дом Марић описује и у писму Милошу Стамболићу, крајем септембра 1978:

„Крај је у сваком погледу диван, шетње по околним бреговима безбројне, а ја више рукујем секиром, тестером, мотиком и будаком него пером. Но не бојте се, и не радујте се и сувише. И перо ради по мало, па ће, ако ме прихватите, и за Вас бити посла.

Због разних лекарских компликација, болести моје таште и слично, враћамо се касније но што је предвиђено. Негде крајем октобра. Наравно, чим се вратим, ето ме у „Нолит“? Заштедите нешто Вашег расипног времена и за мене.

Чујем да сте имали немогуће лето. Овде је више мање стално лепо време, мир савршен. Ништа лепше од калуђерског живота, са женом покрај себе и с времена на време неким пријатељем, који на дан-два наврати на разговор...”

У тек објављеној *Малој енциклопедији Просветиа*, одредница о Сретену Марићу – пише да је „један од најбољих познавалаца европске књижевности код нас”. „Нолит” и сарајевска „Свјетлост” објавили су *Француску књижевност* (од 1683. до 1857); аутори су Бранко Џакула, Михаило Павловић, Божидар Нестов, а Сретен Марић је написао два поглавља: *Француска књижевност раног романтизма* и *Од духа хришћанства до медијација* (1802–1820). Матица српска је објавила његов превод *Упоредне религије* Е.О. Цемса.

Крајем децембра 1978. Никол и Сретен су позвани на острво Мартиник, у Гвадалупе, у Атлантском океану, у пределу Малих Антила – на колоквиј о филозофији. Од Париза су авионом путовали девет сати. Пише нам 3. јануара:

„Овде жеже сунце и ми смо целог дана на плажи. Клима је савршена. Уживамо. Чудо како се човек брзо осети добро у кожи

великог буржуја или руководиоца. За који дан ћемо натраг, а онда одмах за Београд. Телефонираћемо одмах...”

Послао сам му на рецензију рукопис моје књиге *Исидорина бројаница* коју треба да објаве „Вук Караџић” и „Рад”. Он је, поводом Вијона, рекао да је „страстан читач тог древног полукњижевног рода” и да је „дело пупком везано за творца, а творца за свет” те да „за биографију треба располагати са много материјала...”

Рецензија је ускоро стигла:

„Дело потсећа по замисли на познате колекције, француску *Écrivains de toujours Éditions du Seuil*, немачку *Rowohlts Biographien in Selbstzeugnissen und Dokumenten*, мада ми се чини, узев у обзир да, колико знам, аутор не влада француским ни немачким, да је у питању само афинитет ауторов према том методу, а никако неко свесно угледање. Као и у тим серијама, немачким и француским, Поповићев животопис је састављен од низа докумената-писма, чланака, кратких текстова, који илуструју цео живот од рођења до смрти. Поповићева документација је врло озбиљна, богата и разноврсна. Она покрива цео Исидорин живот, открива многе до сад непознате или само недовољно познате битне моменте тог врло значајног живота, укључујући их у збивања времена... Мислим да би било врло корисно и потребно да се овај Поповићев животопис што пре публикује...”

Каже ми:

„За њеног, Исидориног мужа дискретно треба рећи да му се апсолутно изгубио траг. Да то име не постоји у Пољској – Стремнички, да га је она измислила да би разрешила комплекс уседелице... Јер, нико га није видео ни познао од пријатеља Исидориних... То су Исидорине мистерије, као што је и докторат, колико знам...”

Ускоро су отпутовали у Париз, па у Ла Мадлен. У лето се Марић опширним писмом јавља Милошу Стамболићу:

„Одавно се каним да Вам пишем, па увек одлажем. Никако да ми се отвори она брана којом ваља да тече наше комуницирање. Јер, признаћете, однос нам је некако двосмислен, хибридан. Бар што се мене тиче, а, чини ми се, и Вас. С једне стране мене код Вас привлачи наслућена индивидуалност, онај који се колеба са свакојаким мислима и који би имао, требало да има и потребу да их говори, онако људски, тј. да говорећи себи открива себе и да у исти мах копа по другоме. С друге пак стране, Ви сте човек прегалац и стваралац, ко наше старе сељачке газде-домаћини, сав се дајете, вероватно са страшћу своме послу. Али... јер ту баш постоји оно али – за мене: за данас је свуда посао мукотрпно лупање главом у педесет разних зидова, искиданост, распарчаност. И најкрупније се

ствари отварају у најситничарскијој раскиданости. Е сад. Конститујте и сами ту чињеницу, која много каже, да сам ја вас свега *једном*, и то сасвим на кратко, сусрео ван Ваше канцеларије, тј. ван тог места где ви никад нисте прибрани и своји, где никад нисте у пуном смислу *Ви*, где никад не стигнете да два минута континуирано говорите.

Разумете моје несналажење – епистоларно. Ко ме да пишем? Милошу кога слутим само, или мени врло симпатичном бизнисмену, кога ценим, поштујем, хвалим свуда и пред сваким, али чији посао и бриге нису мој посао и брига? Не разумите ме криво: ја волим 'Нолит', осећам се добро у 'Нолиту', драго ми је тамо свратити и све вас гњавити својим више мање адекватним опаскама и љутњама, али у 'Нолиту' само ја седнем и диваним, сви ви имате истовремено сто других послова, сви сте тамо у функцији. А ја бих да *иза* функција набасам на докона *човека* и с њим ћеретам. Тим пре што знам да и Ви знате да је то ћеретање битна работа, да баш због тог ћеретања и ради дифузије тог ћеретања 'Нолит' и постоји; да је према томе, и за Вас то ћеретање најважнија ствар. Јер шта је литература, философија, мисао о човеку и сл. ако не квинтесенција извучена из *извесних* расправа, дискусија, исповести, причања и препричавања. Ја сам преузео Сосира и Бенвениста, а Ви сте их издали, знамо обојица значај *свесне живе речи*. Е па, те речи међу нама још није било, а што вели један мудрац: *Tout le reste est littérature* – празнословље.

Иначе са мном ничег нарочито новог. На селу сам. Сунчано је, али како смо већ на извесној висини, а планина одмах иза брда, нема спарине. Копам и заливам врт, верем се по брдима колико ми године дозвољавају, а с времена на време најави ми се неки добар пријатељ или знанац, дође и пробави са мном неколико дана, па смо после опет сасвим сами. Што има ту незгоду да време лудачки брзо пролази. Читам по мало, пишем још мање. Ако Вас не мрзи, јавите ми се... Кад је човек у даљини, људи и збивања у родном крају одјекују некако свечаније и узбудљиво. Срдачно..."

У писму Зорану Стојановићу Марић се интересује да ли је средио папире за стипендију у Француској или код Гетеовог института у Немачкој. Распитује се о лектури коју чита – Хегел, Ниче, Бенјамин, Јасперс, Фрај... Шаље му препоруку за стипендију и жали се да му „мало пише“. И увек пита за Зорановог сина, његовог имењака – Сретена. У октобру му поручује, из Провансе:

„Ми смо добро. Ја копам и зидам, Никол слика. Било је киша каквих овај крај не памти. Сад је опет сунчано. За мене довољно па да осећам да ипак вреди живети. Шта ћеш, кад сам паганац.

Чујем да је моја књига већ одавно изишла. Нико ми је не шаље. Ако није претерано скупа, купи један примерак и пошаљи ми. А уз то ми напиши једно дугачко писмо, са свим новостима. Немој рећи да нема ничег новог. Ја сам ипак у неку руку философ, па из најситнијих појединости разаберам суштину.”

Обећану препоруку је упутио Андрићевој задужбини, и то на руке његовој пријатељици из младости Вери Стојић, управнику:

„Драга Вера,

Мој бивши студент, а сад докторант, Зоран Стојановић, јавља ми да би му добродошла моја препорука Андрићевој задужбини. Да не бих срицао некакав официјелни акт, обраћам се Вама, користећи ретку прилику да Вас од срца поздравим.

Зорана Стојановића знам већ десетак година, и заиста могу рећи да је његов развој охрабрујући за ове наше прилике у којима толики таленти завршавају у разним ћор-сокацима. Он је сељачко дете, врло сиромашних родитеља. Када сам га познао био је стидљив, повучен, радознао, али неспретан, некомуникативн. Полако је еволуирао. Сад је то амбициозан, вредан момак, који много чита, систематски ради, и чија је амбиција врло лепа. Напустио је службу – што ће рећи и стаж за пензију – мада има жену и двоје деце, да би се сав предао научном раду. Колико знам, живи од превода, а Ви знате какав је то хлеб. Већ зна врло добро француски, чита немачки, и сав се посветио тези, која ће, у то сам убеђен после доста дискусија са њим, бити озбиљан и интересантан рад. А студија о смрти у Ивином делу заиста се намеће и чудо је да се још нико до сада тог посла није прихватио.

Што све значи да, ако Андрићева задужбина може за њега нешто да учини, да никако неће бацити паре кроз прозор.

Толико о Зорану. А што се тиче Вас и мене, Вера, истина је да је Београд постао пустиња...

Откад Вас нисам видео! Па би дивно било да утаначимо један састанак, рецимо вечеру у неком добром мондену ресторану. Чини ми се да бисмо имали много тога једно другом рећи. Када се вратим у земљу, а то је скоро, телефонираћу Вам, сад кад Вам знам адресу, па ћете ваљда наћи времена и за тако докону ствар.

Много срдачних поздрава...

П.С. Зоран Стојановић ми вели да би ишао у Париз пре свега због Société française de thanatologie, и у Тибинген или Фрибург због немачких професора философа (који сад сви нешто о смрти пишу и продају). Мислим да би му и једно и друго могло бити корисно. Само не разумем шта је овом данашњем свету толико стало до смрти. На све стране се само о томе пише. Као да ти она није сигурна, писао о њој не писао. Много је теже знати провести што

мање празно и лоше овај кратки живот, а о том проблему данас нема мудраца. Што се мене тиче, ја знам да она све више мисли на мене, па ћутим.”

Зоран Стојановић је добио стипендију Андрићеве задужбине, путовао је у Париз и Фрибург.

О *Пројланцима есеја*, у издању „Нолита” (петој Марићевеј књизи огледа и есеја од 1963. године) Предраг Протић је написао у *Борби*: „Марићева књига има једну унутрашњу хомогеност коју јој даје ауторов поглед на свет, један јединствен став према проблемима, страствена тежња за истином”. Марић је, по њему, често ненадмашан саговорник.

У Новом Саду је почетком децембра 1979. основана Војвођанска академија наука и уметности. Матична комисија је изабрала пет редовних и десет дописних чланова – са Славком Боројевићем, Петром Дрезгићем, Владимиром Капором и Миланом Коњовићем, поред Бранислава Ђурђева, Богољуба Станковића, Бранислава Букурова и Васка Попе, који су прешли из других академија, Сретен Марић је постао редовни члан. Александар Тишма је једини од писаца изабран за дописног члана. Назовем Марића телефоном у Прованси и саопштим му шта је ново у новинама, а он ми узврати:

„Баш ми је драго... А колико се то плаћа? Колико за то дају пара?”

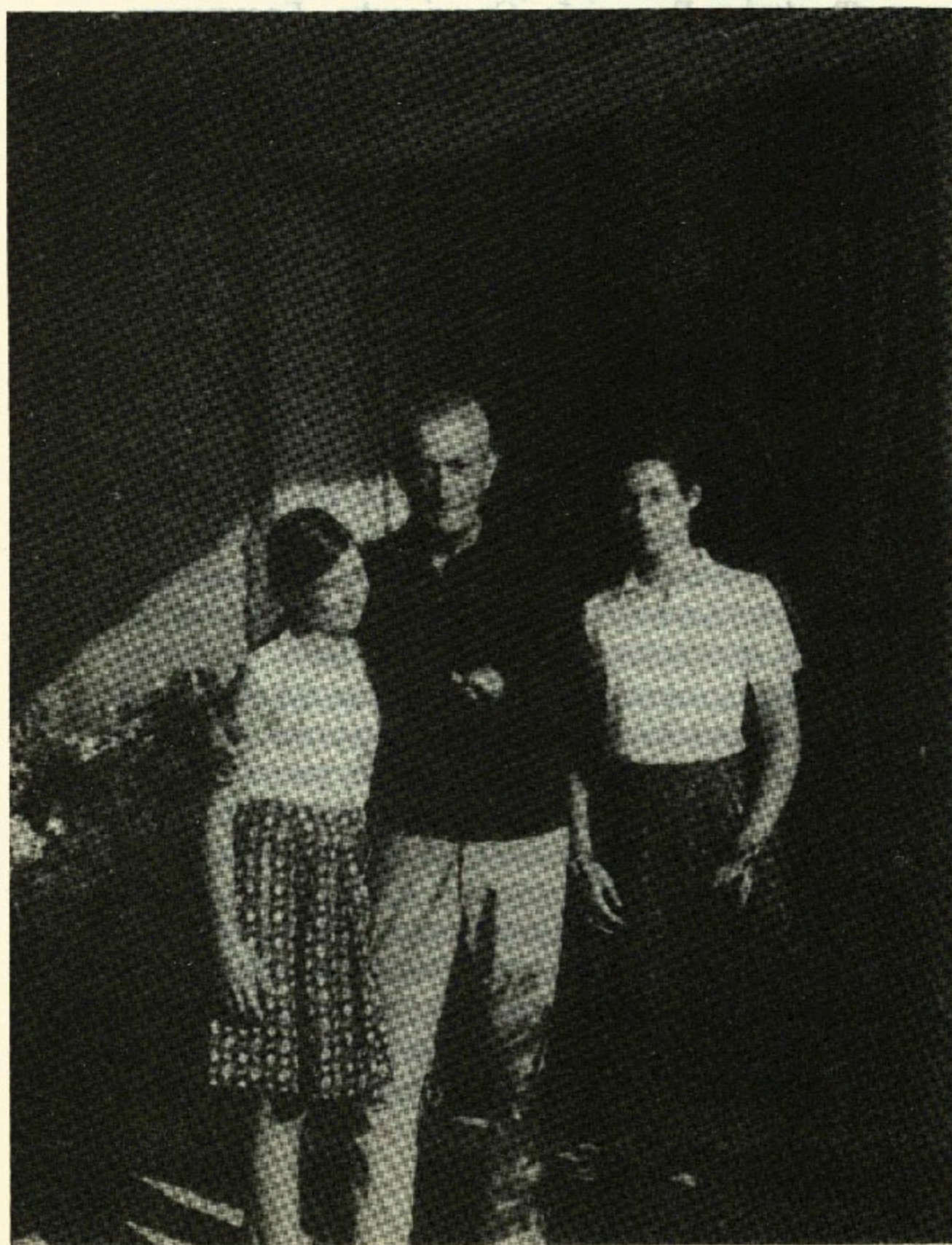
Каже да је добро – поваздан се сунча, време је лепо, клима блага. Чуо је, радује се што је за *Пројланке есеја* добио „Нолитову” награду за најбољу књигу. У Југославију ће стићи крајем месеца, око 20-ог.

„Нолитову” награду му је доделио жири у саставу: Милош Стамболић, Никола Бертолино, Драгољуб Гаварић, Србољуб Милошевић, Милица Николић, Владислав Полак, Борислав Радовић, Александар Ристовић, Мирјана Стефановић, Симон Симоновић и Јован Христић. На пригодној свечаности 24. децембра у просторијама „Нолита”, о Марићу је говорио Милош Стамболић:

„Човек протејског духа, незасите радозналости, Марић није еклектик који трага за средњом линијом помирења; он повлачи попречне линије, крстари преко граница дисциплина, увиде у једној проверава мерама друге, суочава их, секуларизује, уводи у драму живота, преводи на природни језик доживљаја и интелектуалног искуства, одгонеткама једних загонета друге... У средишту Марићевих интересовања стоји живи човек, неухватљив и непредвидив, као раскршће и упориште, као мера свих ствари; важнија му је личност која мисли, ствара и сазнаје но сама мисао, дело и знање... Беседник, човек разговора, Сретен Марић пише као што говори, не језиком чисте спекулације, строге науке или песничке градње,

Кћи Kaiarina и унука Ана

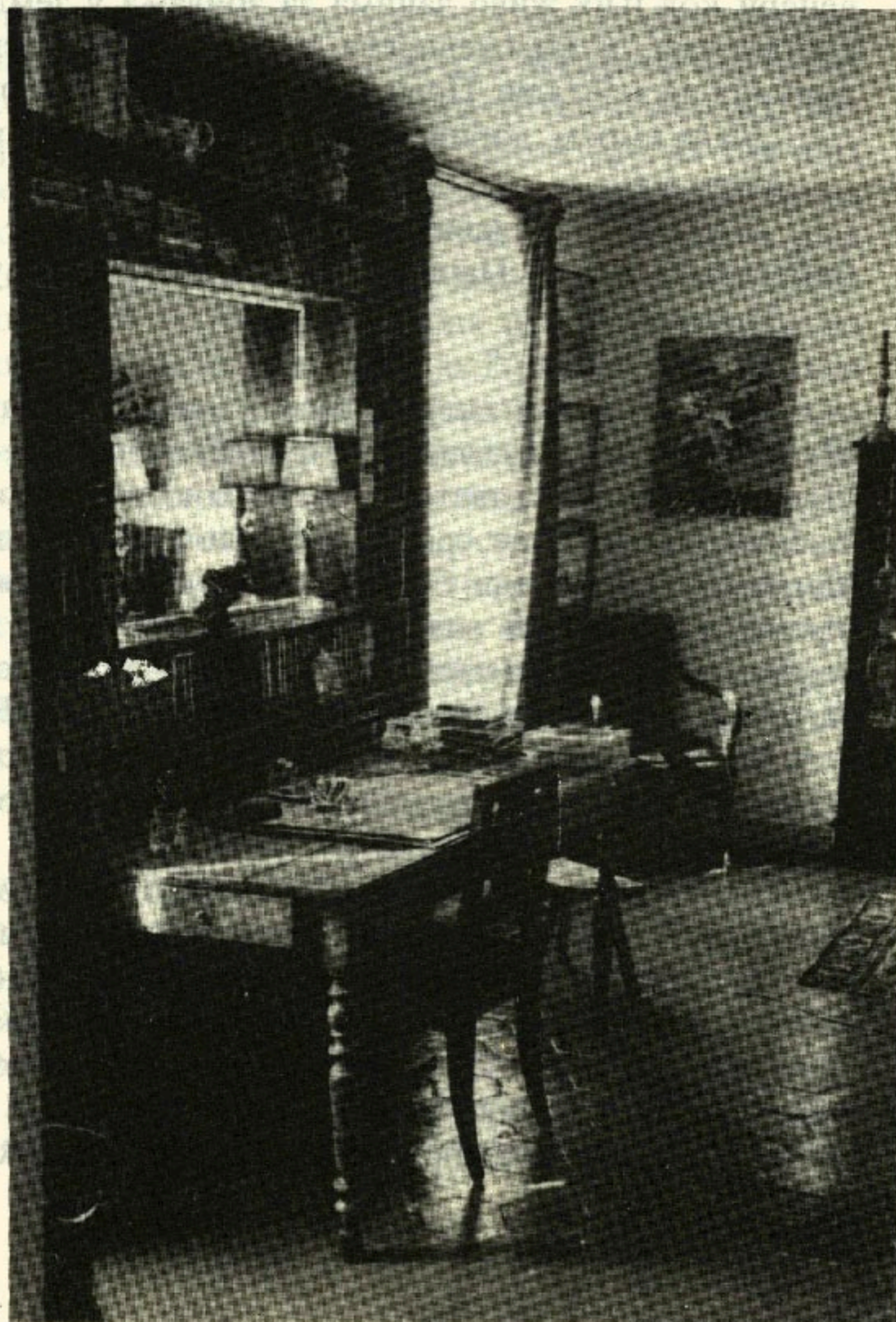

*Са Haiiaiom
и Kaiarinom
у Прованси*

Енџеријер Маријевоџ дома у Паризу, на Сен Лују

*Део њариске
библиоџеке
Срејџена Мариџа,
са радним сџолом*

већ језиком у коме су сви они посредовали у једној новој артикулацији... Марићу је више стало да подстакне у читаоцу његову мисао, да га суочи са различитим могућностима, но да се држи своје тезе без поговора...”

Марић се захвалио бираним речима али конвенционално. Деловао је свеже, одморно. Прекорева ме што се не јављам.

*

Био сам у Новом Саду, у Матици српској, чујем да је професор и теоретичар књижевности Светозар Петровић, брат загребачког филозофа Гаје Петровића, рекао о Марићу „да је човјек њемачког образовања, француске културе, енглеског типа мишљења...”

Марић је мени говорио:

„Ја сам сељак, српски сељак... Како си ти, мој сељаче?”

Супруга и ја смо у пролеће 1980. стигли у Париз. Марић се на вечери код њих живо занима за збивања у земљи, шта је ново у књижарама, у књижевности и уметности. Делује питомо, није циничан ни заједљив. Први пут у нашим разговорима помиње смрт:

„Када умрем, добићете моју дисертацију за успомену.”

Пита ме:

„Коме у Југославији да оставим ове моје књиге, моје три библиотеке: овде у Паризу, ону у Прованси и ону у Новом Саду...”

И поново:

„Кад ја умрем...”

Поносан је на своје књиге и слике. Показује ми Роденову скулптуру, Манеову слику, старинска огледала, свећњаке... Васко Попа му је, каже, саветовао да библиотеку, судњег дана, завешта Библиотеци Матице српске, а Милош Стамболић да је поклони Народној библиотеци Србије. Ја сам му предложио да размисли о Ужицу: то је његов завичај... Допала му се та идеја, али још ће размислити. Позива нас да дођемо код њих у Провансу – они крећу за седам дана. А ми смо, међутим, путовали за Бордо...

Кад смо се вратили у земљу, Симон Симоновић, уредник у „Нолиту”, који одржава кореспонденцију са Марићем, показује ми писмо од професора:

„Милош је прави деспот. Он пошто пото хоће да му пишем о Дану шестом и ако зна да ме то не привлачи, а правећи се да не зна да је писање без дубље заинтересованости некултурна работа која ништа вредно не ствара. У Растковом роману има неколико сцена које би могле да уђу и у најстрожу антологију, али – бар за мене – то је у целини незрела ствар, а његова главна тема, размишљања два-три-четири седамнаестогодишњака, нешто потпуно

промашено. Као да је то Растко преписао из свог дневника писаног када је и њему самом било 15-17 година.

Ако Милош жели моју сарадњу са 'Нолитом', ја то желим још много више... Говорио ми је о избору из Жидовог дневника са мојим предговором о Жиду. Исто тако ми немамо преведена избора Валеријевих есеја; исто тако... Ако хоћете, могу вам предложити десет таквих књига..."

Почетком јуна накратко је дошао у Париз – отворио је информативну изложбу о Војводини у Југословенском културном центру, у оквиру манифестације „Војвођански дани” у Француској. Учествовао је на више колоквија у унутрашњости Француске: „Стваралаштво са филозофског стајалишта”, „Филозофија данас”...

На Велику госпојину 1980. пише ми дуго писмо:

„...Нас двоје смо здраво и добро, онако како се то може у нашим годинама, а покојни Андрић, Бог да му душу прости, већ давно и давно ми је рекао када сам га за здравље припитао: 'Марићу, јесте ли икад видели човека *сасвим* здрава после четрдесет и пет година живота? И за смрт нам се ваља полако припремати, а та припрема код неких подуже траје.' Тако и ја. После свих болести које сам преболео, сада помало осећам артритис у коленима, а и много других сличних наговештаја. Nicole ме држи све строже и строже. Осим што лежем, као и обично, од кад се знам, у два сата ноћу, што пушим као и увек и што за ручак и вечеру попијем коју чашу вина, живим под систематском контролом. Што се Nicole тиче, она се још увек вере по брдима као дивокоза, једва је сустижем. То јест, уз брдо још иде, али низ брдо она скакуће, да ја ноге за њом полозим. Али ето, ипак има дана када на њеном лицу назирем, једва, али ипак назирем, каква ће изгледати када постане баба. Што на ме оставља чудан неки дојам пре свега због једног феномена меморије, доста познатог, чини ми се. Наиме, са годинама, што одмаклијим све јаче, време се стињава, сабија се. Детету је дан бескрајан, а оно што му се десило пре две три године, већ митска прошлост. У мојим годинама дан прође за трен ока, а оно што је било пре две, десет-тридесет година као да се јуче збило. И тако ја видим ову исту моју Nicole, сад на прагу бапства, (мада још увек лепа и привлачна, али пак – на прагу бапства) видим је као да је то јуче било, видим је са свим појединостима, у светлости у атмосфери са мирисом тренутка, са штимунгом, у неким нашим сусретима од пре двадесет, па и тридесет година, када је она словила као најлепша и најелегантнија жена Париза, када смо се тек упознавали и кад је све било тек несигурна будућност. Вероватно је да то оно за шта се вели да човек у старости живи од успомена. Само што томе ваља додати да су тад успомене све живље и све свежије, све као од јуче, да се, на тренутке, сав живот сабија у једну фантастич-

но интензивно обојену визију. То јест, можда не сав живот, већ само његови врхунци, оно што је у њему битно...”

Разгледницом, која је стигла са пута по долини Лоаре – ишли су колима, која је Марић „возио пребрзо”, каже Никол – јављају да се поново враћају у своју „пустињу”. Тако је називао кућу у Прованси. Тамо је написао оглед *Архајски човек и мии* као предговор књизи Мирче Елијаде *Светио и ирофано* коју ће 1980. објавити „Замак културе” у Врњачкој Бањи.

*

После скоро годину дана одсуствовања, средином јануара 1981. године Марић се вратио у Нови Сад. Телефоном ми је оставио поруку да му се свечери јавим. Нашао сам га у поноћ – били су у шетњи поред Дунава. Сутра долази на седницу *НИН*-овог жирија за роман године, желео би да се видимо и поразговарамо. Као и обично, нашли смо се у кафани хотела „Москва”.

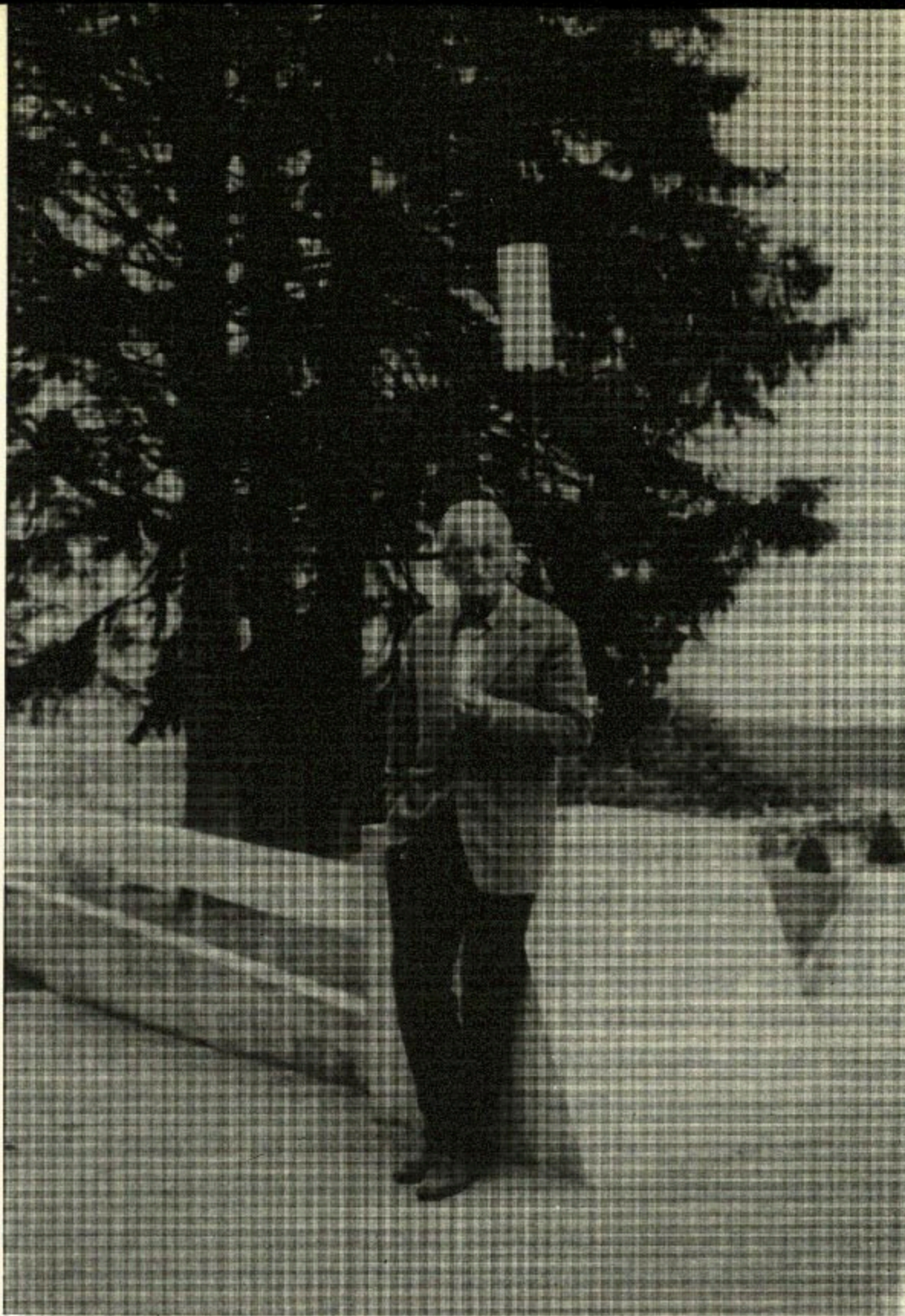
„Шта има ново?” – пита чим смо скинули капуте. „Шта се овде догађа?...”

Показујем му загребачки часопис *Кај* у коме Иван Очак пише о Титу и Крлежи, о њиховим „пријератним сусретима”; у чланку је Титов строго поверљиви извештај о ситуацији у земљи, који је као генерални секретар Комунистичке партије Југославије септембра 1938. године писао у Москви: у поглављу – *Организација ироцки-сџа*, између осталог, стоји:

„У Загребу постоји велики број разних интелектуалаца, као, на примјер, међу писцима и другим професијама, који су, по мом мишљењу, сумњиви у погледу веза с троцкистима. Такви су, на примјер, Богданов, професор Марић, а став познатог књижевника Мирослава Крлеже није јасан...”

„Чуо сам ја за то, али на папиру никад нисам видео моје име... Причали су ми то да ме је Тито имао на зубу...”

Мало су се задржали у Новом Саду – већ почетком марта су се вратили у Париз, а онда – Авињон. Тамо – комфор, увек има струје, добро грејање, а ни напољу није тако хладно па човек може да шета. Овде се, вели, много свакојакџе фукаре намножило међу интелектуалцима. Испратили смо их на аеродром у Сурчину и још читав сат разговарали – он би желео, то је дефинитивно, да своју библиотеку завешта Ужицу, заједно са оним великим храстовим столом и детаљима из његове радне собе; старим гравирама, иконама, цртежима – да би посетилац једног дана имао утисак у каквом је амбијенту он живео и радио. Чини ми се да никад није одлазио тако нерасположен...

На једном колоквију у Француској (1982)

Ни Васко Попа не разуме зашто је Марић тако љут на ову средину. А ја сам, рекао бих, из тог разговора ипак назрео некакав разлог:

„Терам Мишу Стамболића да објавимо његова сабрана дела у пет књига... Штампали смо Гају Петровића, зашто не бисмо и Марића, он то заслужује... А Миша није расположен... Не знам зашто... Молио сам Марића да што пре напише приступну беседу за нашу војвођанску академију... нешто о језику, он то уме, било би занимљиво... Он, пак, на седницама на којима је до сада био, делује одсутно, као да га не интересује баш ништа што то ми у академији радимо...”

У лето 1981. сишли су и на Азурну обалу. Разгледница из Кана:

„Ево ме у гостима, у Кану, код пријатеља. Станујемо у најлуксузнијем крају, званом La California, купамо се на најснобовскијој плажи, званој Lido, и наравно, све нас ту сећа на Бранку. Истина, нисмо се упознали са Cannes by night, чије чари евоцира ова карта, али то је за нас, без Бранке, недоступно. Много срдачних поздрава...”

У септембру дуго писмо:

„Реци мојим Ужичанима да ја не постављам никакве посебне услове, осим, наравно, да слике и књиге не буду у подруму, већ на месту које им одговара и да буду доступне публици за гледање слике, за читање књиге. Библиотека броји око 12.000 свезака, можда и више, ја никад нисам успео да их пребројим. Реци им да су скоро све књиге укоричене у кожни – врло леп – повез и да би врло лепо изгледало да буду по величини поређане у рафове. Постављају се два питања. 1. Каталог: за књиге у Н. Саду би добро било да ми нађу неког студента Ужичанина, који би их пописао, односно пописивао када ја боравим у Новом Саду. За књигу у Француској – а то је већина – полако би се побринула моја жена. 2. Превоз у Ужице свег тог баласта. Ужице би ваљало да се обавезе да ће се оно побринути за тај превоз. Узев у обзир да то иде у сандуке, ту неких нарочитих проблема не би требало да буде.

Све остало би ваљало да буде рутинско. Ти и још двојица-тројица земљака били бисте у комитету – или како се то зове – који би се бринули о извршењу. О свему осталом кад дођем...”

Марић је дошао и крајем октобра заједно смо, мојим колима, пошли за Ужице. Возили смо преко Дивчибара, ручали у кафани „Србија” испод планине, према Мионици. Пре него што ћемо поручити обед, рекао је конобарици да мало сачека, сад ће он... Отишао је у тоалет. Кад се вратио, пре него што ће сести, каже:

„Можемо овде да једемо... Где си ти, млада, научила да овако чисто одржаваш тоалет?”

„У Немачкој...”, каже уредна, отресита средовечна жена. Она је, сазнаћемо касније, десетак година радила у туђини. Марић каже да је живи срам од света са стране, кад виде ту прљавштину у тоалетима, док се пред кућом изувају и боси ходају по собама, да не укаљају тепих или ћилим...

Предвече смо стигли у Ужице, сместили се у тек изграђен хотел, сав од бетона... Домаћини су нам у њему приредили вечеру, а онда смо Никол, Сретен и ја до иза поноћи шетали старим деловима града, по Царини, Ракијској пијаци, Росуљама... Он се присећао прошлости. Сутрадан у 10 сати примио нас је председник

општине Мирко Миловановић, добродушни дугајлија. Марић га пита, још са прага:

„Одакле си ти?”

„Из Луновог Села, професоре...”

„А где ти је то село?”

„Па ту, према Карану...”

„Како према Карану – ја сва та села знам, али такво тамо не постоји... Пре рата сам сваким прошао пешке...”

„Знате, пре рата се то село звало Добродо, а онда је добило име по Луну Миловановићу...”

„А ко је тај Луне?”

„Он је народни херој, иначе мој брат...”

„Побогу, човече, ко вама комунистима даде право да мењате стогодишњу ономастику Србије?”

Председник се зацрвенио, збунио – ја сам упадицом прекинуо то испитивање, које се касније наставило:

„Које си школе завршио...”

На крају пошто смо попили кафу и пошто је утаначен договор о легату – изгледало је да ће све бити добро: председник је обећао да ће Народна библиотека „Едвард Кардељ” прихватити поклон. Марић је одмах плануо:

„Ма какав 'Едвард Кардељ'... Шта то значи? Зашто није Милутин Ускоковић? Какве везе Кардељ има са библиотеком?... Побогу, људи...”

На излазу из зграде Скупштине општине Марић ме хвата под руку, и тихо пита:

„Је ли, да нисам рекао нешто што не треба...?”

Кажем да је све добро... ако нас не похапсе на излазу из зграде... Марић је неколико дана провео на Златибору. Угостила га је Боса Росић, етнолог из Сирогојна, онда Срећко Прљевић, управник хотела „Палисад” на Златибору... У Ужицу је водио занимљиве разговоре са песником Владаном Митровићем. Тог лета су дуго остали у земљи. Крајем новембра 1981. одржао је и приступну беседу у Војвођанској академији наука и уметности – беседио је о језику. Уводну реч о професору Марићу изговорио је академик Богољуб Станковић, угледни математичар, који је био члан САНУ, а сада је председник ВАНУ. Који дан потом Никол и Сретен су отпутовали за Париз.

Непосредно по одласку у *Лейойису Мајице српске* објављен је разговор који је са Марићем водила Радмила Гикић, супруга Светозара Петровића:

„Мени ни свест о блиској смрти много не смета. Уосталом, о њој заиста мисли само стар човек и дечак у пубертету, који

проживљује све животне слутње. Нико здрав без престанка... Волео бих да самртног часа будем и довољно свестан и прибран за такав растанак. 'Лијеп ти је овај свијет', то говори и цела наша народна мудрост, и Краљевић Марко:

Лажив св'јете, мој лијепи цв'јете!
Л'јеп ти бјеше, ја за мало бјеше,
Та за мало, три стотин година!

Марко је у праву. Није смрт најгора, а живот без смрти је незамислив, губи сваку чар. Најгора је краткоћа живота. Таман човек за шездесетак, седамдесет година нешто мало научи, а већ му ваља отићи, још шегрт животни. Најгоре је то што време све брже иде што је човек старији... Са одмаклим годинама дан прође док дланом о длан, а опет у децембру ти се чини да је јануар јуче био. Често посматрам месец кад се помаља на хоризонту. За минут је испловио, за непуна пола сата је високо на небу. Што значи да се ова наша кугла ужасно брзо окреће, окреће се око себе, суноврато кружи око Сунца, са Сунца још брже хрли ко зна куда у васиони, сићушна у њој, грдосијска за мене и моју жену, који седимо и дивимо се природи..."

И онда:

„Жеља је најлепши божји дар. Шта лепше но бити гладан, колико је слађи хлеб и оно уз хлеб после тога. А колико је диван трновити пут жеље за сазнањем! А тек желети жену!... Довољно ми је, кад се пробудим и устанем, да видим како сунце сија, па да се озарим. Или, ако не сја, да ме књига чека..."

Матица српска је објавила први том капиталног Шопенхауеровог дела *Свеи као воља и предсјава*, с немачког превео Сретен Марић.

При крају године је учествовао на састанку Филозофског друштва Универзитета у Лиону и поднео саопштење „Проблем ритма у философији и поезији”.

*

У јануару 1982. Марић је упутио писмо председнику општине у Ужицу, у њему се „захваљује на домаћинском дочеку” и поново потврђује жељу да он и његова супруга оставе Ужицу „оно највредније што имамо – она своје слике, ја своју библиотеку као и неке уметничке предмете”. И његова сестра Лиза би такође поклонила своје слике и основала легат. Предлаже да се за то нађе одговарајућа стара омања зграда, коју би ваљало адаптирати.

Тога пролећа се Лиза разболела – рак дојке. Обављена је и хируршка интервенција, али се њено здравље погоршавало од зрачења.

У понедељак, 3. маја 1982. године Лиза Марић-Крижанић је умрла. Сахрањена је сутрадан у 14 сати на Новом гробљу – сиротињски спровод, свега нас десетак од родбине и пријатеља, она је одредила ко да се позове (није дозволила ни да се вест о смрти објави пре сахране). Десанка Максимовић је на њен сандук последња бацила грудву земље:

„Е, моја Лизо, нека ти је лака земља...”

Сретен није стигао. Звао је телефоном брата Драгослава, звао је и мене, распитивао се шта се и како се све догодило. А Лиза је мислила да у Паризу потражи лека опакој болести... Сретен је дошао почетком јесени, са Никол отишао на њен гроб и положио цвеће. У земљи је остао око месец дана. Седам дана је провео на Златибору, у хотелу „Палисад”, онда је отишао у Субјел. Пред одлазак у Париз срели смо се код Драгана Драгојловића, онде је био и Љубомир Симовић. Нешто раније били смо заједно у антикваријату Матице српске у Кнез Михајловој улици, код Милана Давидовића... Као да је једва чекао да оде што даље од ових крајева и људи.

Редакција *Дела* припрема број посвећен Марићу – то је идеја Јовице Аћина, главног уредника, који професора уважава, а и он о њему има добро мишљење. Као што је симпатисао и Душана Бошковића, библиотекара Студентског културног центра, филозофа по образовању, а Ужичанина пореклом (из Добриње кнеза Милоша). Бошковић је дуго разговарао са Марићем и професор је желео да тај интервју буде објављен у том броју *Дела*.

Био је запажен и разговор који је с њим на Трећем програму Радио Београда водио Зоран Стојановић – на тему „Криза епоха – криза уметности”: проблем метода, методолошка критика, криза уметности, криза епохе, проблем смрти...

Његово расположење се није променило ни у Паризу. Одговарајући на писмо Симону Симоновићу, он то не крије:

„И овде је некако превладала баруштина. Свет је, бар што се политике тиче, апатичан, што се културе тиче, јалов. Но, живот, свакодневни, се ни за длаку није променио, запослени као и незапослени живе исто као и пре, мало су више неспокојни што се будућности тиче, али ресторани, спектакли и остало крцати су као и пре. Не знам да ли је то и код нас, овде је ипак свакодневно што, кад мало пажљивије загледаш, видиш да *epur si muove*, како рече Галилеј...”

Почетком јесени је поново дошао у Нови Сад, отишао у Ужице, Субјел и на Златибор. Неколико лепих дана михољског лета провео је на планини, а када је, вративши се кући, изненада добио температуру, одлучили су да одмах отпутују за Париз.

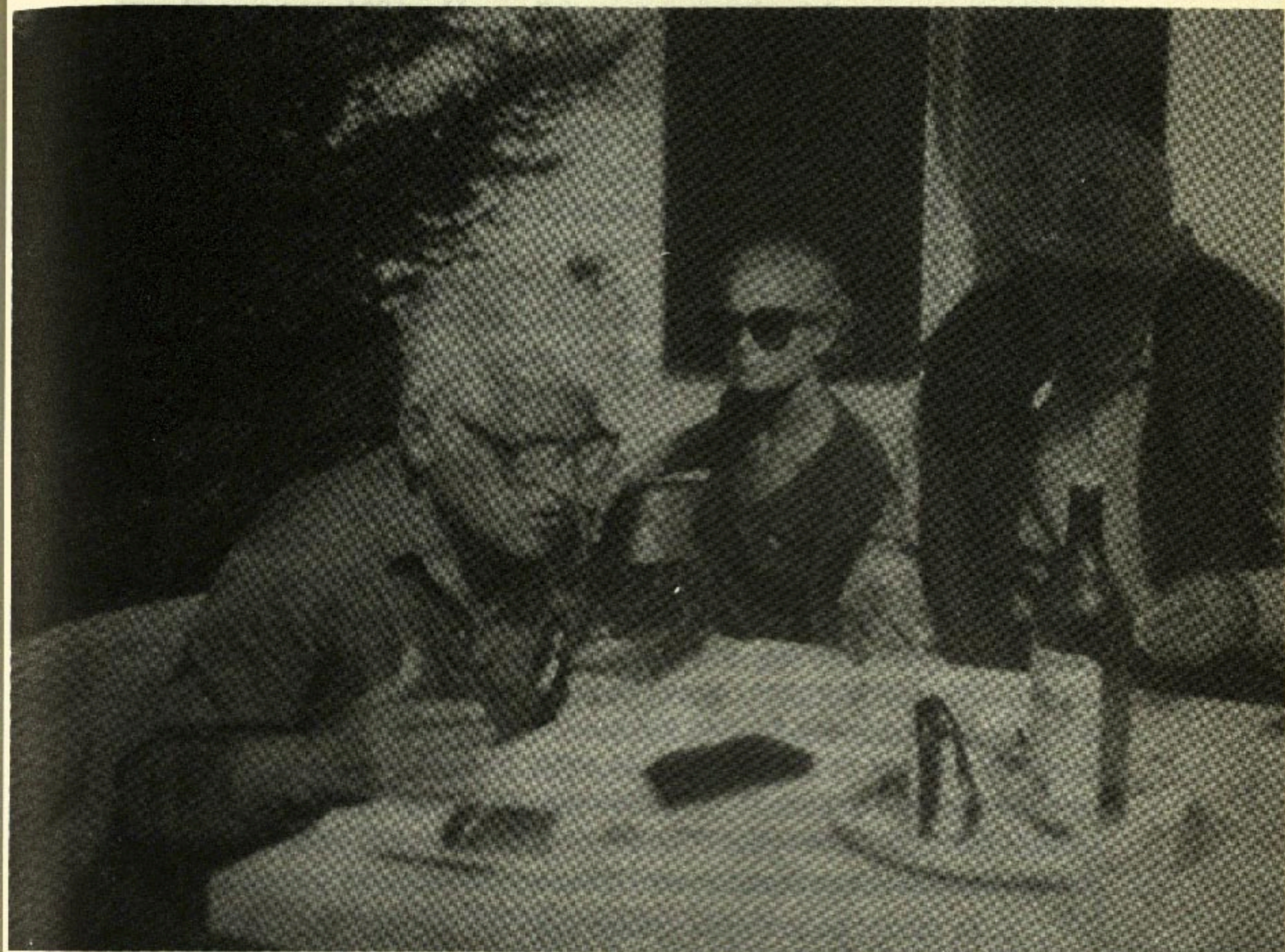
Ударни блок двоброја *Дела* (новембар – децембар 1983) посвећен је Сретену Марићу: Јован Христић о њему пише као о човеку разговора, Светозар Петровић – о читању Сретена Марића, Никола Ковач о Марићевом есеју као синтези свести, Душан Бошковић објављује опширан разговор са њим, Коља Мићевић му посвећује песму, док сам ја сачинио Марићев животопис.

Јован Христић се уреднику Јовици Аћину обраћа епистоларно зато, како вели, што би желео да о Марићу разговара јер сви његови есеји неодољиво подстичу на разговор:

„Волео бих да разговарам са Марићем, али с њим, као и са свим великим писцима разговора, није лако разговарати. У својим есејима, он разговара са многима; када до разговора са њим дође, говори углавном он сам... Марић је, дакле, човек интелектуалне шетње и интелектуалне гозбе...”

Светозар Петровић упозорава да је „феномен Сретена Марића у српској књижевности последњих деценија – једно чудо”:

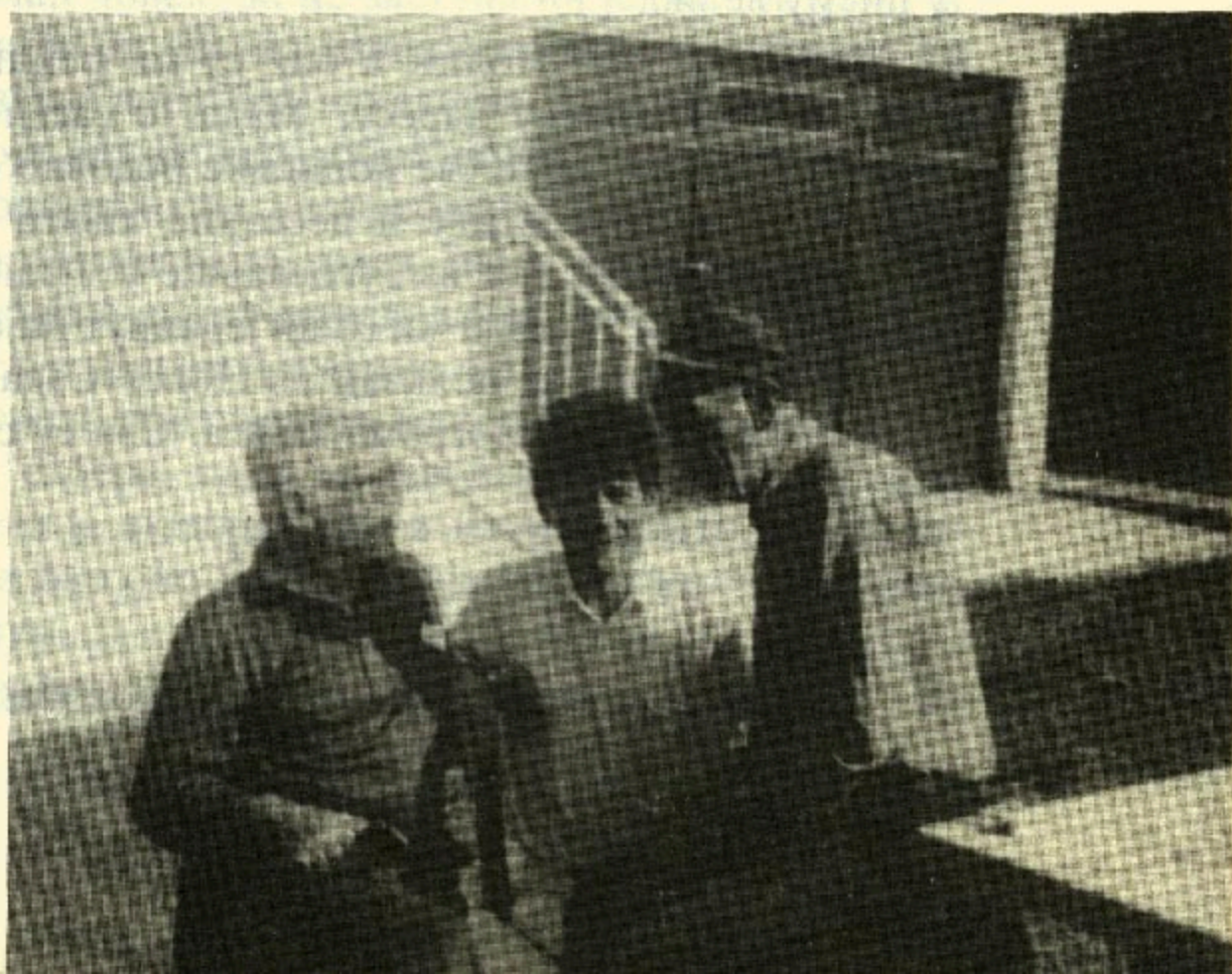
„Писац који је прву књигу на матерњем језику објавио у својој шездесетој години постао је, готово преко ноћи, и остао у овој средини, кроз свих тих двадесетак година, један од најутјецајнијих а непрестано присутних тумача и критичара оних појава и идеја које су управо у тим годинама највише узбуђивале европске интелектуалце. Праћен уздржљивошћу вршњака (које све то одавно већ није занимало) и извјесном недоумицом прве идуће генерације (која је у том тренутку сва већ навелико прописала и о многима од Марићевих тема некако, често и различито, судила), писао је за младе. Тој публици његови списи дугују свакако дио своје свјежине... Тек ће педантно истраживање у будућности показати колико је утјецао на избор и разумијевање питања, тема и књига у главама својих савременика... Његови списи јасно казују које људе из тог свијета идеја воли а које не воли – воли, на примјер, свакако, Унамуна и Башлара, воли више херменеутику старога кова него нову, више, ако мора да бира, Фројда него Јунга, више Леви-Строса него Фукоа... Воли Касирера бар исто толико колико не воли Хајдегера... Марић је човјек темељитог филозофског образовања, свакако један од наших филозофски најобразованијих људи, али је тачно сâм неколико пута истицао да није филозоф; о филозофији и филозофима он ће који пут заправо писати са типичном иритираношћу човјека литературе... Али и по хагиографији Марић је првенствено есејиста...”

Никол и Срејен Марић са Добрицом Ђосићем, на Злајибору

На Злајибору:

Срејен Марић са Добрицом Ђосићем и Свејиславом Басаром (снимио Слободан Гавриловић)

На Бошковићево питање о апсолуту-метафизици-теологији-атеизму, Марић, између осталог, каже:

„Између та четири термина ти стављаш цртице, а не зарезе, што би значило да сматраш да они чине целину, да се на један не може одговорити а да сене узму у обзир и сва три. Слажем се... Дакле, ја сам атеиста. Ни најмање некакав загрижени антиклерикалац. Ја поштујем заиста побожног човека, чак му и завидим, мада ми се гади кад данас видим, бар овде на Западу, толике људе који се задовољавају са једним хипократским 'па ипак има нешто', па онда из тог бледог, малокрвног веровања развијају нимало побожну праксу. Не схватам како се у 'апсолут' може 'релативно' веровати. Ја лично бих волео да сам побожан. Нису људи без разлога измислили богове и Бога, и ништа лепше и дубље осмишљујуће него моћи молити се, разговарати се са једним свемоћним, добрим и праведним Бићем које те разуме, даје ти смер и поуздање. Нису случајно Псалми Давидови једна од најлепших лирика света. Али мени је немогуће схватити тај појам бога. Постоји бог теолога. Ја са уживањем читам неке теологе: Светога Августина, оног страшног Тертулијана, који је рекао *credo quia absurdum*, Дунса Скота, Јакова Бема, па чак и Кинга, али чим дођу до тог појма, сви постају сасвим неуверљиви... За мене је права религија традиционална религија, или традиционалне религије, јер само оне носе миленијумима срицане одговоре на човекова питања...”

Милошу Стамболићу, из Провансе, почетком децембра 1983:

„...Ја никад не добијам књиге које ми 'Нолит' 'шаље'. Случајно сам јуче набасао на писмо које ми је Вава (Јован Христић) послао по повратку из Авињона. Тада смо се, као што знате видели, и ја сам му рекао да ми књиге које су од 'Нолита' биле најављене да су послате већ пре неколико месеци никако не стижу. Ево шта ми он у писму вели:

'Изгрдио сам Нолит, а они су ми рекли да су вам *све* књиге послали на париску адресу.' Мада је сасвим свеједно на коју су адресу послали, мени све пошиљке редовно стижу. Ја већ двадесет година шаљем десетине и десетине књига било из Француске у Југославију, било пак из Југославије у Француску – ове последње на моју адресу. До сада ми се ни једанпут није десило да неки пакет не стигне. Сад пред полазак из Новог Сада послао сам неколико пакета од по пет килограма књига. Сви су стигли.”

*

Марић је човек предговора и поговора.

Почетком 1984. „Нолит” је у сарадњи са Матицом српском и Народном књигом штампао *У израђању за ишчезлим временом* Марсела Пруста са поговором Сретена Марића.

Михаило Лалић у титоградској књижевној ревији *Овдје*:

„У вријеме кад сам писао *Хајку* питао ме наш изврсни есејиста Сретен Марић – шта радим? Испричао сам му радњу романа, на то он рече: Па, о томе је тешко говорити, како ли је тек писати! Искусни критичар осјетио је муку писца... Није ми било лако све те погибије проживјети још неколико пута докле сам их описао...”

Гојко Тешић, уредник *Књижевне речи*, посветио је цео подлистак „Сретену Марићу, данас”. Радмила Гикић и ту објављује разговор у којем Марић каже о српском сељаку:

„За разлику од западног сељака, крутељаста, често и здепаста, са, до Првог светског рата, на ногама дрвеним ципелама које као да су симболизовале његову 'везаност за земљу' (то је феудална јурјидичка формула), мој сељак је био хитар, отресит, лепорек... Мојим у Субјелу ништа није било 'тркнути' пешке до Ужица и вратити се истог дана. Били су то више номади но сељаци у правом смислу. Сећам се још колиба које су за час могле да буду премештене из Субјела на Дивчибаре. Уосталом, цео наш народ се непрестано селио. Свуда 'дошљак'. Црњанскове *Сеобе* носе наслов наше судбине... Селио се мој сељак, и бунио се. Бунио се већ за Немање и Светога Саве, када су ови прегли да земљу чисте од Богумила... Још нико није избројао све наше буне пре Чарнојевића, и после Чарнојевића. А Србија је из буне настала...”

Некадашњи његов асистент Ђорђије Вуковић у свом прилогу *Марићева кавџа*:

„Марић, који иначе не оскудева у самокарактеристикама, спреман да себе иронично одреди, неће се устручавати да каже да је 'еклектик', противуречан човек, да не заступа ни једну доктрину и да нема филозофију коју би ставио изнад осталих, иако их све не изједначава. Такве изјаве нису без лукавства. Код Марића ће се лако наћи ставови који служе као добро полазиште за препирку јер не ограничавају онога ко их употребљава. Међутим, онај ко противуречи на разним странама, ипак нема неограничен број могућности да сам избегне замку опредељења, уколико, наравно, не жели да иступа увек с другим доказима и да се стално преображава. Ко кука због нереди призива ред, макар био и против реда... Па ипак, када се све сабере, када се сви његови огледи заједно размотре, из онога што је експлицитно и из онога што је имплицитно, да се наслутити бар оно чему он највише нагиње: класичне вредности и здрав разум...”

А Мирослав Егерић:

Срејен Марић у Дунавској улици у Новом Саду (снимио Мирко Радојичић)

„Кад помислим на Сретена Марића, на деценије познанства и пријатељства са њим, са оним што ме је за његове речи и размишљања везивало, не могу да заборавим дуге вечери проведене међу књигама у његовој укусној радној соби на Лиману 1 (Фрушкогорска 19) у Новом Саду, када се, са шумором који се сливао са улице и мешао са реченицама изговореним у тој соби, полако, тихо, некако епски умирујуће, уздизао и спуштао Марићев глас, говорећи о Прусту, о Бодлеру, о Камију и Сартру; као да су ту, негде међу нама, и као да од тачности наших речи о њиховим мислима зависи и нешто од нашег живота који је, смртан и вечан, хујао под прозорима... Марић ми се у тим разговорима указивао све више као интелектуалац коме су ствари живота битније од књига, дух истраживања битнији од становишта са којим се полази, мисао о богатству човекове природе битнија од тога у шта се, у који поредак или систем, улива то богатство...”

Јован Делић о сусретима и разговорима с Марићем:

„Прво су ми пријетили сусретом с професором Марићем, а при првом сусрету сам осјетио његов гњев. Питао ме је с ким се виђам и с ким разговарам. А с ким бих се виђао: тек сам био стигао у Нови Сад, сељачки опрезан и неповјерљив; завучем се у свој ћумез и ту нешто читуцкам. Плануо је:

„Такви сте ви млађи! Све нешто један од другога кријете, као да ћете патентирати судбински изум за човечанство, мрзите се и оговарате, а нити шта имате један другом казати, ни написати. Шта вама, уопште, значи реч? Ништа. Човек вреди онолико колико има

шта да каже, а ви сте неми, глувонеми. Ви не осећате струјање идеја: нити шта чујете, нити шта говорите, нити шта пишете. А већ сте матори, схватите!"

То је, дакле, тај марићевски рафал..."

Делић прича и како му је касније, поводом разговора о „књижевном животу” и „свађама”, рекао:

„Чуј, није ми све то најјасније. Једно само знај: с ајкулама се не полемише. Просто, не куца се тамо где су ајкуле. С механизмима се, такође, не полемише. Механизми мељу, то им је 'функција'. А 'структуре' су разне. Poleмиши ти с Платоном.”

У Француској за Матицу српску преводи другу књигу *Свеј као воља и њредсјава* Шопенхауера.

Моли ме да јавим Моми Петронијевићу – брату рано преминулог песника Пауна Петронијевића, који живи и ради у Ужицу (одговоран за културу у општини) – да му припреме коју теглу слатког од шумских јагода, кад дође... Шаљем му Зупанов роман – (бестселер) *Левииан...* У Прованси га, на повратку из Шпаније, посећује песник Љубивоје Ршумовић, с Наташом и синовима. То га је обрадовало – били су у прилици да се наразговарају о много чему – од Златибора, до Субјела, Београда и Новог Сада. Па и о поезији за децу.

У писму од 2. августа 1984:

„Хвала на свим пажњама. Да их не набрајам.

Ршум би и оде. Симпатичан је као ретко ко. Много сам се радовао да га видим овде. Поздрави га!

Хвала на твојој 'Из животописа'. Надам се да штампарске грешке не потичу од тебе. Тим поводом да ти кажем да си ми упропастио најхеројскији ефекат (на публику) мог живота: Ја нисам прешао пешке Албанију са оцем и тетком, већ само са тетком – сестром моје мајке, касније удату за Недељка Дивца.

Ево како је то било. Отац је био постао помоћник команданта заробљеничког логора у Скопљу, и када су заробљеници кренули, кренуо је и он са њима. Све до Крфа. Ми остали, цела фамилија, мајка, сестра и брат а и тетка Коса, којој је тако било двадесет година, кренули смо у бегство од Бугара. Возом, колико се сећам, до Приштине, па до Косовске Митровице. Онда сви пешице до Призрена.

Сећам се језовитих киша, и једног обеда испод пута у некој воденици, где је мајка кувала за нас качамак и у исти мах сушили наше чарапе. Једна дебела, вунена чарапа, ваљда моја, плаве, тамно плаве боје, пала је у качамак и обојила га за трен ока том плавом бојом. Ручали смо плав качамак. У Призрену су мајка и тетка одржале ратни савет и убеђене да Бугари одводе у ропство и дечаке

од 11-12 година, решиле да тетка Коса и ја наставимо пут даље, у нади да ћемо негде путем срести мог ујака, њиховог брата, капетана Раковића, који се, то смо знали, са својом батеријом борио у Црној Гори. Онда смо тетка и ја одржали свој ратни савет и решили да маму са децом не можемо оставити тако... Ја сам се дао на истрагу и пуким случајем сусрео чика Раковића. Био је 'економ', како се то онда звало, т.ј. агроном у Косјерићу, где је организовао диван парк-расадник, а три дана у недељи је обилазио на белом коњићу околна села, са њим момак, који је водио на улару коњића са самаром, натовареним разним калемима воћки и осталим аграрним дивотама. (Данас агроном нема никад времена да оде до села. Заузет је у канцеларији.) Раковић је у међувремену био постао економ краљевих добара, а сад, у рату, економ, или како се то већ звало, Врховне команде српске војске. Он ми је дао, сећам се, џак брашна, неколико килограма шећера, кафе, чоколаде и других ђаконија. Мајка ми је касније причала да им је то спасло живот и омогућило да из Призрена оду у Ужице. Тетка и ја смо кренули сами. Прешли смо – увек пешке и по сметовима снега, Ђаковицу, Пећ (тада сам први пут видео Дечане), онда ударили преко Рожаја. Како је то страшно изгледало – бар на извесним етапама – надам се да то већ и твоја незнаљачка генерација данас бар донекле зна. Прошли смо кроз Андријевицу, ту преноћили... Веле да су следеће ноћи Арнаути извршили покољ избеглица. Но ми смо већ били далеко. Не знам како смо стигли у ондашњу Подгорицу (данас Титоград) и најзад у Скадар. У Скадру сам доживео први пут бомбардовање немачких авиона. Остало ми је у дивној успомени: не чуди се; ево зашто: био сам, с тетком или сам, не сећам се, у Општини скадарској да примим неколико хлебова, када су бомбе почеле да падају. Свак се склонио како је знао – били смо у приземљу... Ја сам стао уза зид између два прозора. Одједном се иза мене приби млада Францускиња, чланица француске мисије. Разговарао сам с њом пре тога француски, па смо се већ упознали. Прибила се уз мене, у неком дугачком капуту, који је раширила, ваљда да што боље заштити не само себе већ и мене. Испод капута је имала лаку хаљину, и како је која бомба експлодирала то се она све више прибијала уза ме. Тако топле облине су на мене, веруј ми, снажно деловале. На жалост, кад се бомбардовање завршило и ми изишли на мали трг где се налазила општина, нашли смо доста лешева, међу њима и лешеве два француска авијатичара. Наиме, људи тада нису знали да авиони бацају бомбе, или нису за то хајали, па су спокојно посматрали како круже изнад нас. Ко је имао пушку, пуцао је на њих. Још једном сам доживео бомбардовање из ваздуха у Сан Ђовани ди Медуа.

Ујака, наравно, нигде нисмо срели; мада из каснијих, послератних разговора, излази да смо чули његове топове, неколико километара удаљене од нашег пута. Нисмо га срели, али нам је, тетки и мени, он ипак спасио живот. Наиме, командант места у Сан Ђовани ди Медуа (ту је било кућа око пристаништа) био је мајор Јеша Дамјановић, командант дивизиона мог ујака. Он нас је једне вечери сместио у француску рибарску лађу која је успела да уплови у пристаниште а да је сумарени аустријски не торпедирају. Кренули смо за Бриндизи ноћу, по ужасној бури, и пуким случајем нетакнути стигли тамо. Колико се сећам за ноћ и дан. И ту ми се десило нешто што вреди испричати. Вечерали смо у пристанишном официрском ресторану. Можеш мислити како је то изгледало нама прегладним. Ја сам пак желео да се 'осигурам' и за будућност, па сам отишао у једну луксузну бакалницу, или како се то пре рата код нас звало, деликатесну радњу, и ту купио чоколаде, урме и смокви. Дobar један пакет. Кад је ваљало платити, извадио сам *српску сјошнарку*. Бакалка, добра једна жена, учинила ми је знак да причекам, и после неколико минута се вратила, извадила из касе сто и једну лиру и пружио ми са њима и мој пакет... Динар је вредио још увек што и суво злато.

Доста за сада Твој...

П.С. Ако икад прештампаваш, молим те да метнеш да су ми и отац и мајка Ужичани: отац из Субјела, мајка са Златибора, испод брда Градине..."

На Преображење, 19. августа – ново писмо, овај пут из Монпељеа:

„Драги мој сељаче,

Надам се да си већ добио моје прво писмо. Ово друго ти пишем у врло неугодном положају, са болничког кревета и са температуром која не престаје већ две пуне недеље. Не изгледа да је нарочито опасно од чега болујем, али је гадно трпети га. У две-три речи: Добио сам некакве температуре. Лекар дошао, утврдио да је нешто вирусно, али није знао шта је. Почео је са антибиотицима за трбух, али после два дана је видео да не иде; прешао је на антибиотике за мокраћни систем, али после два дана је видео да не иде; прешао је на антибиотике за плућа, али после два дана... Онда смо решили да одемо у славну болницу Медицинског факултета у Монпељеу, где смо већ четири дана и ноћи. Ту су ми утврдили да заиста имам некакву малу упалу поребрице, и да је ту и вирус. И ту сам за ова четири дана променио два нова антибиотика, али до сада нема никаква резултата. Послали су ми крв на преглед у разне установе по Француској и веле, кад добију одговоре, то јест за три-четири

дана, онда ће тачно знати који антибиотик да употребе: за два-три дана ћу најзад се отарасити ове муке. Надајмо се!

Пишем ти ово не да се хвалим, већ да јавим Београду у ком сам стању. Није ми још куцнуо последњи час, али не знам колико ће трајати опоравак после три недеље непрестане грознице и гутања гадних, у ствари непотребних лекова.

Ето, толико. А ти, пишеш ли, пишеш хагиографије...

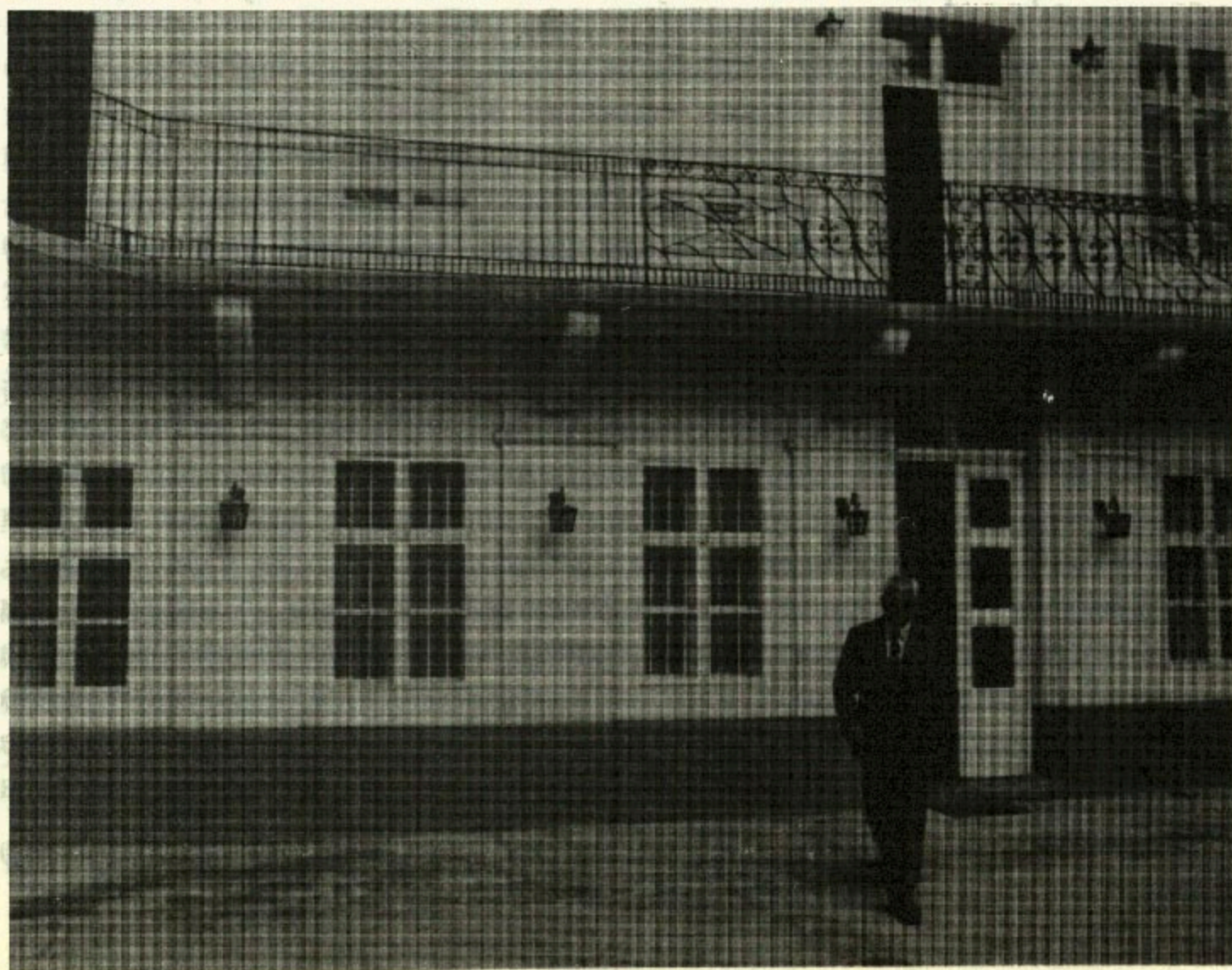
Што ми не пишеш?

Тебе и целу твоју лепу фамилију срдачно поздравља..."

Поред њега је све време његова добра вила – Никол.

Често му телефонира и Драган Драгојловић, песник и секретар Заједнице културе Србије, такође Ужичанин. Наговорио сам га да и њега ангажује око остваривања замисли да своју библиотеку-легат пренесе у Ужице. У Ужицу се, међутим, проблем надовезивао на проблем: где сместити библиотеку? како обезбедити стару зграду (иселити станаре, адаптирати је, наћи погодног библиотекара који зна језике...). Новембра 1984. пише Драгојловићу из Провансе и предлаже да одбор који би руководио том библиотеком чине Драган Драгојловић, Милош Стамболић, Ђорђије Вуковић, Владимир Димитријевић, те његова жена Никол и кћерка Катарина. Тај одбор би његовим легатом управљао и после његове смрти. Ужичани би били обавезни да ураде каталог – један азбучни, други

Срејен Марић у Новом Саду (снимио Мирко Радојичић, 1982)

предметни, библиотека би морала да буде отворена пет дана у недељи... Додаје још и ово:

„Пошто у Косјерићу нема правог гробља, желео бих – као што су ми Ужичани ту већ и предложили – да будем сахрањен на ужичком гробљу. И ја, а касније и жена ми. Види, да ли се то може...”

*

У разговору са Радмилом Гикић, објављеном у нишком часопису *Градина*, Марић говори смирено о свему, и о смрти:

„Мени ни свест о блиској смрти много не смета. Уосталом, о њој заиста мисли само стар човек и дечак у пубертету, који проживљава све животне слутње. Нико здрав без престанка... Волео бих да самртног часа будем и довољно свестан и прибран за такав растанак. 'Лијеп ти је овај свијет', то говори цела наша народна мудрост, и Краљевић Марко...”

Ипак, ближи му је говор о животу:

„Довољно ми је, кад се пробудим и устанем, да видим како сунце сија, па да се озарим. Или, ако не сја, да ме књига чека. Досада о којој говоре песимисти, на немачком се каже *Langweile*, дуго време, а мени је време увек прекратко.

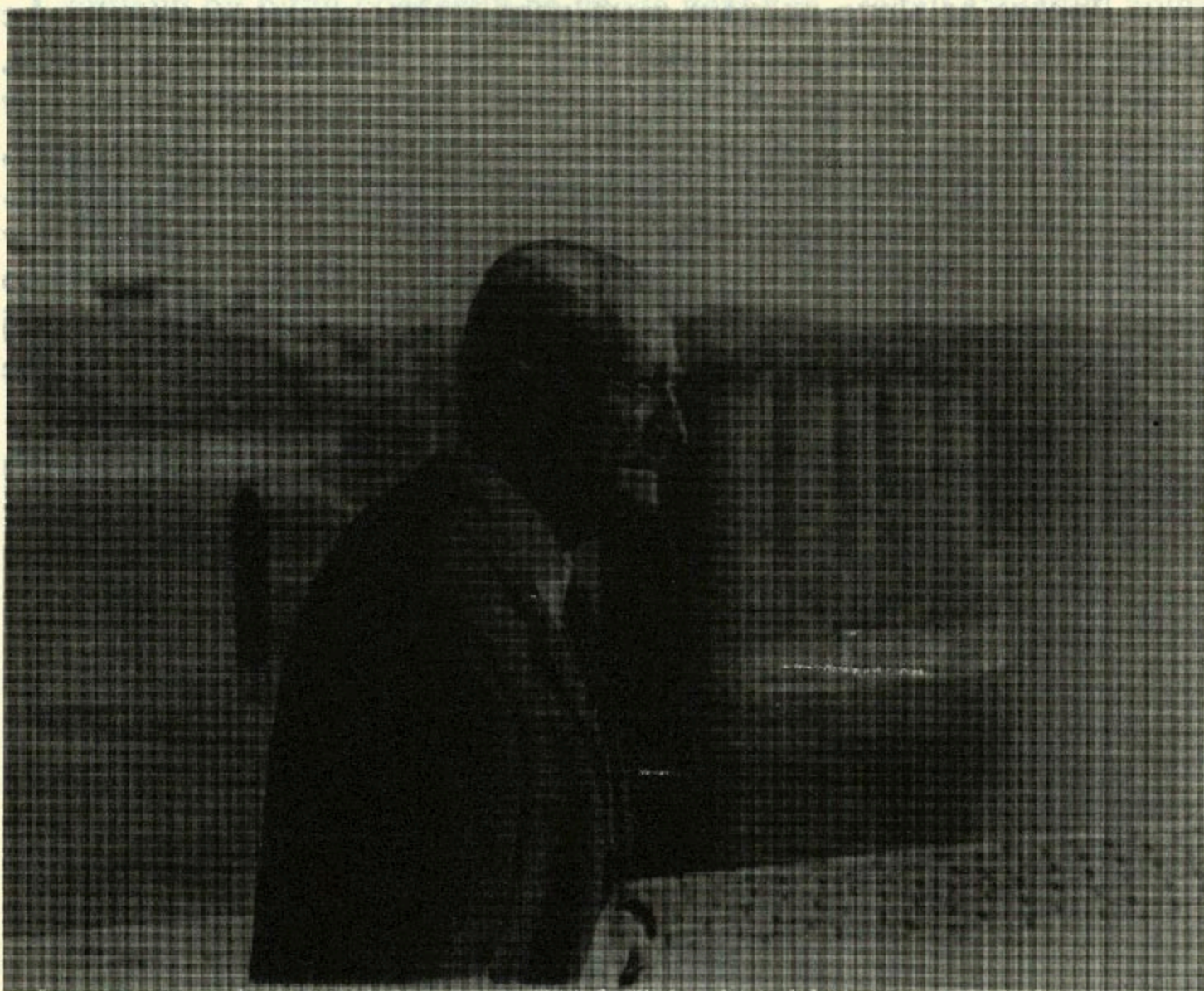
Досада за мене постоји само када мојим временом – што ће рећи мноме – други располаже, када сам у чекаоници код зубара, у возу који се не миче и томе слично... Волим живот, волим ову планету, њене боје и облике, волим жену, радујем се много чему, али ипак... Колико ли сам пута сањао језовите снове из Албаније... Доживео сам две апокалипсе, трећу не желим да доживим. Хоћу само да се надам да ће ми се деца и унуци – ако којим случајем до ње дође – некако живи извући, – и да ће мој народ, први пут у својој историји, знати да буде мудар и да се држи по страни док бура не прође...”

Ужичка општина је почетком 1985 (25. фебруара) одлучила да се прихвата понуда др Сретена Марића да поклони своју библиотеку овоме граду. Мишљење о њој је одборницима предочио Ђорђије Вуковић, истраживач Института за књижевност и уметност у Београду:

„Сретен Марић, гласовити српски есејиста, пензионисани професор новосадског Филозофског факултета и редовни члан Војвођанске академије наука и уметности, Ужичанин, одлучио је да свом родном крају поклони своју пребогату библиотеку... Без икаквог претеривања могло би се рећи да би библиотека, као што је ова Марићева, била оберучке прихваћена и у неком старом

На обали Дунава, код Ново̄ Сада (снимно Мирко Радојичић)

европском универзитетском граду, у Хајделбергу или у Упсали... Та библиотека је, у ствари, као и збирка слика каквог великог колекционара и човека од укуса, нешто што се ствара читавог живота и што се да створити у околностима које нису свакидашње... Страстан и неуморан читалац, радознао колико жив човек може бити и пробирљив као ретко ко, познавалац више дисциплина, од историје књижевности, историје сликарства и историје религија до антропологије и филозофије, вазда склон разговору и препиркама, Сретен Марић је боравио и живео у многим европским градовима и стварао своју библиотеку готово из дана у дан, обилазећи антикварнице, књижаре, дружећи се с многим познатим писцима и научницима и пратећи оно што настаје на многим странама, не заборављајући ни класично наслеђе, оно што дуго стоји и што се увек изнова открива..."

У ужичком часопису *Међај* Јовица Аћин цитира одломак из Марићевог писма – о недавној посети завичајним пределима – Златибору, Дивчибарама, Јеловој Гори:

„Прво би се ходило кроз густе столетне шуме, без сунца; онда би се стали најављивати пропланци; а што бих се више пењао, шуме би ређале, ливаде се шириле, светлости би било све више. На видуку би се још увек оцртавао мрак Торника, црн, непробојан, у ореолу ливада. Иза њега, у даљини, беспућа Тариних прашума. Шта да Вам причам. Ливаде и пропланци су освешћења есејисте, Торник и Тара су тмине метафоричких питања..."

Јовица Аћин тврди да се „у Марићевом писању оно што је лично појављује усред расуђивања од којег се као непходан епистемолошки услов претежно тражило да буде опште, трансиндивидуално”.

Никол и Сретен Марић су у Југославију допутовали авионом 27. септембра 1985. године. Одмах је отишао у Нови Сад. Послао ми је одштампану академску беседу *О језику и језикословљу данас*:

„Радовану, за прастаро, увек чврсто пријатељство и верност..."

Увек су се врло кратко задржали у своме дому. И сада. Писао сам му опширно и писмо послао у Париз. Одговорио ми је 10. новембра 1985:

„Драги мој Радоване,

...Пре свега побегао нисам, већ отишао, кад сам све послове посвршавао. Видео пријатеље Новосађане, видео све пријатеље Београђане; бар оне који су ми дошли у походе. Нећу ваљда ја, под старе дане, да се возикам грозним аутобусима, да походим вас у престоници, који сте сви и те како млађи од мене. А у Ужице, као што знаш, на моју велику жалост – а и ужичку срамоту, бар ове године нисам могао. Док се тамо неке ствари не рашчисте..."

О мојој намери да се један број ужичког часописа *Међај* посвети њему (био сам побројао и сараднике који би осветлили његово дело):

„Тај ваш гест је толико добронамеран, толико пријатељски, да ме је заиста до срца дирнуо. Па бар да ти кажем зашто сам се отпрве нервирао. Твој избор сарадника за тај број *Међаја* је више него одличан, и биће ми *велика част*, збиља велика, не нарочито заслужена част, ако заиста такав *Међај* изиђе. Но ја мислим да о једном писцу, бар док је жив, ваља говорити само у колико се изразио у свом делу, *ваља говорити о делу* а њега оставити на миру. А слутим да ће *неки* од сарадника говорити управо о мојој личности, а не о мом делу, о оном што сам у једном тренутку свог живота радио, а не о оном што сам написао. А знам, ма шта се о томе писало, да ће бити нетачно, или још горе полутачно. Знаш о чему је реч. О такозваним, већ пола века старом 'сукобу на левици', који, у ствари није био ни прави сукоб, а још мање на правој 'левици'. Не да бих ја имао ту шта да кријем. Кад сада ретроспективно мислим о том добу, о тој гужви, видим да само могу бити поносан на став који сам тада имао. У ствари, ја у том свему нисам ни учествовао, али сам се у једном тренутку нашао у сред те гужве; меци су непрестано фијукали око моје главе, мало је фалило да неки почну да циљају право у мене. Данас се о свему томе много пише, у главном сасвим нетачно, или, као што рекох, полутачно, т. јест још горе. Сад ако би се нешто тако 'полутачно' рекло за мене, тешко би ми било да прећутим. Мећутим, ја да одговорим не могу, јер немам никаквих докумената, којима бих своје тврдње поткрепио, а више нема ни живих сведока који би их потврдили. Сви су или изгинули, или већ одавно помрли. У главном су били старији од мене, а и ја сам већ прематор. Мало је ко био упућен у оно што се стварно збивало.

Ето зато сам се нервирао... Ево шта ти обећавам. Првом приликом, *кад ја ојетџ дођем у Нови Сад*, а и раније ако хоћеш, донеси онај апарат – како се зове? – за хватање звука, па ћу ти ја у њега, за две-три вечери, све испричати што знам о том назови сукобу, и о том добу уопште, са дозволом да то, ако ти се чини занимљивим, објавиш *после моје смрти*. Можеш позвати на те вечери и Калезића (др Василије Калезиће, књижевни историчар, написао је више књига о сукобу на тзв. левици уочи Другог светског рата)... Моје дело у том броју могу кудити. То ми не смета ни најмање...”

На крају је од свега што смо били замислили испало нешто „крпица” – изостали су текстови неких на које смо озбиљно рачунали. Као да су се снебивали да сарађују у једној неафирмисаној

провинцијској публикацији. Текст Свете Лукића, на пример, није објављен – „јер није одговарао, јер о Марићу говори на једноставан и присан начин”:

„Изванредан тип.

Пре њега су дошле до мене бајке о њему у верзији Зорана Мишића и Васка Попе, који су увек патили од њега да литераришу односно претерују... На крају у рано лето 1956, ето фамозног Срете Марића у редакцији *Нолиџа*. Усправан, осунчан, мало спечен, жовијалан, брз, шармер, образован, заводник... Делује познато и присно – то је мој неизбрисив утисак. Негује 'народњачку' кокетерију, као и другови мог покојног оца. Укратко – 'лафчина'!...”

(Света Лукић је интегрални текст несуђеног прилога *Међају* објавио у *Полиџици*, после смрти Сретенa Марића.)

Зоран Стојановић му је причинио још једну радост: објавио је код Књижевне заједнице Новог Сада књигу разговора које је Сретен Марић у различитим приликама водио са Драгославом Адамовићем, Љубисавом Андрићем, Јовицом Аћином, Милошем Јевтићем, Зораном Стојановићем, Душаном Бошковићем и Радмилом Гикић. Било је то на почетку 1986. Владимир Копицл у новосадском *Дневнику*:

„Значајна као особен документ испољавања Марићеве зреле мисли – у неким одељцима чак документ његове ауторефлексије – *Разговори* су и књига која плени лепотом, прецизношћу, непорцивом 'разликом' језичког израза свог аутора.”

Миливој Ненин у *Лейоису Маџице српске*: ова књига „открива другачијег Марића: од крви и меса”; чини му се „да би Марићева аутобиографија личила на ову књигу”.

У Ужицу се компликују послови око преузимања Марићеве библиотеке – неке „невидљиве силе” настоје да осујете ту лепу замисао. Драгица Матић, сарадник Историјског архива Ужица (која зна француски језик), пописала је неколико хиљада књига у Француској и Новом Саду. Никол и Сретен су је уважавали као вредног и честитог радника и она је тако уживала њихову потпору.

Марић – Момчилу Петронијевићу, секретару Заједнице културе у Ужицу, у септембру 1986:

„...Разумео сам да си ти учинио све што си могао и хвала ти за то. Али сам у исто време схватио и да је моја замисао за библиотеку у Ужицу сасвим нереална и бесмислена: има пречих послова од тога.

Надам се ипак да ћемо се ускоро видети. Чим дођем у Нови Сад телефонираћу ти.

Много срдачних поздрава свим мојим пријатељима у Ужицу. Теби и твојој симпатичној супрузи посебно...

П.С. Желео бих, ако је могуће да ми вратиш ону *икону на сѝаклу* и гравир-портрет Руђера Бошковића. То су ми драге старе успомене. Икону на дрвету из XVIII века можете задржати. И још: ја сам поништио тестаменат који смо направили у ужичком суду.”

(Марић је иконе и гравир, које помиње, сам донео у Ужице, као језгро будуће донације.)

*

Професор – 16. јануара 1987. из Провансе:

„Драги мој Радоване,

Пре свега извини за рукопис. Овде је такав кијамет да се гори не може ни замислити: десет испод нуле а ветрови све дрвеће поломише, кућа одјекује као да се по њој ђаволи туку. И поред добре електричне пећи, пријатно је само у кревету. Познајем Провансу више од шездесет година, оваквог белаја још нисам видео. Дакле, пишем ти у кревету, на колону, а ти растолкуј рукопис како знаш и умеш.

А сад на битно... За библиотеку сам ја већ одавно знао да неће бити ништа, а право рећи, ја у томе и разумем ужичке руководиоце. Какве би они вајде имали од тога, тим пре што то *ѝрилично и кошѝа*. Што се часописа мени посвећеног тиче, чини ми се да сам ти већ писао шта ја о томе мислим. Ти си имао најбољу вољу, уложио си *мноѝо ѝруда*, али си остао какав си: наиван до зла бога. Како си могао и помислити да би угледни грађани, првокласни интелектуалци, који живе у земљи где је крвава борба за опстанак и за афирмацију, могли трошити своје време и улагати много труда да прочитају и пишу о неком ко им је као личност потпуно индиферентан, од кога се не могу *надаѝи никаквој ѝроѝивуслузи!!* Само си ти могао мислити тако нешто иреално. Мене само чуди зашто су они у Ужицу објавили тако празан број. Наиме, празан за публику, не за мене, јер је мени одлично дошла она Андрићева (Љубисав) библиографија. Хвала ти на њој.

Дакле, још једном: Ти лично немаш ни зашто да се стидиш... Ја лично сам дирнут твојом добром вољом. Од срца ти хвала!... Очекујем да ми се *ѝѝо ѝре* јавиш, да ми даш гласа од себе...

Ми смо релативно добро, колико се може бити под старе дане. Никол се много забавља са унуком која је овде већ скоро месец дана. Ја исто, мада нешто мање. Кад будеш деда видећеш како унучад замарају..”

Из Новог Сада лепа вест: на седници Председништва Друштва књижевника Војводине Сретену Марићу је додељена награда за животно дело (жирију је председавао Александар Тишма). На

годишњем скупу писаца Војводине, 21. фебруара 1987. године, лауреата није било, послао је телеграм:

„Много сте ме обрадовали. Хвала вам. Довиђења у мају.”

О Марићевом делу говорио је Тишма:

„Написао је те књиге јер је на основу прочитаног имао шта да каже: о грчким трагичарима, о Вијону, о Монтењу, о Сервантесу, Толстоју, о Хелдерлину, о Рембоу, Лотреамону, о Раскину, о Сартру, о Башлару, о религији и миту, о смеху и о досади, о егзистенцијализму и структурализму, дакле о фундаменталним појавама старе и савремене књижевности, старог и савременог мишљења. Али је могао и да не напише те књиге, да није био позван и дошао за професора у Нови Сад, где су му издавачи и уредници часописа почели поручивати предговоре и објашњења о писцима које је он у Југославији најбоље, најкомпетентније познавао.

Њему је то и било основно: да их познаје, јер је уживао у њима, као што је, будући хедониста, уживао и у другим, телесним добрима, која је такође са задовољством упознавао.”

Зоран Стојановић је на крају прочитао одломак из свог разговора са Сретеном Марићем. У јесен 1987. Стојановић ће код Књижевне заједнице Новог Сада објавити Марићеву књигу *Огледи II (У истрајању)*. Он је приредио Марићеве текстове публиковане од 1981. до 1986: *О језику и језикословљу данас*, есеј о Ван Гогу и његовим писмима брату, оглед о Прусту, о Шопенхауеру, Веберу...

Марић ми је књигу послао крајем октобра:

„Радовану у сећање на наше разговоре...”

Крајем 1987. поново је у Француској. Зорану Стојановићу 21. децембра:

„Драги Зоране,

Обећах да ти пишем, па, ето, ево одговора. Писмо је увек било посебан књижевни род. Оно се не пише ни као извештај, ни као есеј, у виду приповести. Осим пословних писама, писмо је нешто интимистичко, нека врста мале исповести а без примесе осећаја греха. А данас се свет одвикао од интимизма, од присности. Телефон нам дозвољава да останемо стидљиво затворени у се. Што, на пример, да причам да је овде већ скоро три недеље време невероватно лепо, топло, да сваког јутра, када се пробудим, седам у фотељу крај отвореног прозора, у купаћем костиму, доручкујем и сунчам се, највише три четири сата. Јер више не могу да издржим сунчану силу. И то обећава да траје још дуго, за нас овде је то и важно и пријатно. Али шта се то има да казује Зорану и другима! Бар данас више не.

Но требало је да ти пишем због нечег другог, ипак важног. Наиме, Nicole и ја решили смо да се вратимо у земљу. Nicole, као

што знаш, необично воли и ту нашу земљу, и што је мало чудније, и наше људе. Ја исто тако, бар што се земље тиче. Људе већ мање. Мени они углавном иду на живце, а кад случајно добијем и читам *Полиџику*, радије бих се одселио у Габон или Централну Африку. Али, Француска ми је добродошла. *Превише је*. Оно мало старих добрих пријатеља што овде још имам полако се пресељавају на онај свет. Још живе све ређе, ређе виђам; кад случајно наиђу у Провансу, сврате на дан-два у La Madeleine.

Ја пак у Паризу у последње време ако се задржим у пролазу 4-5 дана, то је све, а то је као што знаш мало времена да неког заиста видиш. Тако је, на пример, Едгар Морен, мој стари и велики пријатељ. Пре шест година боравио је у La Madeleine: јесенас сам га случајно срео у Паризу, и ко зна кад опет. Исто је и са неким другим. Истина, има и неколико млађих, врло интересантних момака, но у мојим годинама мени је тешко интересовати се за њихове проблематике, које су проблематике *данашње Француске*. А ја нисам *данашња Француска*.

У ствари, са мном се дешава што и са сваким емигрантом, мада ја нисам емигрант: сваки пати од носталгије за родном грудом. Мени је данас битније од свих космополитских проблема, оно што се збива тамо код нас, што се збива с тобом, са некима у Београду који су ми драги, у Новом Саду, у Ужицу. Више чезнем за нашим буквама, липама и багремовима, него што уживам у провансалским чемпресима. Мада ужасно негативно, *Полиџика* ме више тангира него *Монд*...

Просто речено, зажелио сам се родног краја, какав је да је – постао. Срећа, Nicole га воли. Дакле, покушаћемо да се тамо вратимо. Ето нас у Н. Саду већ крајем априла. Остаћемо тамо неколико месеци. Да пробамо. Ако успе после нашег повратка из Француске, вратићемо се за стално. Наравно, задржавамо стан у Rue St Louis en l'Île, да бисмо могли, кад нам је воља свратити на дуже или краће у град у коме је Nicole рођена, а ја у њему живео дуже но у икојем другом граду на свету.

...Овде је све тихо, сунчано и лагодно. Nicole је била у Паризу и вратила... Опрости за рукопис. Као и обично, пишем у кревету пред спавање, а свежањ хартије се при писању повија. Крај мог кревета је тацна са житом и чаша вина. Свети Никола је био пре неки дан па је још жита остало. Но чини ми се да је и твоја слава Свети Никола. Али ти ниси паганин као ја, па вероватно не славите..."

У једном разговору „отварајући душу” Зорану Стојановићу – о мемоарима, о биографијама:

„Данас ме више не пасионирају ни књижевна критика, ни философија, ни историја – ако их још читам, читам их уживања ради, по навици страсног читача – данас ме пасионира само једно, нешто што по свој прилици никад неће видети дана, но што ми храни и опседа мисао, истина само као идеја подухвата, никако као остварење... Данас се, најзад, и код нас почело са писањем мемоара, тог најдинамичнијег споменика прошлости једног народа. Писац сакупи потребна му документа, погледа мало и у новине из доба о коме је реч, и тако из једног личног угла осветли неке догађаје. Но, то никако не би била моја накана. Ја нисам одлучујуће суделовао ни у каквим догађајима, а документа о свом животу уопште немам; консултовати старе дневнике не могу, јер их је бомба однела, нових нисам ни писао. Постоји и други један род, те врсте, то је оно што бих назвао аутобиографијом. У свету их има много, доста и славних, код нас знам – не грешим ли? – само две: Доситеј *Живот и њриклъченија* и Протине *Мемоаре*, оба ремек-дела наше књижевности. Али, живот и Доситеја и Проте Матеје толико су симболи целе наше историје да су већ самим тим били смислени, неопходни, кад се ретроспективно гледа. Доситеј, то је наш нагли излазак из средњег века у нову историју света. Прота је епопеја устанка... Они су, и када су писали, остали оно што су били и о чему пишу, ја управо и желим да пишем да бих разјаснио себи своја жива или поспана сећања зато што више у бити нисам оно што сам био – или што ми се чинило некада да јесам... Ја само знам колико сам лутао, не верујем да сам икад имао сасвим јасна циља, а знам да, јасни или нејасни, ниједан од њих о којима сам сањао није досегнут... Можда би на сва ова моја колебања могао боље да одговори мој евентуални биограф, ако би се тако залудан могао наћи. Али, прво и пре свега, моја генерација је без материјала. Опустеле су нам приватне архиве. Моју је бомба однела... Некада се веома много писало писама. Данас их нико не пише. Нико, осим оних који припремају своје будуће биографије, већ сада мисле на будућу публику. А то је кабинетски документ... Оно чему тежим: ко сам ја изван свих чињеница?...”

Зоран Стојановић му предочава да се запажају његова различита схватања биографије, а Марић на то:

„Ја, када пишем, исто као и када говорим, пишем цео. Не сад као, евентуално, стручњак, сад као аматер, сад као занесењак, већ као човек у животу. Отуд и сијасет двосмислености, а често и противречности. Да ме ко запита, рекао бих да је дуван бесмислена, непотребна и врло штетна слабост – палећи цигарету. Тако је и мој однос према писању биографије остао двосмислен... Живот, не свих, али многих великих стваралаца је често пасионантна аванту-

ра, која се одиграва паралелно са делом. А Ван Гогова писма и те како вреде његових слика. Има људи, и међу ствараоцима, чији је живот њихово врхунско дело. То су они најређи, али и најзначајнији... Мене лично пасионирају животи великих уметника и без везе са делом... Велики човек није велики човек само кад седне за писаћи сто... Биографија је, нема сумње, нешто што се у делу не види, што нам можда само мало помаже да дело дубље схватимо..."

Пише ми 5. марта 1988. из Ла Мадлене:

„1) *Атмосфера* о којој ти пишем: Дува ледени мистрал (локална телевизија вели: 120 км на сат), бука је огромна, чини се као да на брегу преко пута пуцају топови. Ја сам у постељи са шалом око врата и пишем ти.

2) Повод овог писма: Већ одавно хоћу да ти се захвалим за књигу. Пре свега за брзину са којом си ми молбу услишио. Хвала!

3) Разлог писма: И поред све жеље да ти захвалим, толико сам се олењео, да можда још дуже не бих прегао на посао, да у вечерашњем разговору између Никол и мене ниси дошао на дневни ред. Ево о чему се ради: Ми ћемо у мају у земљу. Желео бих да лето проведемо негде у брдима. У Субјел нам је немогуће, па смо мислили на твоју викендицу под Торником. Верујем да ви тамо и проводите цело лето. Ми смо клијенти за све месеце од половине јуна до краја октобра. Ако ти викендицу издајеш иначе преко лета, кад ви нисте ту, онда издај мени, ако никад не издајеш позајми ми је. Тачно овако. Дакле молим те, јави ми што пре да ли је ова идеја остварљива и за које месеце. Тачно како ти кажем.

...Што се Ужица и библиотеке тиче, не знам шта да речем. Решио сам да им одмах сада, тј. у априлу предам један део књига (око 4000–5000), они су пристали, али вечно гњаве са припремом зграде. Требало је да све буде готово до краја децембра, сада не знају да ли ће све бити готово до маја. А ја сам тако организовао ствари, да сада књиге или морам да им пошљем или да их стрпам у неку гаражу.

Не знам како је у земљи. С времена на време читам *Полиџику*. По њој бих рекао да се ама баш ништа не мења. За чудо.

Сто пута сам ти рекао: пиши ми, но ти си чини ми се још гори у томе него ја.

Ипак, бар овог пута одговори!...

П.С. Ако с твојом видендицом баш не иде, има ли што друго?"

Наша викендица није била завршена, нешто је било запело с водом, зато су Ужичани професору нашли викенд кућу на Тари.

Домаћини су их водили у манастир Рачу, у Бајину Башту, Перућац, онда у Митровац... Није им се допало на Калуђерским

барама: повремене киша и влага су помутиле њихово расположење, а још више гужва и галама у пансиону.

Са Ужичанима су искрсле нове невоље: они су инсистирали на уговору о поклону библиотеке, а Марић на томе да је реч о легату. На крају је 1. августа 1988. године председнику општине послао оштро писмо – он „диже руке од свега, дефинитивно и неопозиво”:

„Верујте ми, тешка срца... Знам да оквир тим књигама, које сам ја са љубављу прикупљао целог живота, не може бити лепши и њих достојнији...”

Последњих неколико дана у ужичком крају провели су на Боровој глави, на Златибору, у кући Радише Ковачевића. Ту су се осећали пријатно: професор је читао, Никол сликала, а онда би дуго шетали по пропланцима и суватима.

Тако је пропала замисао којој се свим срцем био предао (целе 1989. године је у ствари кубурио са књигама које су већ биле у Ужицу). Напокон је дочекао олакшање: Библиотека Матице српске оберучке је прихватила донацију Никол и Сретена Марића. Миро Вуксановић, управник Библиотеке, у то време је често разговарао са професором Марићем у његовом дому:

„Увек је, у разговорима са гостима, седео испод властитог портрета, уоквиреног и обешеног на зиду, на којем су убедљиво истакнуте мушке црте лица, одлучност и строгост (рад његове супруге Никол)... Радо је, у стану, показивао старе иконе на стаклу, слике његове сестре Лизе и супруге Никол која се редовно, и увек спонтано, одушевљавала професоровим понашањем и казивањима.

Све то, и доста занимљивости још, испуњавало је дом Сретена Марића, али нигде нисам видео да је све било тако покривено књигама, у реду који може само посебна љубав створити... Књиге су у његовој кући добиле главно место, у лепо израђеним дрвеним полицама. Коричио их је у кожу и књиговезачко платно, са исписима у златотиску. Тај посао му је новосадски књиговезац Цоцек радио тридесетак година... Отменост Марићеве библиотеке доказ је отмености његовог духа. Природно је што се бринуо шта ће бити са његовим књигама, овде и у Француској, и што је желео да све за живота утаначи и види како ће бити смештене и коришћене. Поштовао сам ту његову жељу и одмах смо се споразумели, потписали уговор о Донацији Никол и Сретена Марића, преузели књиге из Ужица и Француске...”

Марић је на свој начин уважавао и волео Јовицу Аћина, једног од младих српских есејиста и критичара. Деветог фебруара 1989. пише му из Провансе:

„Драги Јовице,

Ваљда због овдашњих дугих и подмуклих штрајкова твојем писму требало астрономско време да стигне од Београда до La Madeleine, но узев у обзир да и ја трајем ако не астрономски, оно бар археолошки, ипак ме је жива стигло.

И као и сва твоја друга писма и ово ме је заиста обрадовало. Топло ми је око срца када га читам. Мана му је једна да мало говориш о себи, а и нашим приликама, јер ја бих пре свега да о теби слушам. Врлина им је да си ти једини који се бринеш о мени и о мојој глави. Ја осећам да ти је некако стало до мене. То није у нарави мојих дописника. Они питају за савет, а ти би да знаш каква је La Madeleine.

Судећи по твојем писму ти се према мени не понашаш као син према оцу већ, рецимо, као унук према деди. Јер син је, као што од Фројда на овамо сви знамо, према оцу агресиван – као ти у нашим разговорима – али какав је унук према деки то нико није још истраживао. Безброј деце је узрасло крај баке и деде, далеко од оца и мајке, па ипак о томе нико ништа не казује. А оно Фројдово тумачење о Едипу је смешна ствар...

Но ти хоћеш да знаш како изгледа La Madeleine. Ето ти фотографија бр. 1 коју ти шаљем, јесте Nicole-ин пејзаж од пре десетак година на коме је насликана La Madeleine. То је гломазна кућерина, са зидовима од 1 м 50 см у приземљу, скоро 1 метар на првом спрату. Са стране са које је видиш зидана је ко зна када. Има још једну фасаду, коју је за себе сазидао некакав Наполеонов пуковник, Италијан пореклом. Ту су зидови нешто тањи. Најлепше у њој јесте сала са врло великим камином, у коме је ватра од јутра до вечери. Около је шума која припада власнику куће, шума борова и храстова, коју користимо по вољи за грејање. Иза куће полако, врло полако, дижу се падине брда Ventoux, на које се пео Петрарка, док је живео у Авињону, и то је надугачко описао као алпинистички подвиг. Изгледа да је то тада заиста био подвиг, јер, опет, Шатобријан пише како је и он хтео да се успне на Ventoux, али није успео, јер су његови водичи на пола пута одустали, из страха пред непознатим. Како му је да му је, данас је Ventoux, брег са 1.945 метара надморске висине, на који воде три одлична аутомобилска пута. Громадан је и зато не нарочито леп са ове наше стране, али је данас покривен дивним шумама: на стотине хектара кедрова, па онда храстова, па онда борова. Као и свако брдо на овом Западу, у осталом.

Последњи прозор десно на првом спрату на Nicole-ином пејзажу јесте прозор моје собе, која има још један прозор на фасади која се на овом пејзажу не види. Са тог прозора имам поглед на

падине Ventouxа. Са прозора који се види имам поглед на винограде у долини, на борове на брдашцу иза њих, и, ако бацим поглед мало у десно видим у даљини торањ цркве села Crillon. Оно је, теоријски бар, у дну фотографије бр. 2, на којој се, на жалост ништа не види, но она ваља да представља моју ђул-башту. Ако добро загледаш и ја сам ту негде у тој башти.

Фотографија бр. 3 је фотографија балустрада дворишта испред куће. На средини балустрада је делфин који би требало да бљује воду али је тај извор пресахнуо. (Делфин се назире на десној страни слике.) Итд. Има пуно ствари око куће у дворишту. Један извор чисте планинске воде са малим басеном, пуно храстова, борова, трешања, кајсија, малина, две дуге алеје оперважене чемпресима, и др., али немам фотографија. То замисли.

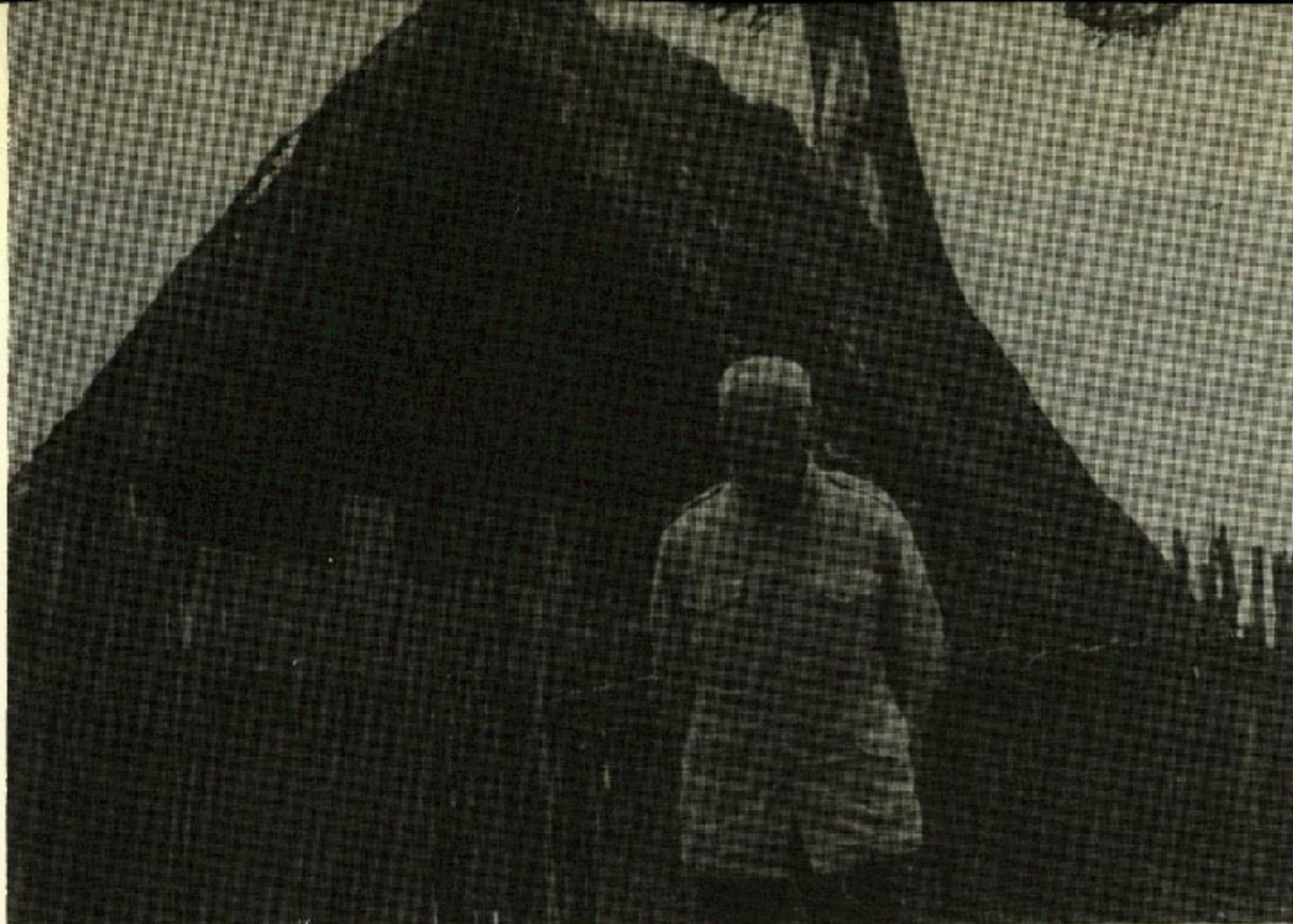
Фотографија бр. 4 показује оно што је за туристе најзанимљивије. Ово је фотографија капеле са профила. Што се види десно од ње је угао наше куће. Капела је, кажу, из 11. века.

Ето то је битно. Живимо сред шуме и винограда. Прве су куће на 5-6 стотина метара од нас. Село на километар и по. Сами смо. По некад се појави неки пријатељ. Остане дан-два, па опет тишина. Nicole слика, ја много читам, шетам се, а време врло брзо пролази.

Ето. Надам се да је овај портрет La Madeleine довољан да мирно сачекаш Мирков (Мирко Радојичић, новосадски песник, есејиста и преводилац) долазак. У осталом, он ће ових дана свратити до нас, па ће имати, кад дође у Београд, што-шта да ти прича.

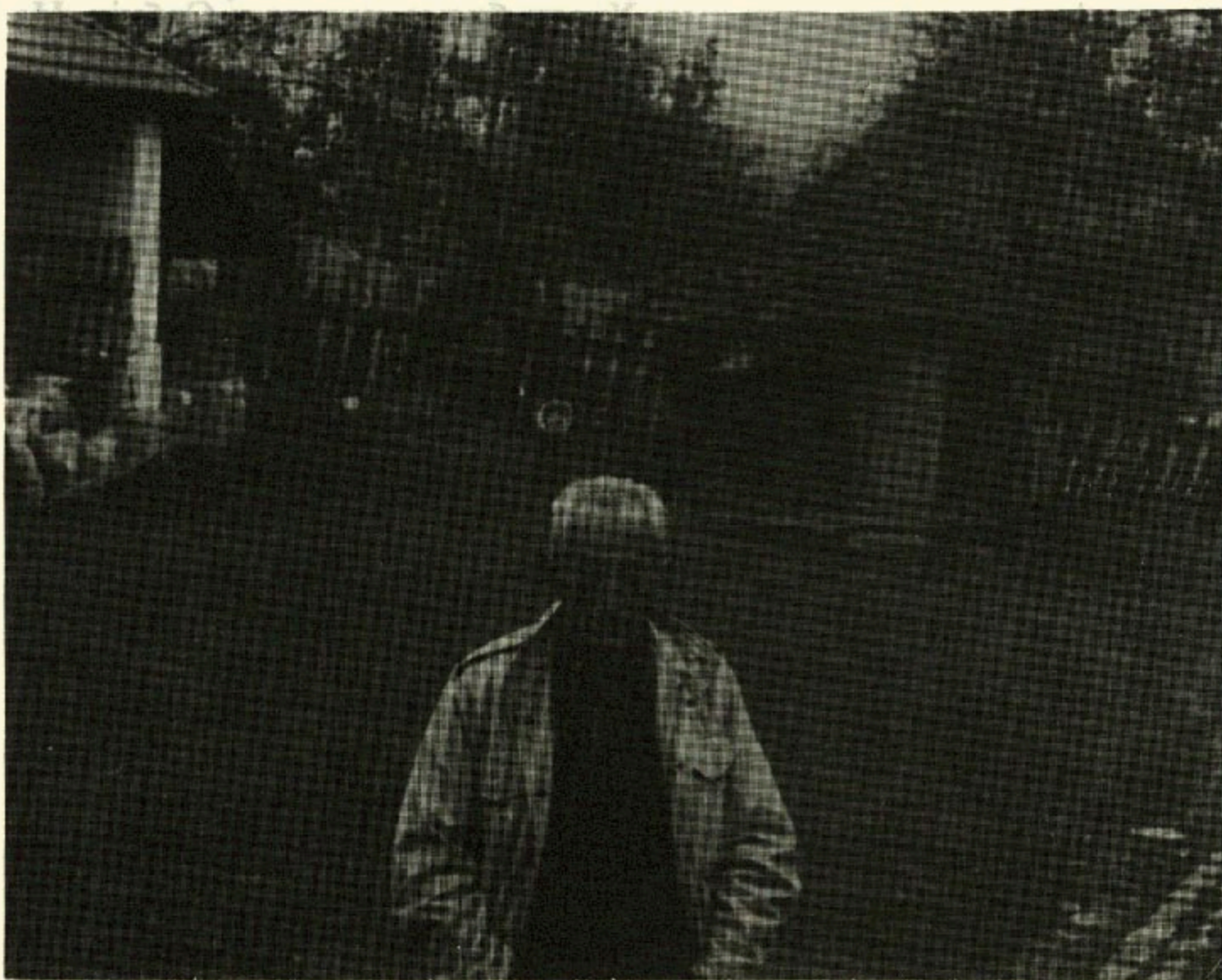
Ове године и време је изузетно лепо. Сунце излази у пуном сјају сваког јутра, кружи небом све до утврђеног тренутка на вече. Онда је бљештав месец, или, кад месеца нема, звезде, крупне, моћне не као у Новом Саду где једва светлуцају. Но у тој апсолутној лепоти времена, које траје, без прекида, већ пуна три месеца, има неке чудне неугодне слутње. Само ми, у овом углу Француске имамо сунчано време. Тихо, без шума, непомичног дрвећа. Свуда другде по Француској је *isto isto* време, али стално са мањом. То је нека врста невиђене зимске суше, извори пресахњују. Осим нашег извора, коме треба много да пресахне, јер истиче негде из дубине Ventouxа, све је друго осушило, потоци су суви, реке уске, у многим крајевима нема воде за пиће. Неко, веле метеоролошко зло слути. Веле да је, за последњих пет година, лето сваке године све топлије, и да ће лето 1989 бити још топлије него оно од 1988. А већ сада се у овој непомичној измаглици градови гуше... Мени се више ничег страшног не може десити, али мислим на децу и унуке. Кад се пробудим, па видим ово бљештаво сунце, кад му није време, смучи ми се. Оно је као што је често негде крајем јула, кад стално греје, па греје, па човек чезне за кишом.

У Субјелу, на падинама Дивчибара

У дворишту рођака Бурића, у Субјелу

осветљати личност и дело живог човека — уривају се у историју и

Чини ми се да је и у Београду слично као и по Француској. Чим добијем *Le Mond*, отварам страницу где је забележено време у свим престоницама Европе. За Београд скоро увек стоји да је облачно... Пишем ти којешта, а све мислим, при том, како пишем аутентичном интелектуалцу и да би ваљало да му говорим о озбиљнијим стварима, али ми, ето, не иде. Касно је. Прошло је два сата. Пишем у кревету и чини ми се да ми је рукопис такав да писмо ни прочитати не можеш. Но свеједно. Главно је да ти пишем.

У осталом, овде нема ничег новог интелектуалног о чему бих да ти јављам, а скоро као да неће ни бити. Не да не би било паметних и солидних дела. Нема горућих проблема. Све је као у природним наукама: зна се више мање тачно о чем се ради, и на томе се и ради, али ће бити потребно више или мање времена да се то реши. Кад имаш 50,5% гласова, ти си на влади, али ни опозицији није лоше због тога. Свак има своја кола, отац своја, мајка своја, деца, кад наврше осамнаесту, своја. Човеку од пера је дозвољено да ама баш свашта каже, а и супротно томе, али то под богом никог не дира. Живот тече мирно даље а и извесна досада са њиме.

И мени и Nicole почиње овде да бива досадно. Лепо нам је где смо, много лепо, али људима око нас је досадно, многи пате од депресије, па се и ми скуњимо. Хтели бисмо натраг у Србију. Не знаш како је када си дуго ван земље, врло дуго. Постаје ти лепа на свој начин. Знамо да је говнава, апсурдна, глупа, преглупо заостала. Па ипак, док је овде апсолутна равнодушност према свему, тамо ериг si тиове: Бар одавде тако изгледа. У сваком случају с нестрпљењем очекујемо пролеће и ето нас тамо. Надамо се да ћете и вас двоје, поред свих скуповања, свечаности, састанака и фестивала, који као да су данас обавезни за све наше угледне а и неугледне интелектуалце, ипак стићи, више но лане, да свратите и до нас..."

У пролеће су допутовали у Нови Сад, навратили у Београд, видели се са најближим пријатељима и онда, након два месеца – опет у Провансу.

Почетком септембра су поново дошли у Србију. Неколико дана су се одмарали у своме дому у Новом Саду, а онда – на Златибор, на Партизанске воде. Овде ће се, 25. септембра 1989, после седамнаест година срести стари пријатељи: Сретен Марић и Добрица Ђосић... До сусрета је дошло захваљујући, пре свих, Слободану Гавриловићу и Мирославу Егерићу. Разговарали су о свему, а највише о комунизму, власти, револуцији, предстојећим превременим изборима... Ужичанин Светислав Басара разговарао је с двојицом писаца за часопис *Међај*. На његово питање о западној цивилизацији, Марић је одговорио:

„Те западне цивилизације, уколико их уопште можемо тако назвати, имају у себи веома много општељудских вредности које нама нису никада биле стране. Читајте нашу народну поезију. Она је мучна, груба, писана од хајдука, што и Вук мало крије. Али колико је у њој хуманости, и то какве хуманости. Узмите, даље, наш деветнаести век, један фантастичан век. Шта су људи за то кратко време направили, у једној земљи у којој је било пет писмених. Ми смо у тој 'ужој Србији' успели да, за сто година, од 1804. до 1903, током једног века, изградимо врло културну државу. Добрице, по мом мишљењу, Србија је већ под краљем Миланом, а посебно после, од 1903. до 1912, била демократизована, правно организована држава на Балкану...”

Добрица Ћосић:

„Моје сазнање српске историје деветнаестог века нешто је другачије. Ја мислим да је наш народ имао велике научнике, велике писце и велике интелектуалце, као ретко који народ. Српску националну идеологију нису формирале политичке странке, него уметници, писци, научници. Именоваћу само двојицу: један се зове Његош, који је дао етичку основу националној идеологији, други је био Цвијић, који јој је именовао етнопсихолошка и антрополошка својства.

Бојим се да је у вашој генерацији завладала извесна депресија, што ја разумем, особито депресија која може да настане у Ужицу, а у којој сте ви стасали као писац...”

Марић за своју генерацију каже да „нико више није жив”, па ипак:

„Прва предност моје генерације је у томе што је била доста културна. Узми, рецимо, сликаре, писце, ево Растко Петровић је био светски образован човек, Тоша Манојловић светски образован. Црњански је знао неколико језика, Иво Андрић исто тако, итд. То је била образована генерација. Ова данас – не бих то рекао. Не познајем довољно ту генерацију. Не знам шта су и какви су наши инжењери, наши лекари. Они сами се много жале...”

Тих дана је његова омиљена разговорна тема била породица, идеална српска породица, каква је била његова у младости: припадници четири различите партије складно су живели у једној кући! Залагао се за толеранцију, против искључивости, за дијалог... Узрујавале су га приче о Хајдегеру – нема спорења о чињеницама, а оне јасно говоре о фашизму великог немачког филозофа...

У Ужицу је најрадије разговарао са социологом Слободаном Гавриловићем, младим и радозналим човеком: он ће истражити и осветлити личност и дело Живојина Павловића, писца уочи Другог

светског рата забрањене књиге *Комунистички шермидор* – о злочинима Стаљиновог режима у Русији.

Ceci est mon testament.

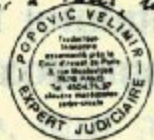
*Je lègue à ma femme Nicole Marić
Néerlandaise trois mes livres néerlandais et allemands,
compus ma bibliothèque, dont elle dispose à sa
volonté.*

*Cependant, en ce qui concerne mon appartement
à Novi Sad, 18 Trnavorovska ulica, je le lègue
en usufruct seulement et j'en lègue la propriété
à ma fille Catherine.*

*Je désire être enterré à Yvresse-sur-Croix
dans le cimetière du village dans le tombeau commun à
ma femme et moi de notre religion catholique.*

Fait à Paris le 25 mars 1992

Marić

Тестираменџ
Срејена
Марића

*

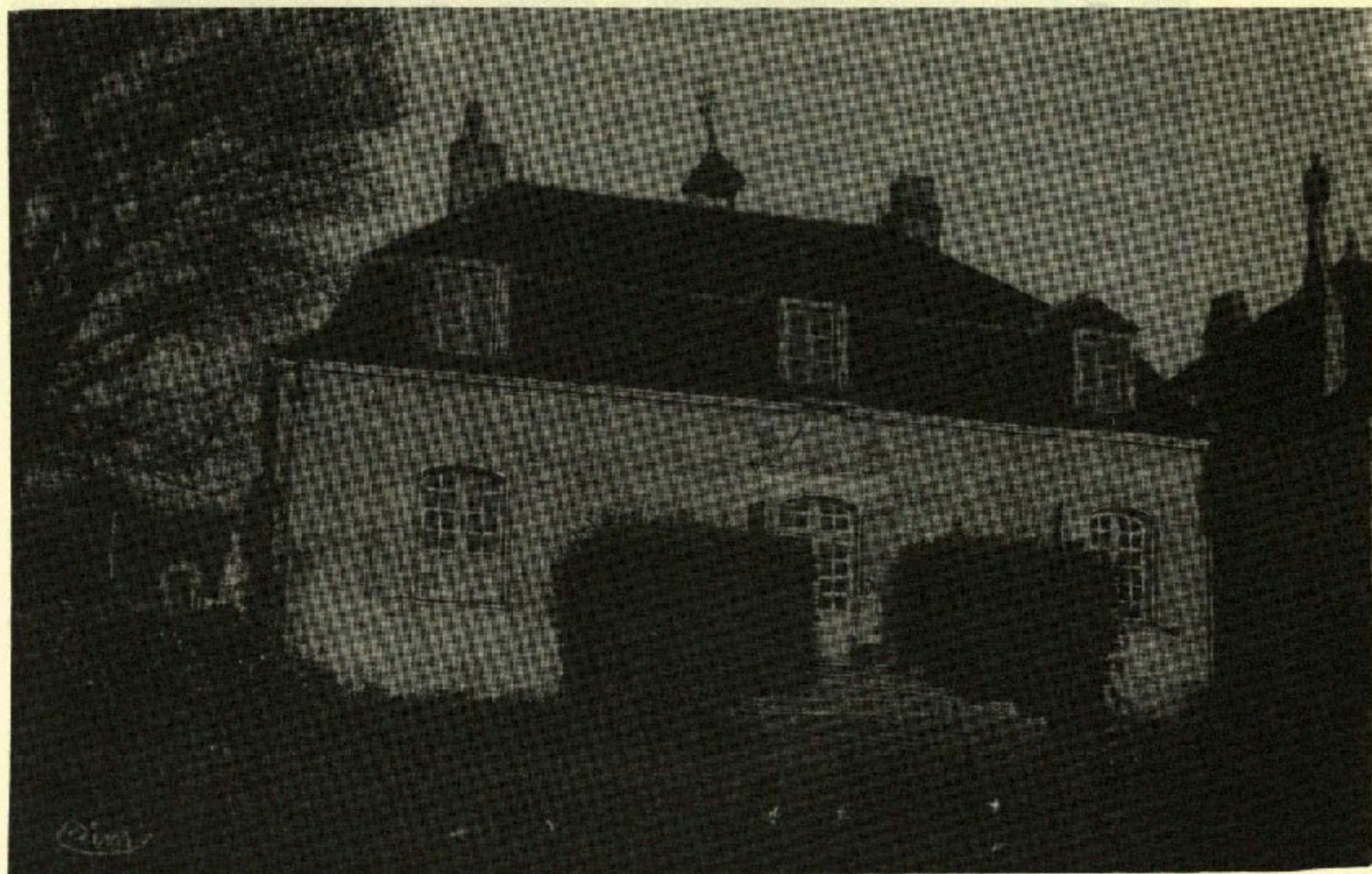
Никол Марић-Хевиленд и Сретен Марић су 12. децембра 1989. године закључили уговор о донацији са Библиотеком Матице српске:

„Све књиге Донатора биће смештене у посебним просторијама, имаће посебне регистре, као и посебно стручно особље које ће искључиво, или поред осталих послова, водити рачуна о чувању књига, њиховој манипулацији и одржавању, а све у складу са прописима у библиотекарству.”

Уговором је предвиђено да Библиотека штампа каталог До-нације. У име Библиотеке Матице српске обавезе је преузео управник Миро Вуксановић.

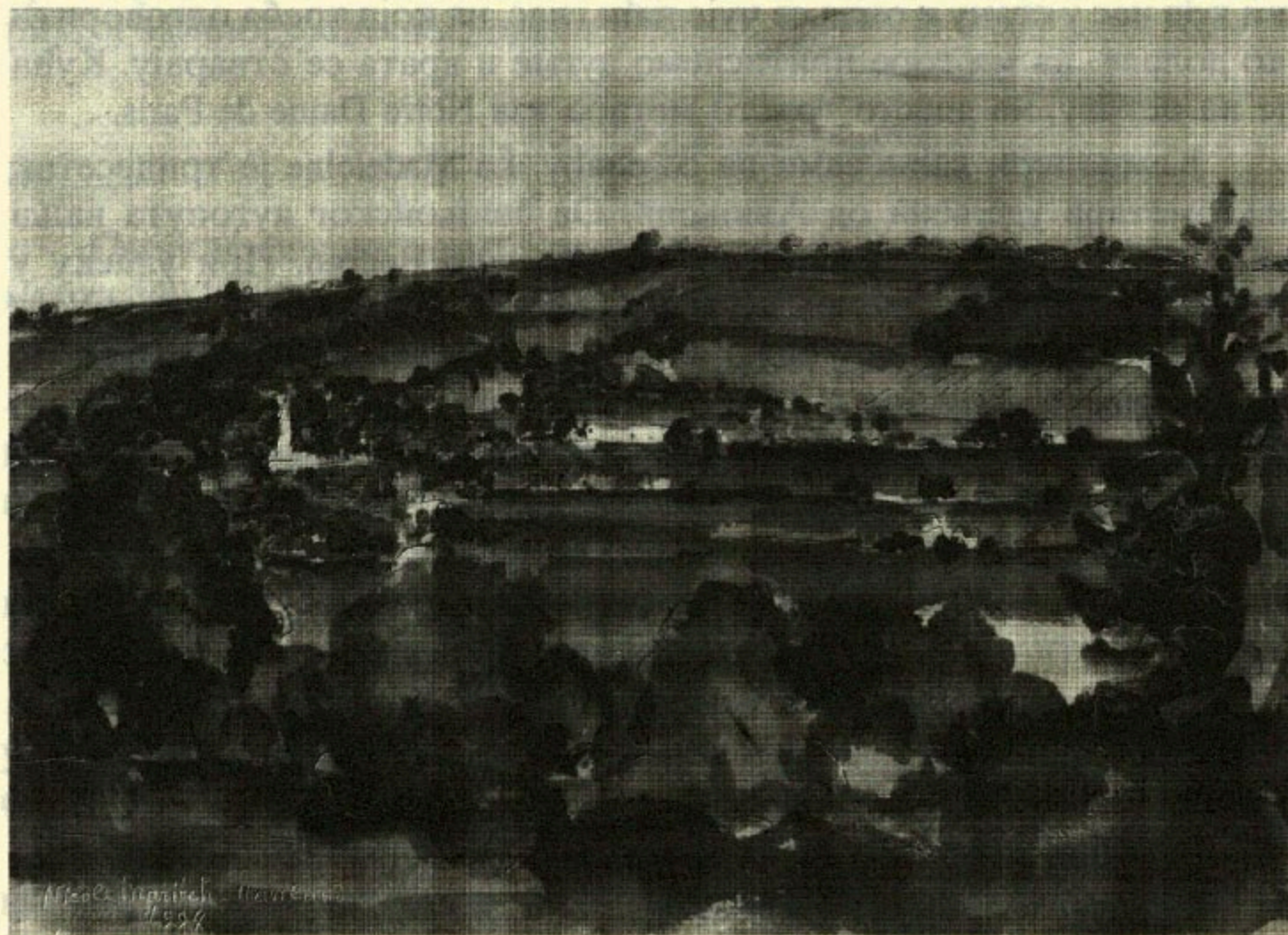
Марићу је веома стало да се и оне његове књиге које су још у Француској пренесу у Нови Сад и да на тај начин види заматак свога легата. Из Провансе 12. марта 1990. године опширно пише Вуксановићу – обраћајући му се са – „Драги колега”:

„Велим колега, мада то по струци нисмо. Ја сам (...) већ одавно без икакве струке: пензионер. Велим то по нашој истој пасији: пасији за књигом.

Кућа у Турени, последњи дом Срејена Марића

Никол Марић-Хевиленд: Турен (акварел)

1894

Никол Марић-Хевиленд: Турен (акварел)

Дакле, да одмах о књизи отпочнемо. Ево мог плана: Ми ћемо за Париз *првог априла*. Добро би било да Љубица (Бошковић, библиотекар Библиотеке Матице српске) *(или неко други, кога ви одредите)* буде у Паризу *другог априла*. Ту би сређивала књиге, то јест коширала на списку који ја имам све које преузима, и паковала их у картонске кутије. Из Париза бисмо онда сви кренули за La Madeleine. Пошто не видим никакве могућности да се наш камион смести у улици где сам у Паризу, то смо решили следеће. Ја ћу, *о свом трошку* дати да једно транспортно предузеће пребаци спаковане књиге у La Madeleine... Узев у обзир да овде у Француској ускршњи празници почињу већ 12 априла, *наш* камион би требало да буде у La Madeleine *16 априла*, а онда би 17 априла и камион и Љубица и моја жена отишли код авињонских цариника на преглед робе и за дозволу изласка из Француске. Одатле би камион право за Нови Сад... Измерио сам само дужину колико оне (књиге) износе на полицама. По мојој, апроксимативној, мери дужина књига пореданих на полицама износила би негде око 65 до 72 метра, не знам тачно. Можда више..."

Марић даје детаљна упутства о адреси и згради у којој станује:

„...Да се уђе прво отворити врата са улице; она се отварају када се окрене алка на вратима. Та врата нису никад закључана. Закључана су врата на крају улазног ходника. Да се отворе ваља притиснути на дугме испод којег стоји име Magic-Naviland, то зазвони код нас у стану и онда се чује наш глас, на који треба одговорити ко долази, па ми горе притиснемо дугме и врата се отварају. Кућа је на острву, на двесто тристо метара иза Notre Dame de Paris.

Камионери ваља сами да се снађу. La Madeleine је тридесетак километара удаљена од Авињона. Од авињонског аутопута ваља скренути за град Carpentras, одатле за село Bedoin. При уласку у Bedoin пут скреће за 90 степени у десно. Ту ће они видети телефонску станицу. Нека нам телефонирају па ће Никол и Љубица за десет минута стићи до њих.

...Иначе код нас ничег новог. Лепше зиме не памтим. Ми смо на надморској висини од 400 метара, иза нас брег од 2000. Ваздух не може чистији. Саобраћаја нема. Много сам читао и размишљао. Но *кога би* мисли неког са почетка овог столећа могле данас интересовати.

Јавите се. Да вам чујем реч и да сазнам шта мислите о свему што се код нас збива. Одавде се нема утисак да се нешто нарочито мења. Но Бог ће знати..."

И напомиње: библиотекарка треба да понесе писаћу машину, да би се „откуцале разне хартије за царину”, јер он „машину нема”, а и „не може се изнајмити”.

Миру Вуксановићу се поново јавља 18. марта 1990:

„Ево допуне писму које сам послао пре неколико дана: Никол је била у Авињону код цариника. Срећом је набасала на свог познаника од лане, са којим се скоро спријатељила, јер имају неке заједничке познанике, па је све удешено без великих формалности. Све је у реду... Рандеву на царини је 17 април... А, да! Рачунајте да ћете из библиотеке у Н.Саду добити још 10-12 метара књига. И то је све...”

Књиге Сретена Марића стигле су у Нови Сад, у Библиотеку Матице српске 1990. године. Марић библиотекара Библиотеке Матице српске Драгицу Мијовић обавештава да књиге – до којих му је посебно стало а које је повезао ластишем – „смести на страну”: када дође у Нови Сад, однеће их књиговесцу да их повеже, јер „овакве какве су не могу у библиотеку”:

„То су, колико се сећам, све романи Анатола Франса. У два посебна пакета добићеш неколико свезака драмских дела Виктора Ига. Споји их... Шта се збива у Н.Саду? Шта у Матици? Из француских новина читам да се узајамно разоружавамо. Пиши ми једно опширно писмо о свему што се код нас збива. Овдашње новине о нама много не пишу... Овде је добро зими. Има ли снега код нас?”

У лето 1991. године у Београду је у 84. години умро Сретенов брат Драгослав, пензионисани правни саветник Савезног секретаријата за иностране послове.

*

Своју последњу вољу Сретен Марић је сачинио у Паризу 25. марта 1992. године, у 89. години:

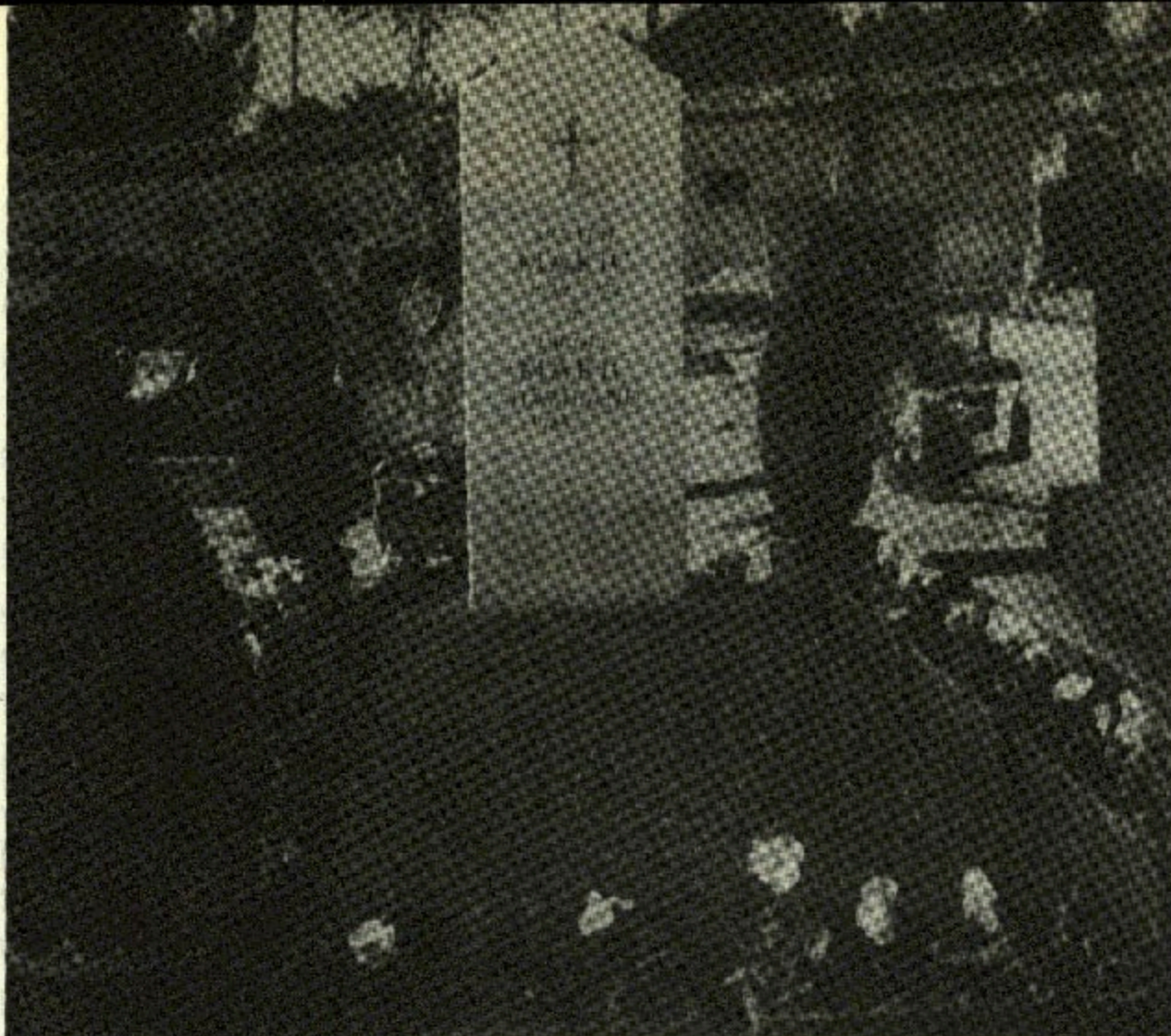
„Ово је мој тестамент.

Овим завештавам мојој жени Никол Марић-Хевиленд сва моја покретна и непокретна добра, рачунајући ту и моју библиотеку, с којима ће она располагати по својој вољи.

Међутим, што се тиче мог стана у Новом Саду, ул. Фрушкогорска бр. 19, ја јој завештавам само плодоуживање док својину завештавам мојој кћери Катарини.

Желим да будем сахрањен у Изер сир Крез, у сеоском гробљу у заједничкој гробници мене и моје жене, и то без икаквог верског обреда.”

(Судски вештак при Апелационом суду у Паризу био је Велимир Поповић, преводилац *Сеоба* Милоша Црњанског на француски језик.)

Гроб Срејшена Марића у Турени

Крајем јуна 1992. године, једног јутра по повратку из Бретање, где су Никол и Сретен били на одмору, занемогао је – почетак парализе леве стране. Након неколико дана у болници, где су обављена неопходна испитивања и предузето лечење, лекари нису били песимисти – могао је да говори и да чита...

Лекари су предвиђали да ће, након неопходних рехабилитационих вежби, за два-три месеца моћи да хода. Тако су рекли и Никол. У Паризу је имао најбољу лекарску негу и доброг физиотерапеута који је свакога дана долазио кући да га масира. Вежбе и масажа су брзо дали резултате – већ у августу је са штапом ходао по соби.

На препоруку лекара, у септембру су Никол, кћерка Катарина и Сретен кренули на село, на опоравак. Комфорним „мерцедесом” су путовали до Турене, око три сата, по лепом времену. Сретен је био задовољан, али га је пут ипак заморио.

Све је слутило на добро – он се лепо осећао у пространој кући. Волео је да седи испод тремоа одакле су пуцали видици – читао је новине, доручковао или посматрао залазак сунца... Тако је било осам дана, а онда је, изненадно, почео да лоше спава, замарало га је ходање... Никол је даноноћно бдела. Приметила је да није реаговао на букет свежег цвећа који је донела... Сутрадан, 24. септембра, у петак, доручковао је у сенци великог сунцобрана, испред куће. Потом је читао своје новине, вратио се у своју собу,

у кревет. Разговарао је са Никол о свему – кући, животу, свету... Био је мало носталгичан, узнемирен... Тражио је кафу... Никол му је читала *Свејшога Пејра* од Ренана... Добро је вечерао, али у току ноћи му је опет било лоше... Ујутру је спавао; око два сата по подне затражио је ручак; и то на тераси: ђуфте и јагоде са црним вином из Шинона... По подне му је позлило: болови у стомаку; лекари у болници у Шателеру констатовали су аномалије у срчаном ритму... Никол је сутрадан позвала Катарину, која је убрзо стигла. Њих две су са њим провеле цело вече. Повремено су разговарали. У неко доба се на апаратима на које је био прикопчан видело како његово срце слаби... Одлазио је полако, без патње.

Између поноћи и пола један, између суботе и недеље 27. септембра 1992. године, Сретен Марић је издахнуо у болници у Турени.

Пренет је у свој кревет, у своју собу, обасут цвећем које је волео. Сахрањен је 29. септембра на сеоском гробљу. Испратили су га само најближи. Над још отвореним гробом, његов зет је прочитао једну песму из косовског циклуса...

На гробљу у Изер сир Крез, на годишњицу смрти, Никол је своје мужу подигла споменик-крајпуташ, исти онакав какав је он подигао своје оцу у Субјелу.

Љубислава Андрић и његове дачне белешке, дневна штампа и други

Грађа садржи 322 библиографске јединице штељене у четини група, а то књиге (деца) обрађена као списак, (убавицама) прилози (разови и разговори) већном обрађеним (серијалним публикацијма и дневној штампи) као и протисци (серијално) и преводи (с француског, енглеског и немачког језика и Марић као приређивач) и литература (текстови о Сретену Марићу). Све библиографске јединице обрађене су по униформном плану према групи јединице су обрађене хронолошки док литература иде алфавитним редом. Текстови истог аутора обрађени су хронолошки.

Изучавајући десетогодишњи превод на француски (режисер Дунида Марић) због доступности исто тако и друге материјале (серијално) и радове обрађене ван наше земље.

Књиге

1. Histoire du mouvement social sous le second empire. Paris, Rousseau et Cie, 1930. – 275 str. – 25 cm.

Dozitorska disertacija

НАПОМЕНА АУТОРА

Захвалан сам госпођи Никол Марић на свесрдној помоћи и подршци приликом писања ове књиге; исто тако и Љубисаву Андрићу, Јовици Аћину, Симону Симоновићу, Милошу Стамболићу, Зорану Стојановићу и другима који су ми уступили Марићеве епистоле.

Такође сам захвалан арх. Олги Дивац, Добрици Ћосићу, Живораду Стојковићу, Ђорђију Вуковићу и Слободану Гавриловићу - на драгоценим разговорима о дружењу са Сретеном Марићем.

Користио сам, између осталог, грађу која се чува у Архиву Југославије, Архиву Србије, Дипломатском архиву ССИП-а, Архиву СКЗ и Задужбини Иве Андрића.

Р. П.

Крајем јуна 1992. године, једног јутра по повратку из Бретање, где су Никол и Сретен били на одмору, забележио је почетак парализе леве стране. Након неколико дана у болници где су обављена неопходна испитивања и прелиминарно лечење, лекари нису били сигурни - могао је да избори и десну страну.

Лекари су предвиђали да ће, након неопходних рехабилитационих вежби, за два-три месеца моћи да хода. Тако су рекли и Никол. У Паризу је имао најбољу лекарску негу и доброг физиотерапеута који је свакога дана долазио кући да га масира. Вежбе и масажа су брзо дали резултате - већ у августу је са штаном ходао по соби.

На препоруку лекари, у септембру су Никол, кћерка Катарина и Сретен кренули на село, на ошвацкак "Комфортном мерцедесом" су путовали до Тулона; око три сата, по неком времењу Сретен је био задовољан, али га је пут ипак заморио.

Све је шло на добро - он се лепо осећао у пространијој кући. Волео је да седи испод терасама одакле су гледали видик - читао је новине, поручивао или посматрао залазак сунца. Тако је било осам дана, а онда је, изненадно, почео да лоше спава, замарало га је ходање. Никол је дановођио блела. Приметила је да није разговарала о буџет свежих цвећа који је довела. Сузрадан, 24. септембра, у некак поручивању је у сени великог сунцобрана, испред куће. Потом је читао своје новине, вратио се у своју собу.

ГРАЂА ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ СРЕТЕНА МАРИЋА

Упоредо са обрадом књига из Донације Никол и Сретена Марића прикупљена је *Грађа за библиографију Срећена Марића*, која је први пут објављена у Годишњаку Библиотеке Матице српске за 1992. годину. У књизи *Прича о Срећену Марићу* она је допуњена новим библиографским јединицама.

Извори за *Грађу* су били: Каталог Библиотеке Матице српске, Каталог огранка САНУ у Новом Саду, Библиографија Југославије, Библиографија књига у Војводини, *Библиографија дела и лијера-ијуре Срећена Марића* аутора Љубисава Андрића и његове личне белешке, дневна штампа и други.

Грађа садржи 322 библиографске јединице сложене у четири групе, и то: књиге (дела објављена као посебне публикације), прилози (радови и разговори већином објављени у серијским публикацијама и дневној штампи, као и предговори), избори и преводи (преводи с француског, енглеског и немачког језика и Марић као приређивач) и литература (текстови о Сретену Марићу). Све библиографске јединице урађене су *de visu*. У оквиру прве три групе јединице су поређане хронолошки, док литература иде азбучним редом. Текстови истог аутора поређани су хронолошки.

Изузимајући дисертацију и превод на француски Држићевог *Дунда Мароја*, због недоступности овде није било могуће укључити и радове објављене ван наше земље.

Књиге

1. Histoire du mouvement social sous le second empire à Lyon. - Paris : Rousseau et Cie, 1930. - 275 str. ; 25 cm.

Doktorska disertacija

2. Огледи I. Београд : Просвета, 1963. - 337 стр. ; 22 цм.
Садржај: Франсоа Вијон; Џонатан Свифт; Мишел де Монтењ; Стендал о уметности; Артур Рембо; Метафизички роман; Сартр о књижевности; Фокнер.
3. Glasnici apokalipse : zapisi i eseji. - Београд : Nolit, 1968. - 318 стр. ; 20 см. (Библиотека Сазвежда; 23)
Садржај: Запис о сну; Запис о смеху; Гласници апокалипсе; Дон Кихот јуче и данас; Раскин; Бодлер и модерна поезија; Поводом Каргузијанског манастира; Игре и збиља; О заборављеној Корделији; Одломак о Лотреамону; Одломак о Шатобријану; Критика данас.
4. Протејска свест критике. - Београд : Нолит, 1972. - 323 стр. ; 19 цм.
Садржај: Запис о досади; У предворју Хелдерлинове поезије; Белешке поводом Ешила; Трагична луда; Сосирова лингвистика и мисао о човеку; Егзистенцијалне основе структурализма; Међу јавом и мед сном; Протејска свест критике.
5. Раскршћа. - Нови Сад : Матица српска, 1975. - 236 стр. ; 20 цм. - (Библиотека Данас)
Садржај: На раскршћу; Запис поводом Малармеове дефиниције појма; Беседе о беседама; Animal symbolicum; Post scriptum; Значење и значај; Белешка о једном хегелијанцу.
6. Пропланци есеја. - Београд : Нолит, 1979. - 270 стр. ; 20 цм.
Садржај: Пропланци есеја; De gustibus est disputandum; Архајски човек и мит; Од ритуала до догме; О једној задужбини; Сартрово Биће и Ништа.
7. О језику и језикословљу данас. - Нови Сад : Војвођанска академија наука и уметности, 1982. - 63 стр. ; 20 см. - (Академске беседе; књ. 6)
8. Разговори / приредио Зоран Стојановић. - Нови Сад : Књижевна заједница Новог Сада, 1986. - 220 стр. ; 21 цм. - (Библиотека Антропос; 3)
Садржи разговоре са: Драгославом Адамовићем, Љубисавом Андрићем, Јовицом Аћином, Милошем Јевтићем, Зораном Стојановићем, Душаном Бошковићем и Радмилом Гикићем.
9. Огледи II: у трагању / приредио Зоран Стојановић. - Нови Сад : Књижевна заједница Новог Сада, 1987. - 183 стр. ; 21 цм. - (Библиотека Антропос; 12)
Садржај: Ван Гог; О језику и језикословљу данас; У трагању за Прустом; Шопенхауер; Трагедија и појам трагичног; Алфред Вебер.

Прилози

10. Slikarstvo u ćorsokaku. - Znanost i život, Zagreb, 1937, I, br. 1, str. 30-41.

Objavljeno pod pseudonimom Matija Nenad.

11. Slikarstvo u ćorsokaku. - Znanost i život, Zagreb, 1937, I, br. 4, str. 145-165.

Objavljeno pod pseudonimom Matija Nenad.

12. Društveni karakter Hrvata: Rasprave i eseji Dinka Tomašića: Hrvatska Naklada, Zagreb, 1937. - Književnik, Zagreb, 1937, X, br. 5, str. 187-199.

Objavljeno pod pseudonimom Matija Nenad.

13. Izložba S. Aralice : likovni pregled. - Književnik, Zagreb, 1937, X, br. 5, str. 220-221.

Objavljeno pod pseudonimom X. Y.

14. „Održavanje seljačkog posjeda” od Mije Mirkovića : izdanje Hrvatske naklade: Zagreb, 1937. - Književnik, Zagreb, 1937, X, br. 7, str. 305-309.

Objavljeno pod pseudonimom Matija Nenad.

15. Seljačko slikarstvo g. Ljube Babića. - Književnik, Zagreb, 1937, X, br. 1, str. 38-43.

Objavljeno pod pseudonimom X. Y.

16. Slikarske izložbe: Umjetnički paviljon: članovi grupe zagrebačkih umjetnika: Salon Ulrich : Krizman-Martinoski. - Književnik, Zagreb, 1937, X, br. 6, str. 262-266.

Objavljeno pod pseudonimom X. Y.

17. Postružnikova grafička izložba : likovni pregled. - Književnik, Zagreb, 1937, X, br. 2, str. 82-84.

Objavljeno pod pseudonimom X. Y.

18. Naše likovne izložbe i publika. - Književnik, Zagreb, 1938, XI, br. 1-2, str. 54-63.

Objavljeno pod pseudonimom Matija Nenad.

19. Од Давида до Сезана: поводом изложбе у Београду. - Српски књижевни гласник, Београд, 1939, нова серија, књ. LVI, бр. 7, стр. 587-599.

20. Од Давида до Сезана: Барбизонска школа. - Српски књижевни гласник, Београд, 1939, нова серија, књ. LVII, бр. 3, стр. 195-211.

21. Млади на јесенјој изложби. - Српски књижевни гласник, Београд, 1940, нова серија, LXI, бр. 8, стр. 623-625.

22. Хаксли - пустињак са Фордом и динамомашином. - Српски књижевни гласник, Београд, 1941, књ. LXII, бр. 3, стр. 228-232.

23. Штампарске грешке: [у прошлом броју...]. - Српски књижевни гласник, Београд, 1941, нова серија, књ. LXII, бр. 4, стр. 332.

У вези са чланком о Хакслију.

24. Сликаство код нас: (поводом „Продајне изложбе“). - Српски књижевни гласник, Београд, 1941, нова серија, књ. LXII, бр. 6, стр. 472-478.
25. Поводом једне изложбе без датума. - Политика, Београд, 6, 7. и 8. јануар 1945, LXII, бр. 11868, стр. 7.
26. Светозар Марковић : о седамдесетогодишњици његове смрти. - Политика, Београд, 10. март 1945, LXII бр. 11921, стр. 2.
27. „Вука и романа“ Vилијема Фокнера. - Delo, Beograd, 1956, II, књ. 3, br. 1-2, str. 114-131.
28. Предговор. - О уметности и уметницима / Стендал. - Београд : Култура, 1957. - Стр. 5-28.
29. Metafizički roman. - Putevi slobode / Žan-Pol Sartr. - Beograd : Nolit, 1958. - Књ. 1, str. 5-27.
30. Džonatan Svift [predgovor]. - Priča o buretu : satire i drugi spisi / Džonatan Svift; ...i izbor Sreten Marić. - Beograd : Nolit, 1958. - Str. 7-68.
31. Франсоа Вијон. - Велико завештање / Франсоа Вијон. - Београд : Српска књижевна задруга, 1960. - Стр. 5-53.
32. Zapis o snu i pesmi. - Delo, Beograd, 1960, VI, књ. 7, sv. 2, br. 8-9, str. 944-952.
33. Rembo i hermetična poezija. - Sabrana dela / Artur Rembo. - Beograd : Nolit, 1961. - Str. 7-52.
34. Predgovor. - O književnosti i piscima / Žan-Pol Sartr; izbor i... Sretena Marića. - Beograd : Kultura, 1962. - Str. V-XXXVII.
35. Мишел де Монтењ. - Летопис Матице српске, август-септембар 1962, 138, књ. 390, св. 2-3, стр. 115-140.
36. Мишел де Монтењ. - Летопис Матице српске, Нови Сад, октобар 1962, 138, књ. 390, св. 4, стр. 299-326.
37. Шатобријан [предговор]. - Рене ; Атала ; Мемоари с ону страну гроба ; Есеји / Шатобријан. - Београд : Просвета, 1963. - Стр. 7-40.
38. Одломак о Лотреамону. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јуни 1964, 140, књ. 393, св. 6, стр. 477-496.
39. Igre i zbilja. - Igre i ljudi : maska i zanos / Rože Kajoa. - Beograd : Nolit, 1965. - Str. 9-28.
40. Predgovor. - Vrednosti / Džon Raskin; ...i izbor Sreten Marić. - Beograd : Kultura, 1965. - Str. V-XXI.
41. Kritika danas. - Polja, Novi Sad, 1965, XI, br. 81, str. 1-2.
42. Перо Слијепчевић : некролог : 1888-1964. - Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1965, 141, књ. 395, св. 3, стр. 289-290.

43. Запис о машини. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јули 1965, 141, књ. 396, св. 1, стр. 1-9.
44. О заборављеној Корделији : херменеутика редитељства. - Летопис Матице српске, Нови Сад, април 1966, 142, књ. 397, св. 4, стр. 328-348.
45. Дон Кихот јуче и данас : поводом Унамунове књиге о Дон Кихоту. - Летопис Матице српске, Нови Сад, децембар 1966, 142, књ. 398, св. 6, стр. 544-571.
46. Paradoks Bodlerove veličine. - Izraz, Sarajevo, 1968, XII, knj. XXIII, br. 3-4, str. 234-260.
47. Сосирова лингвистика и мисао о човеку. - Књижевност, Београд, 1968, XXIII, књ. XLVI, св. 5, стр. 386-410.
48. Трагична луда: Дон Кихот. - Летопис Матице српске, јуни 1968, 144, књ. 401, св. 6, стр. 565-588.
49. Међу јавом и мед сном : поетика Гастона Башлара. - Летопис Матице српске, новембар 1968, 144, књ. 402, св. 5, стр. 401-417.
50. Белешке поводом Есхила. - Књижевност, Београд, 1969, XXIV, књ. XLVIII, св. 2, стр. 110-128.
51. Don Kihot juče i danas: prema romanu Migela Servantesa Saavedre: povodom Unamunove knjige o Don Kihotu. - Život Don Kihota i Sanča Panse / Migel de Unamuno. - Beograd : Kultura, 1969. - Str. V-XXXIX.
52. U predvorju Helderlinove poezije. - Odabrana dela / Fridrih Helderlin. - Beograd : Nolit, 1969. - Str. 5-48.
53. Među javom i med snom : poetika Gastona Bašlara. - Poetika prostora / Gaston Bašlar. - Beograd : Kultura, 1969. - Str. V-XXIX.
54. У предворју Хелдерлинове поезије. - Летопис Матице српске, Нови Сад, 1969, 145, књ. 404, св. 1, стр. 12-44.
55. Књига из излога : наш гост др Сретен Марић професор универзитета и књижевник (Нови Сад). - Дневник, Нови Сад, 15. мај 1970, бр. 8452, стр. 6.
- Разговор водио Душан Попов.
56. Egzistencijalne osnove strukturalizma. - Riječi i stvari : arheologija humanističkih nauka / Mišel Fuko. - Beograd : Nolit, 1971. - Str. 9-53.
57. Са изложбе Јована Солдатовића. - Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1971, 147, књ. 407, св. 3, стр. 339-341.
58. Егзистенцијалне основе структурализма. - Летопис Матице српске, Нови Сад, мај 1971, 147, књ. 407, св. 5, стр. 459-501.
59. Запис о метафизичкој досади. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јуни 1971, 147, књ. 407, св. 6, стр. 577-591.

60. Протејска свест критике. - Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1972, 148, књ. 409, св. 3, стр. 221-241.

61. Značenje i značaj - o filozofiji hermeneutike. - Filozofija, Beograd, 1973, XVII, br. 3-4, str. 29-53.

62. Filozofija i hermeneutika. - Polja, Novi Sad, 1973, XIX, br. 171, str. 2-4.

63. Sudbina čoveka danas: na koktelu razgovora sa Sretenom Marićem. - Oko, Zagreb, 1974, II, br. 65, str. 7.

Разговор водио Љубисав Андрић.

64. На раскршћу. - Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1974, 150, књ. 413, св. 3, стр. 241-254.

65. Беседа о беседама. - Летопис Матице српске, Нови Сад, децембар 1974, 150, књ. 414, св. 6, стр. 559-574.

66. Protejska svest kritike. - Čovek, vreme, književnost / Žorž Pule. - Beograd : Nolit, 1974. - Str. 9-32.

67. Уска повезаност са заједницом - први услов уметности : интервју. - Багдала, Крушевац, 1974, XVI, бр. 182, стр. 18-19.

Разговор водио Слободан Симоновић.

68. Metafizički roman. - Delo, Beograd, 1975, XXI, knj. 21, br. 5-6, str. 897-903.

69. Човек казивања без краја : премијера књиге : разговор са Сretenом Марићем... - Политика, Београд, 25. децембар 1975, LXXII, бр. 22350, у свету књиге, I, бр. 9, стр. 6.

Разговор водио Љубисав Андрић.

70. Данас је судбина интелектуалаца и боља и гора но некад : разговор са Сretenом Марићем. - Књижевна реч, Београд, 1975, IV, бр. 45, стр. 1, 8.

Разговор водио Јовица Аћин.

71. Протејската свест на критиката / на македонски превела Мира Стибиљ. - Современост, Скопје, 1975, XXV, бр. 4-5, стр. 34-43.

72. Спомен збирка Павла Бељанског : поводом десетогодишњице. - Летопис Матице српске, Нови Сад, април 1976, 152, књ. 417, св. 4, стр. 498-504.

73. Proplanci eseja. - Delo, Beograd, 1976, XXII, knj. 22, br. 5, str. 1-17.

74. На свим ветрометинама : анкета „Политике” : Ко је на Вас пресудно утицао и зашто? : проф. др Сreten Марић : [Док је млад, на човека све утиче у исти мах, све га формира...]. - Политика, Београд, 14. март 1976, LXXIII, бр. 22428, стр. 17.

Разговор водио Д. Адамовић.

75. Jedinstven pogled na svet, odnos prema svetu. - Kazivanja o Andriću : uspomene savremenika / Radovan Popović. - Beograd : Sloboda, 1976. - Str. 76-79.
76. О укусу нашег и других времена. - Летопис Матице српске, мај 1976, 152, књ. 417, св. 5, стр. 521-538.
77. Sudbina i sloboda : razgovor sa Sretenom Marićem. - Ideje, Beograd, 1976, VII, br. 3, str. 67-111.
Razgovor vodio Jovica Aćin.
78. Predgovor. - Kant / Aleksandar Kožev. - Beograd : Nolit, 1976. - Str. VII-XVI.
79. Тишмина визија. - НИН, Београд, 30. јануар 1977, XXVII, бр. 1360, стр. 28.
Реч Сретена Марића, председника НИН-овог жирија критике, на свечаности додељивања награде.
80. О самообмани ; О Хамлету и Келнеру : фрагмент. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јун 1978, 154, књ. 421, св. 6, стр. 801-832.
81. Arhajski čovek i mit. - Polja, Novi Sad, 1978, XXIV, br. 238, str. 1-8.
82. О укусу нашег и других времена. - Београд : „Коларчев народни универзитет”, 1978. - Стр. 97-115.
Сепарат из циклуса предавања Филозофија уметности, одржаног на Коларчевом народном универзитету.
83. О укусу нашег и других времена. - Филозофија уметности / ...Сретен Марић... [и др.]. - Београд : Коларчев народни универзитет, 1978. - Стр. 97-115.
84. Francuska književnost ranog romantizma : od „Duha hrišćanstva” do „Meditacija” : (1802-1820). - Francuska književnost (od 1683. do 1857) / ...Sreten Marić ... [et al.]. - Sarajevo : Svjetlost ; Beograd : Nolit, 1978. - Knj. 2, str. 207-236.
85. Igre i zbilja. - Igre i ljudi : maska i zanos / Rože Kajoa. - 2. izd. - Beograd : Nolit, 1979. - Str. 9-25.
86. Arhajski čovek i mit. - Sveto i profano / Mirča Elijade. - Vrnjačka Banja : Zamak kulture, 1980. - Str. 95-123.
87. Трагедија и појам трагичног. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јули-август 1980, 156, књ. 426, св. 1-2, стр. 87-109.
88. Бити песимист? : разговор са Сретеном Марићем. - Летопис Матице српске, Нови Сад, децембар 1981, 157, књ. 428, св. 6, стр. 935-952.
Разговор водила Радмила Гикић.
89. Svoje bitne porive čovek i ne sluti. - Doba knjige / Miloš Jevtić. - Gornji Milanovac : Dečje novine ; Valjevo : „Milić Rakić”, 1981. - Str. 71-81.

90. О језику и језикословљу данас. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јануар 1982, 158, књ. 429, св. 1, стр. 35-52.

91. Predgovor. - Pisma bratu / Vinsent van Gog; izbor i... Sreten Marić. - Banja Luka : Glas, 1983. - Str. 5-17.

92. Поезија и криза : разговори са Сретеном Марићем. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јун 1983, 159, књ. 431, св. 6, стр. 1008-1027.

Разговор водио Зоран Стојановић.

93. Поезија и криза : разговори са Сретеном Марићем : (наставак из претходне свеске). - Летопис Матице српске, Нови Сад, јул-август 1983, 159, књ. 432, св. 1-2, стр. 101-112.

Разговор водио Зоран Стојановић.

94. Поезија и криза : разговори са Сретеном Марићем : (наставак из претходне свеске). - Летопис Матице српске, Нови Сад, септембар 1983, 159, књ. 432, св. 3, стр. 275-293.

Разговор водио Зоран Стојановић.

95. Misao je uvek u otprgu : Sreten Marić odgovara na pitanja Dušana Boškovića. - Delo, Beograd, 1983, XXIX, knj. 29, sv. 11-12, str. 34-63.

96. О језику и језикословљу данас : поводом 80 година од рођења Сретена Марића. - Дневник, Нови Сад, 8. децембар 1983, XLII, бр. 13329, Култура, наука, уметност, бр. 203, стр. 1.

97. Шопенхауер. - Градина, Ниш, 1984, XIX, бр. 11, стр. 5-53.

98. Држ мишљења : разговор са Сретеном Марићем. - Градина, Ниш, 1984, XIX, бр. 11, стр. 54-67.

Разговор водила Радмила Гикић.

99. Разговор са Радмилом. - Књижевна реч, Београд, 25. април 1984, XII, бр. 232, Сепарат, стр. 1-3.

100. Tragedija i pojam tragičnog. - Teorija tragedije / priredio Zoran Stojanović. - Beograd : Nolit, 1984. - Str. 409-430.

101. Исправка. - Летопис Матице српске, Нови Сад, фебруар 1984, 160, књ. 433, св. 2, стр. 279.

Поводом разговора са Зораном Стојановићем исправку дао Сreten Марић.

102. Predgovor. - Pisma bratu / Vinsent van Gog ; izbor i ... Sreten Marić. - 2. izd. - Banja Luka : Glas, 1985. - Str. 5-17.

103. Predgovor. - Pisma bratu / Vinsent van Gog : izbor i ... Sreten Marić. - 3. izd. - Banja Luka : Glas, 1985. - Str. 5-17.

104. Почеди интернационале у Лиону / с француског превела Гордана Стојковић. - Међај, Титово Ужице, 1986, VI, бр. 9-10, стр. 8-24.

Превод дела : Histoire du mouvement social sous le second empire à Lyon. - Paris : Rousseau et Cie, 1930.

105. Alfred Veber - jedno shvatanje istorije kulture. - Polja, Novi Sad, 1986, XXXII, br. 334, str. 494-497.

106. Архајски човек и мит. - Свето и профано / Мирча Елијаде. - Нови Сад : Књижевна заједница Новог Сада, 1986. - Стр. 7-48.

107. Ваља увек задржати нешто менталне дистанце : (разговор Милоша Јевтића са Сретеном Марићем). - Међај, Титово Ужице, 1986, VI, бр. 9-10, стр. 31-43.

108. Шта је човек : [уз доделу награде Друштва књижевника Војводине...]. - Дневник, Нови Сад, 8. фебруар 1987, XLVI, бр. 14467, Култура, наука, уметност, бр. 369, стр. 11.

Одломак из књиге Разговори, Књижевна заједница Новог Сада, 1986.

109. Kazivanja bez kraja. - Novosadski razgovori / Ljubisav Andrić. - Irig; Novi Sad : Srpska čitaonica i knjižnica, 1987. - Str. 30-38.

110. Predgovor. - Tragično i istorija / Alfred Veber. - Novi Sad : Književna zajednica Novog Sada : Dnevnik, 1987. - Str. 5-20.

111. Трагична луда. - Оштроумни племић Дон Кихот од Манче / Мигел де Сервантес. - Нови Сад : Матица српска ; Београд : Вајат, 1988. - Књ. 2, стр. 465-483.

112. [Никад се код нас није толико писало о уметности...]. - Спомен-збирка Павла Бељанског. - [4. изд.]. - Нови Сад, 1988, стр. 37-42.

113. Povodom Jaspersa. - Filozofija / Karl Jaspers. - Sremski Karlovci : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1989. - Str. 5-22.

114. Србија је жедна демократије : разговор Сретена Марића и Добрице Ћосића са редакцијом часописа Међај. - Међај, Титово Ужице, 1989, бр. 21/22, стр. 15-58.

Уводна реч / Сретен Марић: стр. 7-11.

115. Predgovor. - Pisma bratu / Vinsent van Gog ; izbor i ... Sreten Marić. - 4. izd. - Vanja Luka : Glas, 1989. - Str. 5-17.

116. Чудне су те успомене : сећања на Живојина Павловића. - Писац, Нови Сад, 1990, II, бр. 3, стр. 29-30.

117. Нека буде што бити не може : академици Добрица Ћосић и Сретен Марић у ужичком „Међају” о Србији у Југославији, Европи и свету. - Борба, Београд, 3-4. фебруар 1990, LXIX, бр. 35-36, стр. 14.

118. Србија је жртва сопственог југословенства : академици Добрица Ћосић и Сретен Марић у ужичком „Међају” о Србији у Југославији, Европи и свету. - Борба, Београд, 5. фебруар 1990, LXIX, бр. 37, стр. 5.

119. Излазак из Југославије мора да се плати : академици Добрица Ђосић и Сретен Марић у ужичком „Међају” о Србији у Југославији, Европи и свету. - Борба, Београд, 6. фебруар 1990, LXIX, бр. 38, стр. 6.

120. О слободи и демократији : есеј. - НИН, Београд, 15. март 1991, бр. 2098, стр. 48-49.

Поводом књиге Алексиса де Токвила О демократији у Америци (Издавачка књижевна Зорана Стојановића, Сремски Карловци - ЦИД, Титоград, 1990).

121. Један давни разговор : професор Сретен Марић (1903-1992), Дневник, Нови Сад, 30. IX 1992, LI, бр. 16497, стр. 15.

Из књиге Сретен Марић - разговори, приредио Зоран Стојановић, Књижевна заједница Новог Сада, 1986.

Избори и преводи

122. Doundo Maroïé: comédie en trois actes / Marin Držić. - [S. l. : s. n., s. a.]. - 51 str.

Prevod na francuski. - Šapirografisano.

123. Doundo Maroïé: comédie en trois acte / Marin Držić. - [S. l. : s. n., s. a.]. - 69 str.

Prevod na francuski. - Šapirografisano.

124. Engels kao književni teoretičar i kritičar / G. Lukacs. - Književni savremenik, Zagreb, oktobar 1936, br. 10, str. 139-144.

Prevod s nemačkog.

125. Engels kao književni teoretičar i kritičar / G. Lukacs. - Književni savremenik, Zagreb, decembar 1936, br. 12, str. 219-228.

Prevod s nemačkog.

126. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Државни издавачки завод Југославије, 1946. - 319 стр.

Превод с енглеског.

127. Guliverova putovanja / Džonatan Svift. - Beograd : Državni izdavački zavod Jugoslavije, 1946. - 311 str.

Prevod s engleskog.

128. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Просвета, 1961. - 364 стр.

Превод с енглеског.

129. Guliverova putovanja / Džonatan Svift. - Beograd : Rad, 1961. - 149 str.

Prevod s engleskog.

130. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Просвета, 1963. - 153 стр.

Превод с енглеског.

131. Guliverova putovanja / Džonatan Svift. - Beograd : „Branko Đonović”, 1963. - 332 str.

Prevod s engleskog.

132. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Просвета, 1965. - 151 стр.

Превод с енглеског.

133. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Просвета, 1966. - 151 стр.

Превод с енглеског.

134. Guliverova putovanja / Džonatan Svift. - Beograd : Nolit, 1966. - 323 str.

Prevod s engleskog.

135. Lingvistika i poetika / Roman Jakobson ; prevod ... Sreten Marić ... [et al.], izbor ... i Sreten Marić. - Beograd : Nolit, 1966. - 326 str.

Превод с енглеског.

136. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Просвета, 1969. - 151 стр.

Prevod s engleskog.

137. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Рад, 1970. - 162 стр.

Превод с енглеског.

138. Egzistencijalizam i marksizam / Žan-Pol Sartr ; preveli Sreten Marić ... [et al.]. - Beograd : Nolit, 1970. - 234 str.

Prevod s francuskog.

139. О људском времену / Жорж Пуле. - Летопис Матице српске, август-септембар 1970, 146, књ. 406, св. 2-3, стр. 117-150.

Превод с француског.

140. Огледи / Перо Слијепчевић ; избор и редакција др Сретена Марића. - Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска књижевна задруга, 1972. - 347 стр.

141. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - Београд : Просвета, 1971. - 153 стр.

Превод с енглеског.

142. Jezik i mit : prilog proučavanju problema imena bogova / Ernst Kasirer. - Novi Sad : Tribina mladih, 1972. - XXIV, 87 str.

Prevod s nemačkog. - Animal symbolicum / Sreten Marić: str. VII-XXIV.

143. Egzistencijalizam i marksizam / Žan-Pol Sartr ; preveli Sreten Marić ... [et al.]. - 2. izd. - Beograd : Nolit, 1973. - 234 str.
Prevod s francuskog.
144. Опаске о функцији језика у Фројдовом открићу / Емил Бенвенист. - Летопис Матице српске, Нови Сад, мај 1974, 150, књ. 413, св. 5, стр. 517-527.
Превод с француског.
145. Čovek, vreme, književnost / Žorž Pule ; preveli ... i Sreten Marić. - Beograd : Nolit, 1974. - 501 str.
Prevod s francuskog.
146. Problemi opšte lingvistike / Emil Benvenist ; prevod i ... Sreten Marić. - Beograd : Nolit, 1975. - 290 str.
Prevod s francuskog. - Pogovor: str. 281-290.
147. Poezija : rađanje moderne književnosti / priredili Sreten Marić i ... . - Beograd : Nolit, 1975. - 583 str.
148. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - 2. изд. - Београд : Рад, 1975. - 161 стр.
Превод с енглеског.
149. Краљев љубимац: Одломак из „Гуливерових путовања”. - Политика експрес, Београд, 29. октобар 1976, XIV, бр. 4020, стр. 11.
Превод с енглеског.
150. Kant / Aleksandar Kožev. - Beograd : Nolit, 1976. - XVI, 263 str.
Prevod s francuskog.
151. Opšta lingvistika / Ferdinand de Saussure. - 1. izd. - Beograd : Nolit, 1977. - 336 str.
Prevod s francuskog. - Sosirova lingvistika i misao o čoveku / Sreten Marić: str. 9-41.
152. Упоредна религија: увод у историјско проучавање религије / Е. О. Џемс. - Нови Сад : Матица српска, 1978. - 400 стр.
Превод с енглеског. - Поговор / Сретен Марић: стр. 383-397.
153. Grčka muzička drama / Fridrih Niče. - Polja, Novi Sad, 1979, XXV, br. 243, str. 21-23.
Prevod s nemačkog.
154. Svet kao volja i predstava / Artur Šopenhauer. - Novi Sad : Matica srpska, 1981. - Knj. 1, 463 str.
Prevod s nemačkog.
155. Portreti / Žan-Pol Sartr ; preveli Sreten Marić ... [et al.]. - Beograd : Nolit, 1981. - 363 str.
Prevod s francuskog.

156. Filozofske i političke rasprave / Jean-Paul Sartre ; preveli ... Sreten Marić ... [et al.]. - Zagreb : Školska knjiga, 1981. - 326 str.

Prevod s francuskog.

157. Гуливерова путовања / Џонатан Свифт. - 3. изд. - Београд : Рад, 1983. - 177 стр.

Превод с енглеског.

158. Kritika dijalektičkog uma / Žan-Pol Sartr ; preveli Sreten Marić ... [et al.]. - Beograd : Nolit, 1984. - Knj. 1, str. 5-106.

Prevod s francuskog.

159. Portreti / Žan-Pol Sartr ; preveli Sreten Marić ... [et al.]. - Beograd : Nolit, 1984. - 363 str.

Prevod s francuskog.

160. Svet kao volja i predstava / Artur Šopenhauer. - [2. izd.]. - Novi Sad : Matica srpska, 1986. - Knj. 1, 463 str.

Prevod s nemačkog.

161. Svet kao volja i predstava / Artur Šopenhauer. - Novi Sad : Matica srpska, 1986. - Knj. 2, 601 str.

Prevod s nemačkog. - Šopenhauer / Sreten Marić: str. 555-599.

162. Једно писмо Сретену Марићу, а о Сеобама Милоша Црњанског / Ана Лалик. - Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1988, 164, књ. 441, св. 3, стр. 467-470.

Превод с француског.

163. Opšta lingvistika / Ferdinand de Saussure. - 2. izd. - Beograd : Nolit, 1989. - XLI, 282 str.

Prevod s francuskog. - Uvod / Sreten Marić: str. IX-XLI.

164. Упоредна религија : увод у историјско проучавање религије / Е. О. Џемс. - [2. изд.]. - Нови Сад : Матица српска, 1990. - 400 стр.

Превод с енглеског. - Поговор / Сретен Марић: стр. 383-397.

165. Enciklopedijski rečnik političke filozofije / Fransa Šatle, Olivije Dijamel, Evlin Pizije ; prevod ... Sreten Marić ... [et al.]. - Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1993. - 1124 str.

Prevod s francuskog.

Литература

166. [Академик Сретен Марић своју приступну беседу у Војвођанској академији...]. - НИН, Београд, 29. новембар 1981, XXXI, бр. 1613, стр. 21.

167. Akademik Sreten Marić, redovan profesor. - Bibliografija radova radnika Filozofskog fakulteta u Novom Sadu : [1954-1984]. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 1984. - Str. 369-373.

168. Andrić, Ljubisav : Bibliografija dela i literature akademika Sretena Marića. - O jeziku i jezikoslovlju / Sreten Marić. - Novi Sad : Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 1982. - Str. 39-63.

169. —: Библиографија дела и литературе Сретена Марића. - Међај, Титово Ужице, 1986, VI, бр. 9-10, стр. 51-70.

170. Аћин, Зденка: Живот је мишљење. - НИН, Београд, 2. октобар 1992, бр. 2179, стр. 38-39.

171. Аћин, Јовица: Између два читања. - Књижевна реч, Београд, 1973, II, бр. 10, стр. 14.

Сретен Марић: Протејска свест критике, Нолит, Београд, 1972.

172. —: Rašljak. - Polja, Novi Sad, 1976, XXI, br. 204, str. 10.

Sreten Marić: Raskršća, Matica srpska, Novi Sad, 1975.

173. —: Postupci eseja. - Izraz, Sarajevo, 1977, XXI, XLI knj. br. 1-2, str. 400-424.

О Марићевим есејима.

174. —: Postupci eseja. - Paukova politika : za kritiku književne metafizike. - Beograd : Prosveta, 1978. - Str. 194-229.

О Марићевим есејима.

175. —: Црте на њиховом лицу места. - Међај, Титово Ужице, 1986, VI, бр. 9-10, стр. 5-7.

176. —: Човек дијалога : на вест о смрти Сретена Марића. - Дневник, Нови Сад, 29. септембар 1992, LI, бр. 16496, стр. 9.

177. Бабић, Сава: Задовољство разговора. - Политика, Београд, 28. јуни 1986, LXXXIII, бр. 26214, стр. 16, Култура, уметност, наука, VII, бр. 357.

Сретен Марић: Разговори, Књижевна заједница Новог Сада, 1986.

178. Begić, Midhat: Raskršća. - Sarajevo: „Veselin Masleša”, Svjetlost, 1987. - Knj. 3, str. 101.

О Марићевом приказу Ваšларове поетике.

179. Бошковић, Душан М.: Једна легенда о Сретену Марићу: одзи-ви: поводом чланка Срете Бошњака у каталогу „Добитници поли-тикине награде”. - Књижевна реч, Београд, 10. мај 1979, VIII, бр. 122, стр. 6.

180. Vitezović, Milovan: Moderna poezija koja se piše u Beogradu. - Detinjstvo, Novi Sad, 1975, br. 2, str. 92.

181. Влајчић, Милан: Порука празних омота : [наши издавачи често заборављају да омоте и корице испуне... остављајући читаоца да „напамет” доноси одлуку]. - Политика, Београд, 23. април 1977, LXXIV, бр. 22826, стр. 18.

О корисности Марићевих предговора.

182. —: Пропланци есеја : Сретен Марић, Нолит, Београд, 1979. - Политика, Београд, 1. децембар 1979, LXXIV, бр. 23762, стр. 13, Култура, уметност, наука, I, бр. 22.

183. —: Есеј као разговор : књиге и идеје. - НИН, Београд, 18. октобар 1987, XXXVI, бр. 1920, стр. 38.

Сретен Марић: „Огледи II - у трагању”, „Разговори - Сретен Марић”, приредио Зоран Стојановић, Књижевна заједница Новог Сада, 1987.

184. —: Цвеће за ликвидатора : трагична судбина предратног комунисте Живојина Павловића у виђењу Петра Љубојева. - Политика, Београд, 20. март 1992, LXXXIX, бр. 28190, стр. 12.

О сведочењу Сретена Марића.

185. Vojvođanski akademici: galerija velikana: ko su prvi redovni i dopisni članovi Vojvođanske akademije nauka i umetnosti. - Misao, Novi Sad, 1979, V, br. 28(118), str. 10.

186. Вуковић, Ђорђије: Марићева кавга. - Књижевна реч, Београд, 25. април 1984, бр. 232, Сепарат, стр. 6.

187. Вуксановић, Миро: Сретен Марић међу књигама. - Дневник, Нови Сад, 7. јули 1993, LII, бр. 16726, стр. 19.

188. —: Сретен Марић међу књигама. - Политика, Београд, 24. јули 1993, XC, бр. 28658, стр. 14, Култура, уметност, наука, XXXVII, бр. 17.

189. —: Сретен Марић међу књигама. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1992. годину. - Нови Сад, 1993, стр. 161-163.

190. —: Знак захвалности. - Дневник, Нови Сад, 18. децембар 1994, LIII, бр. 17205, стр. 13.

О легатима у Библиотеци Матице српске.

191. Вулановић, Војислав: Есејистика као струјање духа. - Дневник, Нови Сад, 29. фебруар 1976, XXXV, бр. 10534, стр. 17.

Сретен Марић: Раскршћа, Матица српска, Нови Сад.

192. Гордић, Славко: Есеји и расправе Јована Христића. - Летопис Матице српске, Нови Сад, фебруар 1995, 171, књ. 455, св. 2, стр. 371-379.

Јован Христић: Есеји, Матица српска, Нови Сад, 1994.

193. Делић, Јован: Лице и наличје полемика. - Књижевна реч, Београд, 25. март 1977, VI, бр. 75, стр. 6.
194. —: Полемисати с Платоном. - Књижевна реч, Београд, 25. април 1984, XII, бр. 232, Сепарат, стр. 8.
195. —: Сретен Марић или есеј као разговор. - Књижевне новине, Београд, 1. децембар 1992, XLIV, бр. 853, стр. 6.
196. —: Proveravanje na svetskim raskršćima : Sreten Marić (1903-1992). - Stav, Novi Sad, 1992, br. 106, str. 41.

In memoriam.

197. Донација књига Никол и Сретена Марића. - Рад Матице српске, Нови Сад, 1991, CLXV, бр. 28, стр. 84.
198. Дражић Силвиа, Додеровић Радивој, Мијовић Драгица: Личне библиотеке у Библиотеци Матице српске. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1991. годину. - Нови Сад, 1992, стр. 76.
199. Егерић, Мирослав: Критика као рефлексивни дијалог : књиге и књижевност. - Политика, Београд, 9. март 1974, LXXI, бр. 21704, стр. 12, Култура, уметност, XVII, бр. 962.
- Сретен Марић: Протејска свест критике, Нолит, Београд, 1973.
200. —: Плурализам стилова је стварност. - Књижевне новине, Београд, 1976, XXVIII, бр. 502, стр. 5.
201. —: Гласници апокалипсе. - Гласови и ћутања. - Приштина : Јединство, 1983, стр. 67-72.
202. —: Запис о духу па о стилу Сретена Марића. - Књижевна реч, Београд, 25. април 1984, XII, бр. 232, Сепарат, стр. 7.
203. —: Запис о духу и стилу Сретена Марића : реч на комеморацији 29. IX 1992, на Филозофском факултету у Новом Саду. - Дневник, Нови Сад, 3. X 1992, LI, бр. 16500, стр. 15.
204. —: Запис о духу и стилу Сретена Марића : Сретен Марић (1903-1992). - Поља, Нови Сад, 1992, XXXVIII, бр. 399, Гласник ДКВ, 2, бр. 7, стр. 5.

Реч на комеморацији, 29. IX 1992, на Филозофском факултету у Новом Саду.

205. —: Запис о духу и о стилу Сретена Марића : (1903-1992) : реч на комеморацији, 29. IX 1992, на Филозофском факултету у Новом Саду. - Глас универзитета, Нови Сад, децембар 1992, III, бр. 10, стр. 7.

In memoriam.

206. Есеј Сретена Марића у француском часопису „Критика”. - НИН, Београд, 31. март 1957, VII, бр. 326, стр. 9.

207. Есеји Сретена Марића на пољском. - Политика, Београд, 25. март 1989, LXXXVI, бр. 27107, стр. 16, Култура, уметност, наука, XX, бр. 62.

208. Живановић, М. [Милан]: Предавање против предавања : изоштравања. - Дневник, Нови Сад, 17. јануар 1980, XXXIX, бр. 11928, Култура, уметност, наука, II, бр. 5, стр. 1.

209. Живановић, Милан: Испит код професора Сретена Марића. - На крају века. - Београд : Луна, 1993, стр. 19.

На дан сахране у Турени, у Француској, 29. септембра 1992.

210. Живковић, Живан: Седми печат. - Кораџи, Крагујевац, 1987, XXII, књ. XXII, св. 9-10, стр. 612-614.

Сретен Марић: Огледи II: у трагању : Књижевна заједница Новог Сада, 1987.

211. —: Анатомија и психологија старења. - Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1989, 165, књ. 443, св. 3, стр. 468.

Приказ књиге Ђуле Ијеша: На Хароновом чуну, 1988, у којем се спомиње Сретен Марић.

212. Ивков, Бошко: Из дневника (3): 9. јануар 1980, бр. 1.: [„предавање о предавању”]. - Дневник, 5. јуни 1980, XXXIX, бр. 12066, Култура, наука, уметност, II, бр. 23, стр. 7.

213. Игњатовић, Драгољуб С.: Где је Санчо Панса? : есеј. - Књижевне новине, Београд, 10. мај 1969, XXI, бр. 353, стр. 3.

Сретен Марић: Гласници апокалипсе.

214. Извештај о раду за 1989. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1989, Нови Сад, 1990, стр. 28-29.

О Донацији Никол и Сретена Марића.

215. Измене у уредништву. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јануар 1972, 148, књ. 409, св. 1, стр. 115.

Белешка поводом оставке Сретена Марића.

216. Јастребић, Благоје: Општа места у књижевној критици. - Књижевне новине, Београд, 1. јануар 1976, XXVIII, бр. 502, стр. 2

217. Јеремић, Љубиша: И нови брегови одроњени: плодови књижевне године. - Борба, Београд, 10. фебруар 1973, LI, бр. 39, стр. 7.

218. Јесењи салон књиге: есеји. - НИН, Београд, 12. новембар 1972, XXII, бр. 1140, стр. 43.

Белешка о књизи Протејска свест критике, Нолит, Београд, 1972.

219. Јовановић, Соја: Трагајући за новим: анкета „Политике” : Ко је на Вас пресудно утицао и зашто?. - Политика, Београд, 13. април 1975, LXXII, бр. 22098, стр. 17.

Разговор водио: Д. Адамовић.

220. Јуришевић, Миодраг: Протеј или космополит по сродности: Књижевна критика, Београд, септембар-децембар 1972, III, бр. 5-6, стр. 163-168.

Сретен Марић: Протејска свест критике, Нолит, Београд, 1972.

221. Калезић, Василије: Одбор за испитивање „случаја А.Б.Ц.” и други одједи : свједоци сукоба на левници. - Књижевна реч, Београд, 10. новембар 1983, XXII, бр. 220, стр. 6.

222. Каран, Миленко: О Сретену Марићу - још понешто : одједи. - НИИ, Београд, 9. октобар 1992, бр. 2180, стр. 4.

223. Ковач, Nikola: Путеви eseja. - Izraz, Sarajevo, 1969, XII, knj. XXVI, br. 11, str. 504-507.

224. —: Esej kao sinteza svijesti. - Delo, Beograd, 1983, XXIX, knj. 29, sv. 11-12, str. 22-33.

225. Kovačević, Božo: Slučaj zagrebačkih revizionista. - Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1989. - Str. 324.

226. Који је то број био? : анегдота. - Дневник, Нови Сад, 7. септембар 1971, бр. 8.926, стр. 9.

227. Копицл, Владимир: Говор зрелости. - Дневник, Нови Сад, 15. VI 1986, XLV, бр. 14233, стр. 16.

Сретен Марић: Разговори, Књижевна заједница Новог Сада, 1986.

228. Kodžić, Mirjana: Razgovor sa Ravasijem na Vencu. - Teatron, Beograd, 1976, br. 5, str. 82.

229. Критичари о Сретену Марићу / приредио Р. Поповић. - Међај, Титово Ужице, 1986, VI, бр. 9-10, стр. 44-50.

Садржај: Свифт и његов Гуливер међу нама / Исидора Секулић. Између науке и уметности / Мухарем Первић. Притајени полемичар / Петар Џацић. Критика као дијалог / Ели Финци. Критика као рефлексни дијалог / Мирослав Егерић. Једна панорама савремених идеја / Славко Гордић. На раскршћима савремене мисли / Предраг Протић. С личним печатом / Милош Стамболић. Човек разговора / Јован Христић. О читању Сретена Марића / Светозар Петровић.

230. Критичка раскршћа. - Борба, Београд, 17. фебруар 1973, LI, бр. 46, стр. 8.

Сретен Марић: Протејска свест критике.

231. Krlježa, Miroslav: Zapisi sa Tržiča. - Sarajevo : Oslobođenje, 1988. - Str. 180.

232. Kulić, Mišo: Bit duha - sloboda : Kantov sistem u tumačenju Aleksandra Koževa. - Odjek, Sarajevo, 1976, XXIX, br. 18, str. 21.

233. Лежимирац, Хермина: Сретен Марић. - Летопис Матице српске, Нови Сад, јул-август 1980, 156, књ. 426, св. 1-2, стр. 218.

234. Личности у вестима : др Сретен Марић. - Политика, Београд, 26.јули 1972, LXIX, бр. 21123, стр. 13.

235. Личности у вестима : Сретен Марић. - Политика, Београд, 20. децембар 1979, LXXVI, бр. 23781, стр. 12.

236. Лукић, Света: Мој Срета Марић - пре три деценије. - Политика, Београд, 30. септембар 1992, LXXXIX, бр. 28370, стр. 15.

На вест о смрти.

237. Марицки Гађански, Ксенија: Оглед о грожђу и нашем времену. - Летопис Матице српске, Нови Сад, новембар 1992, 168, књ. 450, св. 5, стр. 631.

238. Маркуш, Зоран: Датум у издаваштву : [монографија о сликару Мићи Поповићу...]. - Политика, Београд, 23. I 1988, LXXXV, бр. 26687, стр. 15, Култура, уметност, наука, XXXI, бр. 3.

239. Matvejević, Predrag: Sartreova književna teorija i kritička praksa. - Forum, Zagreb, 1962, I, knj. II, br. 7-8, str. 185-200.

240. Медаковић, Дејан: Казивање о искрености и променљивости : [разговор са Радмилом Гикић]. - Поља, Нови Сад, 1992, XXXVIII, бр. 399, стр. 128.

Улога Сретена Марића у организовању изложбе у Паризу, педесетих.

241. Мијовић, Драгица: Донација Никол и Сретена Марића. - Вести из Библиотеке Матице српске. - Нови Сад, септембар 1990, IV, бр. 12. стр. 11-12.

242. —: Донација књига Никол и Сретена Марића. - Рад Матице српске, Нови Сад, 1991, CLXV, бр. 28, стр. 84.

243. —: Поводом смрти Сретена Марића. - Вести : гласило Библиотеке Матице српске. - Нови Сад, октобар 1992, I, бр. 2, стр. 9.

244. —: Знање и љубав : познати професор даровао је Библиотеци Матице српске тринаест хиљада књига и часописа. - Дневник, Нови Сад, 16. децембар 1992, LI, бр. 16571, стр. 13.

Донација књига Никол и Сретена Марића.

245. —: Библиотека Сретена Марића - његово посебно дело. - Рад Матице српске, Нови Сад, 1992, CLXVI, бр. 29, стр. 103-104.

246. —: Сећање на Сретена Марића. - Вести : гласило Библиотеке Матице српске. - Нови Сад, јануар 1993, 2, бр. 3, стр. 12.

247. —: Преузимање књига из Донације Марић. - Вести : гласило Библиотеке Матице српске. - Нови Сад, јули 1993, 2, бр. 5, стр. 20.

248. —: Запис из Париза. - Вести : гласило Библиотеке Матице српске. - Нови Сад, октобар 1993, 2, бр. 6, стр. 6-7.

О евидентирању и попису дела Донације Марић која се још налази у Паризу.

249. —: Грађа за библиографију Сретена Марића. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1992. годину. - Нови Сад, 1993, стр. 164-180.

250. —: Попуњавање фонда Донације Марић. - Вести : гласило Библиотеке Матице српске. - Нови Сад, јули 1994, 3, бр. 9, стр. 6.

251. Милосављевић, Петар: О Марићу. - Књижевна реч, Београд, 25. април 1984, XII, бр. 232, Сепарат, стр. 3-5.

252. Милошевић, Никола: Иво Андрић и његова „бодља у срцу”. - Стварање, Титоград, 1976, XXXI, бр. 8-9, стр. 1237, 1239.

Говори се о епизоди из Андрићевог и Марићевог живота.

253. —: Ivo Andrić i njegova „bodlja u srcu”. - Kazivanja o Andriću : uspomene savremenika / Radovan Popović. - Beograd : Sloboda, 1976, str. 201, 205.

Govori se o epizodi iz Andrićevog i Marićevog života.

254. Мићевић, Колја: SM. - Delo, Beograd, 1983, XXIX, knj. 29, sv. 11-12, str. 64.

Pesma posvećena Sretenu Mariću.

255. Мићуновић, Владо: „Крај XX века” у Новом Саду. - НИН, Београд, 26. фебруар 1984, XXXV, бр. 1730, стр. 30.

256. —: Покренута животна питања : збор војвођанских писаца у Новом Саду : [... о Марићу ...]. - Политика, Београд, 22. фебруар 1987, LXXXIV, бр. 26395, стр. 6.

257. —: Сретену Марићу признање за животно дело : седница Председништва Друштва књижевника Војводине. - Политика, Београд, 6. фебруар 1987, LXXXIV, бр. 26343, стр. 13.

258. Михаиловић, Душан: Авантура сазнања : нове књиге. - Дневник, Нови Сад, 9. VIII 1987, XLV, бр. 14647, Култура, наука, уметност, бр. 395, стр. 14.

Приказ књиге Алфреда Вебера: Трагично и историја, са предговором Сретена Марића.

259. Награда Марићу. - Политика експрес, Београд, 23. фебруар 1987, XXV, бр. 8249, стр. 10.

260. [Након потписивања уговора...].- Писац, Нови Сад, 1990, II, бр. 11, стр. 34.

Белешка о Донацији књига Никол и Сретена Марића у Библиотеци Матице српске.

261. Ненин, Миливој: Књига разговора. - Летопис Матице српске, Нови Сад, 1986, 162, књ. 438, св. 5, стр. 805-806.

Сретен Марић: Разговори, Књижевна заједница Новог Сада, 1986.

262. Н. [Николић], Д. [Даринка]: Језгро будућег храма науке : изабрани први војвођански академици. - Дневник, 6. децембар 1979, XXXVIII, бр. 11888, стр. 1, 11.
263. Николић, Ненад: О Сосировој општој лингвистици. - Књижевност, Београд, 1970, XXV, књ. L, св. 3, стр. 295-303.
О Марићевом преводилачком раду.
264. „Нолитове” награде. - Политика експрес, Београд, 18. децембар 1979, XVII, бр. 5670, стр. 10.
265. Орловић, Драган: Обожавао је руке Фирера. - Политика експрес, Београд, 30. април, 1. и 2. мај 1991, XXIX, бр. 9750, стр. 14.
О предговору Сретена Марића за књигу Филозофија Карла Јасперса, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1989.
266. Pavlović, D.: Izabrani prvi vojvođanski akademici : podsticaj celokupnom razvoju. - Misao, Novi Sad, 1979, V, br. 28(118), str. 1.
267. Palavestra, Predrag: Posleratna srpska književnost : 1945-1970. - Beograd : Prosveta, 1972. - Str. 110, 432, 447, 481.
268. П. [Перовић], С. [Сретен]: Сретен Марић : Огледи I - Стварање, Титоград, 1963, XVIII, бр. 6, стр. 664.
269. Petrović, Svetozar: O čitanju Sretena Marića. - Delo, Beograd, 1983, XXIX, knj. 29, sv. 11-12, str. 9-21.
270. Писарев, Ђорђе: Међу књигама. - Дневник, Нови Сад, 5. новембар 1992, LI, бр. 16533, стр. 15.
Живот и дело Сретена Марића.
271. —: Умро Сретен Марић. - Дневник, Нови Сад, 29. септембар 1992, LI, бр. 16496, стр. 9.
272. Попов, Н.[ина]: Награда Сретену Марићу : Председништво Друштва књижевника Војводине. - Дневник, Нови Сад, 6. фебруар 1987, XLVI, бр. 14465, стр. 13.
273. Попов, Душан: Сретен Марић. - Добар дан писци : шездесет осам разговора са књижевницима. - Нови Сад : аутор, 1991, стр. 17-19.
274. Popović, Radovan: Iz životopisa Sretena Marića. - Delo, Beograd, 1983, XXIX, knj. 29, sv. 11-12, str. 65-80.
275. -----: Лирска лабораторија Васка Попе. - НИИ, Београд, 1. мај 1992, бр. 2157, стр. 46.
Спомиње се Сретен Марић.
276. [Posvećujući ovoga puta deo časopisa Sretenu Mariću ...]. - Delo, Beograd, 1983, knj. 29, sv. 11-12, str. 1-2.
277. Први чланови Војвођанске академије : званично саопштење матичне комисије ВАНУ : највише чланова из области културно-

историјских и агробиолошких наука које у Војводини имају богату традицију. - Политика, Београд, 6. децембар 1979. - LXXVI, бр. 23767, стр. 12.

278. Протејска свест критике : ново у излозима наших књижара : есеји Сретена Марића - издање „Нолит“, Београд, 1972. - Политика, Београд, 6. јануар 1973, LXX, бр. 21283, стр. 12, Култура, уметност, XVII, бр. 905.

279. Протић, Миодраг Б.: Српско сликарство XX века. - Београд : Нолит, 1970. - Књ. 2, стр. 354.

Спомиње се Сретен Марић.

280. Протић, Предраг: На раскршћима савремене мисли. - Летопис Матице српске, новембар 1976, 152, књ. 418, св. 5, стр. 619-624.

Сретен Марић: Раскршћа, Матица српска, Нови Сад, 1975.

281. Puvačić, Dušan: Ogledi dobro obaveštenog čitaoca. - Književne novine, Beograd, 3. maj 1963, XV, br. 196, str. 3.

Sreten Marić: Ogledi, Prosveta, Beograd, 1963.

282. Путник, М.: Награда Сретену Марићу : збор чланова Друштва књижевника Војводине. - Дневник, Нови Сад, 22. фебруар 1987, XLIV, бр. 14481, стр. 10.

283. Пухало, Душан: Поводом „Приче о бурету“ и једне студије о Свифту. - Савременик, Београд, 1960, VI, књ. 11, св. 1, стр. 113-119.

284. Radović, Miodrag: Sreten Marić : „Proplanci eseja“, Nolit, Beograd, 1980. - Polja, Novi Sad, 1981, XXVII, br. 272-273, str. 430-431.

285. —: Сретен Марић - Протеј на раскршћима. - Политика, Београд, 3. октобар 1992, LXXXIX, бр. 28373, стр. 13.

286. „Раскршћа“ Сретена Марића : ново у излозима наших књижара : издавач : Матица српска, Нови Сад, 1975. година. - Политика, Београд, 4. децембар 1975, LXXII, У свету књиге, I, бр. 6, стр. 2.

287. Ређеп, Драшко: Слобода или Ромњахо : на вест о смрти Сретена Марића (1903-1992). - Књижевност, Београд, јан.-феб. 1993, XLVIII, књ. XCVIII, св. 1-2, стр. 115-121.

In memoriam.

288. Рибникар, Владислава: Књижевни погледи Исидоре Секулић. - Београд : Просвета, 1986. - Стр. 12.

О Марићу као есејисти.

289. Rozić, Vladimir: Likovna kritika u Beogradu između dva svetska rata : (1918-1941). - Beograd : Jugoslavija, 1985. - Str. 366.

Bio-bibliografski podaci o Mariću, za međuratni period.

290. [San je jedino autentično čudo ...]. - Ponoćno sunce : zbornik pesničkih snoviđenja / Vasko Popa. - Beograd : Nolit, 1962. - Str. 22-31.

291. Секулић, Исидора: Ц. Свифт : Гуливерова путовања. - Говор и језик. - Нови Сад : Матица српска, 1966. - Стр. 260-262.

О Марићевом преводу.

292. Selenić, Slobodan: Motiv u dve dramske forme. - Angažman u dramskoj formi. - Beograd : Prosveta, 1965. - Str. 125.

293. С. [Симоновић], С. [Симон]: Испеци па реци. - Политика, Београд, 31. март 1979, LXXVI, бр. 23521, Култура, уметност, XX, бр. 1229.

294. —: Позив на разговор : осамдесет година Сретена Марића. - Политика, Београд, 3. децембар 1983, LXXX, бр. 25201, стр. 9, Култура, уметност, наука, IV, бр. 224.

295. Сретен Марић: „Гласници апокалипсе”. - Политика, Београд, 15. децембар 1968, LXV, бр. 19827, стр. 18, Култура, уметност, XII, бр. 699.

296. Сретен Марић. - Летопис Матице српске, Нови Сад, март 1971, 147, књ. 407, св. 3, стр. 355-356.

297. Сретен Марић: Протејска свест критике. - Дневник, Нови Сад, 25. март 1973, бр. 9481, стр. 13.

Белешка у рубрици Књиге: Нолит, 1972.

298. Sreten Marić : redovni član. - Nastanak Vojvođanske akademije nauka i umetnosti. - Novi Sad : Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 1981, str. 119-122.

299. Стамболић, Милош: С личним печатом : беседе : поводом најновије књиге Сретена Марића „Пропланци есеја” и других есејистичко-критичких радова овог аутора. - Политика, Београд, 29. децембар 1979, LXXVI, бр. 23790, стр. 16.

300. Stanković, Bogoljub: Uvodna reč. - O jeziku i jezikoslovlju danas / Sreten Marić. - Novi Sad : Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 1982. - Str. 9-10.

301. Stojanović, Zoran: Kontradikcije Predraga Palavestre. - Polja, Novi Sad, 1972, XVIII, br. 165, str. 10.

Predrag Palavestra: Posleratna srpska kviževnost, Prosveta, Beograd, 1972.

302. —: Најбоља висока школа : на вест о смрти Сретена Марића. - Дневник, Нови Сад, 29. септембар 1992, LI, бр. 16496, стр. 9.

303. Тишма, Александар: Писати о писаном које волиш : запис. - Политика, Београд, 7. март 1987, LXXXIV, бр. 26372, стр. 9, Култура, уметност, наука, IX, бр. 392.

Из говора при проглашавању Награде Сретену Марићу за животно дело, Друштва књижевника Војводине.

304. —: Најбоље године ове средине : на вест о смрти Сретена Марића. - Дневник, Нови Сад, 29. септембра 1992, LI, бр. 16496, стр. 9.

305. —: Skica za portret knjigoljupca. - Vreme, Beograd, 5. oktobar 1992, III, br. 102, str. 45.

Na vest da je u Francuskoj umro Sreten Marić

306. —: Sreten Marić : (5. marta 1903 - 26. septembra 1992). - Godišnjak Vojvođanske akademije nauka i umetnosti za 1992. godinu. - Novi Sad, 1993, str. 117-119.

In memoriam.

307. Тренковић, Вера: Промашени циљ : полемика : зборници о „рађању модерне књижевности” - зашто осим у „Драми” није приказано стварање модерне књижевности? - Политика, Београд, 4. децембар 1975, XXII, У свету књиге, I, бр. 6, стр. 3.

308. Трифуновић, Лазар: Српско сликарство 1900-1950. - Београд : Нолит, 1973, стр. 255, 417, 460.

309. Ћosić, Dobrica: Kultura i revolucija. - Praxis, Zagreb, 1974, XI, br. 3-5, str. 519.

310. [Uopšte ništa raznorodnije ...]. - Urnebesnik : zbornik pesničkog humora / Vasko Popa. - Beograd : Nolit, 1960. - Str. 16-18.

311. Уручење Нолитове награде. - Политика, Београд, 25. децембар 1979, LXXVI, бр. 23786, стр. 12.

312. Falout, Željko: Don Quijote kao pobjednički čovjek tehnike. - Telegram, Zagreb, 1969, X, br. 476, str. 5.

Sreten Marić: Glasnici apokalipse, Nolit, Beograd, 1968.

313. Финци, Ели: Критика као дијалог : књиге и књижевност. - Политика, Београд, 12. јануар 1969, LXVI, бр. 19853, стр. 16, Култура, уметност, XIII, бр. 703.

Сретен Марић: Гласници апокалипсе, Нолит, Београд, 1968.

314. Хложан, Б.: Колоквијум о Токвилу : у раду овог научног скупа учествује двадесетак истакнутих стручњака из Југославије, десетак европских земаља и САД. - Дневник, Нови Сад, 21. јуна 1991, L, бр. 16037, стр. 16.

Учесће Сретена Марића.

315. Hristić, Jovan: Čovek razgovora. - Delo, Beograd, 1983, XXIX, knj. 29, sv. 11-12, str. 3-8.

316. —: Човек разговора. - Есеји. - Нови Сад : Матица српска, 1994, стр. 119-124.

317. Цвијановић Лотина, Радмила: Књиге на дар : у Библиотеци Матице српске : највећи поклон у књигама и часописима стиже од Никол и Сретена Марића. - Дневник, 11. јануар 1991, L, бр. 15878, стр. 12.

318. Црњански, В.: Од ученика до мудраца : о лику Сретена Марића говорили др Милан Трипковић, др Миодраг Радовић, др Мирослав Егерић. - Дневник, Нови Сад, 30. септембар 1992, LI, бр. 16497, стр. 6.

Комеморација на Филозофском факултету у Новом Саду поводом смрти Сретена Марића.

319. Цацић, Петар: Притајени полемичар : књижевни приказ. - НИН, Београд, 9. март 1969, XIX, бр. 948, стр. 13.

Сретен Марић: Гласници апокалипсе, Нолит, 1968.

320. —: Pritajeni polemičar. - Iz dana u dan II. - Beograd : Rad, 1976. - Str. 176-180.

Sreten Marić: Glasnici apokalipse.

321. —: Једна паралела : Односи Горки – Лењин и Крлежа – Тито (I). - Књижевност, 1986, XLI, књ. LXXXIII, св. 10. стр. 1697.

Спомиње се Сретен Марић.

322.—: Jedna paralela : Odnosi Gorki – Lenjin i Krleža – Tito. - Homo balcanicus, homo heroicus. - Beograd : BIGZ, 1987. - Str. 225.

Spominje se Sreten Marić.

РЕГИСТАР

А

Авињон 61, 89, 106, 114, 132, 140, 141
 Адамовић, Драгослав-Зира 12, 86, 125
 Албанија 18, 30, 117, 121
 Ана, унука Сретена Марића 73
 Андријевица 18, 118
 Андрић, Иво 9, 34, 35, 38, 44, 47, 48,
 87, 100, 105, 137
 Андрић, Љубисав 82, 86, 125, 126, 144
 Аполинер, Гијом 19
 Арагон, Луј 38, 74
 Аралица, Стојан 25
 Аћин, Зденка 89
 Аћин, Јовица 61, 74, 79, 84-85, 88, 92,
 111, 112, 123, 125, 131-132, 144
 Аугустинчић, Антун 44
 Аустрија 26
 Аџија, Божидар 25

Б

Бабић, Љубо 41-42
 Бајина Башта 130
 Балкан 85-86, 137
 Барт, Ролан 74
 Барти-Хевиленд, Пол 60
 Басара, Светислав 113, 136
 Башлар, Гастон 67, 112, 127
 Бедоин, Bedoin 89, 140
 Белић, Александар 44
 Бељански, Павле 87
 Бем, Јаков 114
 Бенвенист, Емил 62, 86, 94, 99
 Бенјамин, Валтер 99
 Београд 12, 13, 15, 16, 21, 22, 23, 24,
 29, 30, 32, 34, 35, 40, 41, 43, 44, 45, 47,

48, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60,
 62, 67, 70, 75, 78, 79, 80, 81, 84, 87, 89,
 94, 96, 97, 98, 100, 117, 120, 121, 128,
 132, 133, 139, 141
 Бертолино, Никола 101
 Беч 67
 Бихаљи-Мерин, Ото 96
 Блок, Александар 83
 Блок-Маскар 45
 Блок-Маскар, Натали, Наташа 45, 85
 102
 Бовоар, Симон де 74
 Бог 60, 70, 85, 105, 114, 140
 Богданов, Васо 106
 Богдановић, Милан 35
 Бодлер, Шарл 19, 51, 56, 64, 83, 116
 Бојић, Нада 96
 Бордо 80, 104
 Боројевић, Славко 101
 Bougereau 29
 Бошковић, Душан 111, 112, 114, 125
 Бошковић, Љубица 8, 140
 Бошковић, Руђер 67, 126
 Брадфорд 74
 Бранковина 94
 Бретања 142
 Бретон, Андре 83
 Бриндизи 18, 29, 119
 Броз, Јосип Тито 41, 106
 Бруне 40
 Буда 82
 Букуров, Бранислав 101
 Бунушевац, Радмила 88

В

Vaillant 38
 Валери, Пол 105

Ваљево 32
Ван Гог, Винсент 127, 130
Варда 12
Вебер, Алфред 127
Вебер, Макс 21, 70
Венеција 89
Вентимиља 89
Ventoux 65, 132, 133
Верлен, Пол 51
Версај 57
Видмар, Јосип 66
Вијон, Франсоа, Вион 52-54, 56, 59,
98, 127
Винавер, Станислав 52-54
Виндзор 58
Витезица, Винко 34
Војводина 58, 71, 74, 79, 105, 127
Врњачка Бања 79, 106
Вршац 21, 24, 28
Вуковић, Ђорђе 60, 61, 70, 75, 83,
94, 115, 120, 121, 144
Вуксановић, Миро 9, 131, 138, 141

Г

Габон 128
Гаварић, Драгољуб 101
Гавриловић, Слободан 113, 136, 137,
144
Гадамер, Ханс-Георг 85
Галилеј, Галилео 111
Гвадалупе 97
Гвозденовић, Недељко 21, 88
Гикић, Радмила 109, 115, 121, 125
Гоја, Франциско 67
Голубовић, Зага 79
Гордић, Славко 79
Грчка 82

Д

Давидовић, Милан 65, 111
Давичо, Оскар 57, 60, 96
Dali [Дали, Салвадор] 27
Дамјановић, Јеша 119
Дарвин, Чарлс 18
Де Гол, Шарл 45
Дединац, Милан, Мима 45, 57, 60,
86, 88
Делакроа, Ежен 41, 44, 45, 81

Делић, Јован 116-117
Деполо, Неда 34
Детони, Маријан 44
Дечани 24, 118
Диамел, Жорж 47
Дивац, Коса 18, 19, 20, 30, 117-118
Дивац, Недељко 15, 18, 24, 67, 117
Дивац, Олга 144
Дивињо, Жан 68, 80
Дивци (Недељко и Коса) 30
Дивчибаре 12, 15, 22, 32, 108, 115,
123, 135
Дилтај, Вилхелм 21, 85
Димитријевић, Владимир 120
Добриња 111
Добродо в. Луново Село
Дороњски, Стеван 58
Достојевски, Фјодор Михаилович 21
Др М. С. [псеудоним Сретена
Марића] 24
Др С. Јелић [псеудоним Сретена
Марића] 29
Драгојловић, Драган 84, 111, 120
Дрезгић, Петар 101
Држић, Марин 45
Дубровник 24, 92, 94, 97
Дунав 58, 64, 67, 68, 106, 122
Дучић, Јован 9, 83

Б

Баковица 118
Бевђелија 22
Бото 44
Бурђејев, Бранислав 101
Бурић, из Субјела 135
Бурић, Војислав 49, 50, 59, 80-81
Бурић, Војислав Ј. 96
Бурић, Света 56

Е

Европа 48, 136
Егерић, Мирослав 68, 70, 78, 115, 136
Едип 132
Елијаде, Мирче 106
Елијар, Пол 38, 74, 83
Елиот, Томас Стернс 83
Еманиел, Јанин 64
Еманиел, Емануел, Пјер 36, 38, 61,
62, 64, 76, 77, 80, 89

Енгелс, Фридрих 25
Енглеска 74
Есхил 70, 78, 80, 81

Ж

Жданов, Андреј Александрович 35
Женева 21
Живанчевић, Милорад 75
Живковић, Драгиша 70
Жид, Андре 74, 105
Жокс 43-44
Жујовић 32

З

Загреб 21, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 34,
45, 68, 106
Запад 48, 75, 114, 132
Златибор 15, 21, 30, 95, 109, 111, 112,
113, 117, 119, 123, 131, 136
Зупан, Витомил 117

И

Iallon, Henry 38
Ивић, Милка 61-62
Иго, Виктор 141
Изер сир Крез 141, 143
Илић, Александар 34
Исаковић, Антоније 57, 67
Италија 29
Јанковић, Андре 15
Јаворшек, Јоже 66
Јакобсон, Роман 61-62
Јанићијевић, Љубица 39
Jasquier 40
Јасперс, Карл 99
Јевремовић, Милојка 15
Јевтић, Милош 68, 94, 125
Јејтс, Вилем Батлер 83
Јелова Гора 123
Јеремић, Драган М. 96
Јовановић, Ђорђе 68
Јовановић, Зорка 24
Јовановић, Соја 39

Југославија 35, 38, 40, 41, 45, 57, 64,
101, 104, 114, 127
Јунг, Карл 112
Јуришевић, Миодраг 79

К

Казанове, Л. 35
Каин 51
Калезић, Василије 124
Ками, Албер 116
Кан 21, 38, 108
Каналето 67
Кангрга, Милан 79
Кант, Имануел 85
Капор, Владимир 101
Карађорђевић, Павле, кнез 34
Каран 109
Караџић, Вук 70, 75, 82, 137
Кардељ, Едвард 109
Касирер, Ернст 78, 85, 112
Кембриџ 74
Кидрич, Франце 44
Кинг 114
Киш, Данило 51-52, 96
Клајн, Хуго 96
Ковач, Никола 112
Ковачевић, Радиша 131
Ковачић, Иван Горан 38
Кожев, Александар 85, 92
Комарчић, Лазар 12
Конде 57
Константиновић, Зоран 75
Коњовић, Милан 101
Коњовић, Петар 30, 34
Копицл, Владимир 70, 125
Коро, Жан 45
Корш, Карл 21
Косјерић 5, 12, 15, 30, 34, 47, 58, 83,
118, 121
Косовска Митровица 117
Костић, Лаза 83
Коџић, Мирјана 34
Краљевић, Марко 12, 110, 121
Крижанић, Петар-Пјер 13, 22, 24, 30,
59, 94
Крижанић, Лиза, Крижанић-Марић,
Лиза в. Марић-Крижанић, Лиза
Кризман, Томислав 29
Крлежа, Лепосава 44
Крлежа, Мирослав 24, 41, 44, 95, 106

Крушевац 81
Крф 21, 117
Курбе, Гистав 41, 44, 45

Л

Ла Гравије, La Gravière 61, 64, 73, 78,
92
Ла Мадлен, La Madeleine 6, 8, 61, 90,
91, 98, 128, 132, 133
Лазар, кнез 81
Лалик, Рене 45
Лалик, Сузан 45
Лалик-Хевиленд, Никол в. Марић-
Хевиленд, Никол
Лалић, Михаило 96, 115
Лапчевић, Драгиша 67
Леви-Строс, Клод 62, 78, 85, 112
Le Notre 57
Leibovici 40
Лењинград 38
Леовац, Славко 83
Лесковац, Младен 56, 58, 59
Лион 19, 21, 22, 30, 110
Лоара 21, 95, 106
Лож, Франсоа де в. Вијон, Франсоа
Лондон 74
Лотреамон 65, 83, 84, 127
Лукач, Ђерђ 21
Лукић, Света 125
Луново Село 109

Љ

Љубинковић, Радивоје 41

М

Мазон 38
Мајер 21
Макавејев, Душан 81
Македонија 22
Максимовић, Десанка 94, 96, 111
Маларме, Стефан 19, 64, 85
Ман, Пол де 83
Ман, Томас 74, 87
Манасија 56
Мандукић, Смиља 34
Мане, Едуар 104

Манојловић, Тодор, Тоша 137
Мансар 57
Марија, тетка Сретена Марића 15
Марић, Драгослав 13, 19, 111, 141
Марић, Јелена 13, 14, 16, 17, 19, 21,
35, 59
Марић, Катарина 45-46, 85, 102, 120,
141, 142, 143
Марић, Ратомир 78
Марић, Стаменко 13, 14, 16, 17, 19,
21, 30, 35
Марић-Крижанић, Лиза (Драга,
Драгица) 5, 7, 13, 16, 17, 22, 26, 30,
43, 59, 68, 78, 82, 83, 88, 94, 97, 110-
111, 131
Марић-Хевиленд, Никол, Nicole
(Maric-Haviland) 7, 8, 45, 47, 48, 54, 58,
60, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 75, 78, 80, 81,
82, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 105,
108, 109, 111, 113, 120, 123, 125, 126,
127, 130, 131, 132, 133, 136, 140,
141-143, 144
Марићи, фамилија 12, 30
Марићи, Никол и Сретен 8, 64, 84,
89, 95
Марковић, Вида Е. 83
Марковић, Светозар 35
Маркс, Карл 21, 29
Мартиник 97
Масарик, Томаш 38
Матвејевић, Предраг 59
Матија Ненад [псеудоним Сретена
Марића] 24, 25-26, 27
Матис, Анри, Matisse 29, 36, 38
Матић, Драгица 125
Матић, Душан 47, 60, 96
Матић, Лела 84
Матићи 84
Медаковић, Дејан 96
Мексико 82
Мијовић, Драгица 8, 141
Миладиновић, Бата 34
Милано 89
Миле, Жан 45
Милешева 44
Милићевић, Милан Ђ. 82
Миловановић, Луне 109
Миловановић, Мирко 109
Милошевић, Дана 34
Милошевић, Никола 80-81, 83
Милошевић, Србољуб 101
Миљковић, Бранко 83

Минхен 21, 23, 88
Мионица 108
Мирковић, Љубица 21
Мисе, Алфред де 19
Мисир 12
Митровић, Владан 109
Митровић, Митра 35
Мићевић, Коља 112
Михаиловић, Драгослав 71
Михаиловић, Олга 34
Мишић, Зоран 48, 57, 62, 125
Мишо, Анри 83
Мљет 34
Модиљани, Амедео 95
Монкорбије, Франсоа де в. Вијон,
Франсоа
Монпеље 119, 127
Монтењ, Мишел де 49, 58, 59
Морган, Клод 38
Морен, Едгар 128
Моријак, Франсоа 74
Мормоирон 65, 83
Морморанси 57
Москва 106
Московљевић, Милош 34
Мусулин, Стјепан 24

Н

Настасијевић, Момчило 54
Немања [Стефан Немања] 115
Немачка 15, 21, 26, 70, 88, 89, 99, 108
Ненадовић, прота Матеја 129
Ненин, Миливој 125
Нерези, манастир 42, 44
Нестов, Божидар 97
Николић, Андра 15
Николић, Милица 101
Ница 89
Ниче, Фридрих 70, 74, 83, 99
Новак, Грга 29
Новаковић, Бошко 60
Новаковић, Радош 34
Нови Сад 5, 6, 8, 11, 12, 56, 58, 59,
60, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 74,
78, 80, 82, 84, 85, 87, 94, 95, 96, 101,
104, 106, 108, 112, 114, 116, 117, 120,
122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 133,
136, 138, 140, 141
Нојшател 80

Њ

Његош в. Петровић Његош, Петар II
Његуши 7
Њујорк 60

О

Обилић, Милош 12
Обрадовић, Доситеј 129
Обреновић, Милан, краљ 137
Обреновић, Милош, кнез 111
Омел 57
Охрид 24, 44
Очак, Иван 106

П

Павловић, Живојин 137
Павловић, Миодраг 83
Павловић, Михаило 97
Париз 6, 8, 22, 29, 33, 35, 36, 37, 38,
40, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 51, 55, 56, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 74, 75,
78, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 94, 95, 96, 97,
98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 109, 111,
112, 123, 128, 140, 141, 142
Паскаљевић, Михаило 34
Пастернак, Борис Леонидович 83
Паунд, Езра 83
Первић, Мухарем 59
Перић 88
Перпињан 95
Петрарка 61, 65, 132
Петровић, Бошко 66, 74
Петровић, Вељко 9, 44
Петровић, Гајо 104, 107
Петровић, Растко 9, 104-105, 137
Петровић, Светозар 75, 104, 109, 112
Петровић, Страхиња 30
Петровић Његош, Петар II 137
Петронијевић, Момчило, Мома 117,
125
Петронијевић, Паун 117
Пећ 118
Пикасо, Пабло, Picasso 29, 36, 38, 95
Платон 51, 117
Подгорица, Титоград 118
Полак, Владислав 101

Пољска 98
Понж, Франсис 83
Попа, Васко 47, 83, 94, 96, 101, 104,
107, 125
Попа, Хаша 47
Поповић, Бранка 66, 74, 81, 95, 96,
108
Поповић, Велимир 141
Поповић, Коча 30
Поповић, Мића 81
Поповић, Радован 9, 88, 90, 98, 123,
126, 127, 144
Поповићи (Радован и Бранка) 89
Prieuré 95
Призрен 117, 118
Принцип, Гаврило 16
Прица, Огњен 24-25
Прица, Срђан 45
Приштина 117
Прљевинић, Срећко 109
Прованса 50, 61, 62, 64, 65, 71, 73, 76,
82, 83, 88, 89, 90, 95, 97, 99, 101, 102,
104, 106, 114, 117, 120, 126, 128, 131,
136, 138
Протић, Миодраг Б. 57-58, 96
Протић, Предраг 85, 101
Протић, Стојан 15
Прохић, Касим 79
Пруст, Марсел 115, 116, 127
Пувачић, Душан 60
Р
Р. П. в. Поповић, Радован
Ра, Морис 47
Радичевић, Бранко 75
Радовић, Борислав 83, 101
Радојичић, Ђорђе Сп. 59
Радојичић, Мирко 90, 91, 116, 120,
122, 133
Рајичић, Станојло 34
Раковић, Сретен 13, 118
Раковићи, фамилија 15
Раскин, Џон 65, 127
Рача, манастир 130
Ређеп, Драшко 60
Рембо, Артур 11, 19, 59, 64, 83, 84, 127
Ренан, Ернест 143
Рибар, из Загреба 67
Рибникар, Владислав 35, 86
Рибникар, Јара 64

Рилке, Рајнер Марија 83
Рим 18, 29
Ристић, Марко 25, 34, 35, 38, 41, 44,
45, 57, 60, 63, 83, 94
Ристић, Шева 60, 63
Ристићи, Марко и Шева 61
Ристовић, Александар 101
Роден, Огист 104
Рожаје 18, 118
Росић, Боса 109
Рудник 83
Ружић, Жарко 109
Русија 38
Русо, Теодор 45
Ршумовић, Љубивоје 61, 117
Ршумовић, Наташа 117
С
Садчиков 35
Сан Ђовани ди Медуа 18, 118, 119
Сарајево 11, 16
Sartrouville 140
Сартр, Жан Пол 48, 59, 74, 84, 85, 96,
116, 127
Sachin 40
Sachin, Charles 40
Свети Августин 114
Свети Никола 128
Свети Сава 115
Свифт, Џонатан 35, 39, 48-50, 59
Сервантес, Мигел де 127
Секулић, Исидора 9, 35, 98
Селимовић, Меша 9, 79
Сен Тропе, Ст. Тропе 40, 41
Сент Ентиенор 21
Sézanne [Сезан] 29
Симовић, Љубомир 111
Симоновић, Симон 101, 104, 111, 144
Сирогојно 109
Скадар 18, 118
Скопље 15, 22, 24, 83, 117
Скот, Дунс 114
Словенија 57
Совјетски Савез, СССР 35, 38
Солдатовић, Јован 70
Сопоћани 44
Сосир, Фердинанд де 62, 67, 78, 99
Софија, надвојвоткиња 16
Сплит 24, 96
Србија 8, 18, 35, 54, 57, 58, 59, 60, 61,

71, 74, 79, 109, 115, 136-137
Crillon 133
Стаљин 138
Стамболић, Милош 51, 61, 65, 67, 83,
94, 97, 98-99, 101, 104-105, 107, 114,
120, 144
Станковић, Богољуб 101, 109
Станковић, Бора 38
Стендал 48, 50, 59
Стефановић, Мирјана 101
Стојановић, Зоран 5, 61, 70, 78,
99-101, 111, 125, 127-129, 144
Стојановић, Љубомир 67
Стојановић, Сретен 44
Стојановић, Сретен, син Зорана
Стојановића 99
Стојић, Вера 88, 100
Стојковић, Живорад 48-50, 52-53,
56, 61, 144
Столвејк, Виктор 55
Стразбур 36
Стремници 98
Субјел 5, 6, 12, 13, 15, 21, 22, 30, 40,
47, 58, 59, 61, 78, 82, 89, 111, 112, 115,
117, 119, 130, 134, 135, 143
Супек, Руди 79
Сурчин 106
Сутиван 96
Chiric 27

Т

Табакловић, Иван 21, 88
Тадић, Љубомир 79
Тајчевић, Марко 29
Тара 123, 130
Тартаља, Марин 29
Тертулијан 114
Тешић, Гојко 115
Тибинген 100
Тито в. Броз, Јосип Тито
Тишма, Александар 66, 71, 92, 93,
101, 126-127
Тишма, Слободан 70
Томић, Мића 34
Топаловић, Живко 16, 24, 67
Торез, Морис 38
Торник 123, 130
Тоскана 29
Траиловић, Мира 34
Триоле, Елза 38

Турен 97, 139, 142, 143
Туцовић, Димитрије 15, 24, 67, 68

Ђ

Ђирковић, Сима 96
Ђопић, Бранко 9
Ђосић, Добрица 11, 34, 56, 57, 60, 75,
79, 81, 82, 95, 96, 113, 136-137, 144
Ђосићи 61
Ђулум, Јован 71

У

Ужице 5, 8, 15, 19, 34, 59, 67, 95, 104,
106, 108, 109, 110, 112, 115, 117, 118,
120, 123, 125, 126, 128, 130, 131, 137
Умбрија 29
Унмуно, Мигел 112
Упсала 123
Ускоковић, Милутин 67, 109

Ф

Фердинанд, надвојвода 16
Филиповић, Фрида 59
Финкер 87
Финци, Ели 11, 66, 96
Фиренца 29
Фокнер, Виљем 48, 59
Фрај, Нортроп 99
Франс, Анатола 64, 141
Француска 6, 7, 8, 15, 18, 26, 35, 36,
38, 49, 54, 61, 68, 70, 81, 83, 89, 95, 99,
107, 108, 114, 117, 119, 125, 127, 128,
131, 133, 136, 138, 140
Фрибург 100, 101, 105
Фројд, Сигмунд 51, 85, 112, 132
Fry 29
Фуко, Мишел 74, 112

Х

Х. У. З. [псеудоним Сретена Марића]
24
Хабзбуршка монархија 57
Хајдегер, Мартин 39, 74, 84, 85, 112, 137
Хајделберг 123
Хаксли, Олдос 29

Ханауска, Бора 34
Хевиленд, Никол в. Марић-Хевиленд
Никол
Хегел, Георг Вилхелм Фридрих 99
Хезиод 51
Хелдерлин, Фридрих 39, 70, 78, 127
Херакле 65
Хитлер, Адолф 34, 74
Хлебњиков, Велимир 83
Хрватска 24, 57
Христић, Јован 83, 101, 112, 114

Ц

Цанкар 41
Цвијић, Јован 137
Централна Африка 128
Цетиње 6
Цоцек, Стеван 7, 131
Црна Гора 118
Црнокоса 12
Црњански, Милош 9, 83, 115, 137, 141

Ч

Чајетина 13
Чанадановић, Мирко 68, 75
Чарнојевић, Арсеније III 115

Челебоновић, Марко 41, 95
Челебоновић, Никол 41, 45
Чешка 38
Чолаковић, Родољуб 41, 44

Џ

Џакула, Бранко 97
Џацић, Петар 66
Џемс, Е. О. 97

Ш

Шампања 88
Шантији 57
Шателер 143
Шатобријан, Франсоа Рене 61, 65,
67, 132
Шварц, Јелица 26, 30, 33, 35, 38
Шекспир, Виљем 58, 74
Шинон 143
Шкроб, Зденко 83
Шопенхауер, Артур 39, 74, 110, 117,
127
Шпанија 117
Штампар, Андрија 44
Штих, Бојан 41, 44
Штросмајер, Јосип, Јурај 24, 95

(У регистар нису уврштена имена из Грађе за библиографију Сретена Марића.)

Радован Мићић

Радован Марић
ПРИЧА О СРЕТЕНУ МАРИЋУ

Марић
Београдски Матица српска
Нови Сад, Матица српска I

Издавач
Тисач Јастребовић

Садржај

Радован Марић

Технички уредник
Рад Јастребовић

Реч уредника 5

Прича о Сретену Марићу 11

Напомена аутора 144

Грађа за библиографију Сретена Марића 145

Регистар 171

ФУТУРА ПУБЛИКАЦИЈЕ
Нови Сад, Кате Јастребовић II

СРП - Каталогизација у издаваштву
Београдски Матица српска

880.1.01 Марић
880.1.01

ИЗДАВАЧ, БЕОГРАД

Прича о Сретену Марићу / Радован Марић - Нови Сад : Београдски Матица српска, 1995 (Нови Сад : Фудура издаваштво) - 178 стр. : фототр. ; 25 cm. - (Издања у издаваштву Београдски Матица српска, кат. I)

Реч уредника, 5 стр. ;
Грађа за библиографију, 145 стр. ;
Регистар, 171 стр. ;
Нови Сад, Кате Јастребовић II

ISBN 88-80061-13-8

а) Марић, Сретен (1907-1995)

Радован Поповић
ПРИЧА О СРЕТЕНУ МАРИЋУ

Издавач
Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

Лектор
Гојко Јањушевић

Коректура и регистар
Радован Мићић

Технички уредник
Реља Дражић

Штампање ове књиге омогућило је
Министарство за културу Републике Србије

Припрема и штампа
ФУТУРА ПУБЛИКАЦИЈЕ
Нови Сад, Каће Дејановић 21

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

886.1.09 Марић
886.1-94

ПОПОВИЋ, Радован

Прича о Сретену Марићу / Радован Поповић. - Нови Сад : Библиотека Матице српске, 1996 (Нови Сад : Футура публикације). - 178 стр.: фотогр. ; 23 см. - (Посебна издања / Библиотека Матице српске ; књ. 1)

Реч уредника / Миро Вуксановић: стр. 5-9. -
Грађа за библиографију Сретена Марића /
Драгица Мијовић: стр. 145-169. - Регистар /
Радован Мићић.

ISBN 86-80061-15-8

а) Марић, Сретен (1903-1992)

